

ИКОНОМИЧЕСКО (НЕ)РАВНОВЕСИЕ, ИНФЛАЦИЯ, ЦИКЛИЧНОСТ

Материали от
научна конференция,
посветена на
70-годишнината
от рождението
на Венцислав Антонов
(1955–2014)

*

Четири непубликувани текста
на Венцислав Антонов

ИКОНОМИЧЕСКО (НЕ)РАВНОВЕСИЕ, ИНФЛАЦИЯ, ЦИКЛИЧНОСТ

Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Стопански факултет

ИКОНОМИЧЕСКО (НЕ)РАВНОВЕСИЕ, ИНФЛАЦИЯ, ЦИКЛИЧНОСТ

*Материали от научна конференция, посветена на
70-годишнината от рождението на Венцислав Антонов
(1955–2014)*

*

Четири непубликувани текста на Венцислав Антонов

Под редакцията на Румен Аврамов и Калоян Ганев

Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Стопански факултет
София • 2025

Снимките в тома са на фотожурналиста на в. „Капитал“ Живко Ангелов (1950–2015). Публикуват се със съгласието на изданието.

- © Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет
 - © Румен Аврамов, Калоян Ганев, Боян Славенков, Красен Станчев, Георги Ганев, Мариела Ненова, Бойко Амаров, Иванина Манчева, Камен Генов, Михаил Раев, Пламен Чипев, Венцислав Антонов, *автори*
 - © Веселин Праматаров, *корица*
- ISBN 978-619-7819-05-2

Венцислав Антонов (1955–2014) е забележителен учен, финансист и човек, оставил ярка интелектуална следа през годините на залеза на комунистическата система и при последвалия Преход у нас. В краткото си чисто академично битие до 1990 г. той открито предизвиква догматизираната българска икономическа мисъл с изследвания, базирани изцяло върху универсални научни принципи и методология, свързани най-вече с неокласическата теория. Новаторските му публикации от онзи период се фокусират върху *икономическото (не)равновесие, цикличността и инфлацията*. След краха на режима, с внушителната си ерудиция и безкомпромисна принципност В. Антонов съществено допринася за концептуализирането и решаването на остри стопански проблеми пред страната. Основател и ръководител е на Агенцията за икономическо програмиране и развитие към правителството (1991–1994 г.); ключов участник в преговорите по реструктуриране на външния дълг на България след обявяния през март 1990 г. мораториум, както и в конструирането на паричния съвет през 1997 г.; член на ръководството на Българска външнотърговска банка (1994–2000 г.). Впоследствие е отстранен от държавните институции, но продължава размислите си върху най-дълбоките пластове на икономическото познание.

За да се отбележи 70-тата годишнина от рождението на В. Антонов, група икономисти (Румен Аврамов, Георги Ганев, Калоян Ганев, Камен Генев и Мариела Ненова-Амар) поде инициативата за организиране на научна конференция в негова памет. Стопанският факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в лицето на декана доц. Атанас Георгиев и доц. Ралица Симонова-Ганева откликна на идеята, пое домакинството на събитието и подпомогна неговото провеждане, за което изказваме искрената си благодарност. Конференцията се проведе на 20 юни 2025 г., когато пред над 50 присъстващи, в 4 последователни сесии бяха представени 12 доклада на автори от 7 институции.

Настоящият том включва 10 от презентациите на конференцията¹, групирани в два раздела. Първият визира пряко личността, дейността и приносите на В. Антонов. Вторият предлага съвременни проекции към изследователски полета, на които принадлежи интелектуалното му наследство. В третия раздел на тома са поместени важни, но останали непубликувани текстове на икономиста, съхранени в лични архиви. Става дума за два доклада пред научни конференции, проведени през 1987 и 1988 г. и за пълния оригинал на статия, обнародвана през 1989 г. с орязани от редакционната цензура пасажки. С голяма историческа стойност е анализът от юни 1994 г. на сделката между България и банките-кредитори, която реструктурира българския външен дълг след мораториума от март 1990 г. Антонов е архитект на споразумението, като докладът показва неговия висок професионализъм и всеотдайната му работа в защита на държавния интерес. Накрая, приложени са изчерпателна академична и непълна медийна библиография на В. Антонов.

Румен Аврамов
Калоян Ганев

¹ По свои съображения двама от авторите отказаха да публикуват докладите си.

Съдържание

I Венцислав Антонов: личност и идейно наследство	1
Антисистемният икономист <i>Румен Аврамов</i>	3
Неравновесие и цикличност в трудовете на Венцислав Антонов <i>Калоян Ганев</i>	21
Венцислав Антонов versus политическата икономия на социализма <i>Боян Славенков</i>	43
Силата на метафората в икономическия анализ (Венцислав Антонов и контекстът на стопанските реформи) <i>Красен Станчев</i>	59
Макроикономическият облак: нелинейност, неравновесие, неергодичност и непредвидимите завои на цикъла <i>Георги Ганев</i>	81
II Съвременни проекции	93
Относителни цени, структурни реформи, парично предлагане <i>Мариела Ненова и Бойко Амаров</i>	95
Пазарно влияние и инфлация <i>Иванина Манчева</i>	113
Предизвикателства, развитие и регулиране на финансовия сектор в Европа след кризата от 2008 г. <i>Камен Генов</i>	133
Манипулации и неконсистентност на данните за външния дълг и бюджетния дефицит на Гърция от 80-те г. на XX в. до 2010 г. <i>Михаил Раев</i>	145

„Общонародната” социалистическа собственост – непреодолимото противоречие в основата на политическата икономия на социализма <i>Пламен Д. Чипев</i>	165
III Четири непубликувани текста на Венцислав Антонов	179
Проблемите на икономическия растеж в България и задачите на икономическата политика, произтичащи от прехода към траектория на качествено нов растеж в икономиката (1987 г.)	181
Принципите на икономическия механизъм: двадесет години по-късно (1988 г.)	189
Отвъд магията на словата, или за кого бие камбаната (1989 г., оригинален вариант)	199
Анализ на условията на сделката с банките-кредитори от Лондонския клуб към началото на юни 1994 г.	209
IV Приложения	229
Библиография на Венцислав Антонов <i>Румен Аврамов и Камен Генов (съст.)</i>	231
Фотографии	235

ЧАСТ I

ВЕНЦИСЛАВ АНТОНОВ: ЛИЧНОСТ И ИДЕЙНО
НАСЛЕДСТВО

Антисистемният икономист

Румен Аврамов*

Абстракт

Статията проследява професионалния път на забележителния учен, финансист и човек Венцислав Антонов (1955–2014). Посочени са новаторските му приноси, конфронтирали закостенялата икономическата наука в България до 1989 г. и довели до: проблематизиране фетишизирането на високите темпове на растеж; консистентно възприемане теорията на общото равновесие; конструиране модел на неравновесен цикличен растеж, основан върху автентичен неокласически понятиен и аналитичен апарат; извеждане императива за монетизиране на икономиката. Очертана е ключовата роля на Антонов през първото десетилетие на Прехода за: идентифициране на най-острите икономически проблеми след краха на комунистическия режим; изграждане на Агенцията за икономическо програмиране и развитие; постигане на споразумение с кредиторите след мораториума по външния дълг от 1990 г.; укрепване на най-голямата българска търговска банка. Споделени са лични спомени за общуването с този необикновено талантлив човек и мислител, в частност по време на (само)изолацията му през последните години на неговия живот.

Ключови думи: Венцислав Антонов, биография

Конференцията, посветена на напусналия ни без време икономист Венцислав Антонов (1955–2014), е знак на почит към учен, финансист и човек, оставил ярка интелектуална следа в годините на залеза на социализма и на последвалия протяжен Преход. В. Антонов открито се конфронтира с догматизираната академична среда на отиващия си комунистически режим, а след краха му посочи на обществото ясни ориентири и разработи ключови за държавата стопански решения. Нещо повече, неговото житейско поведение е пример за това как здравите нравствени опори опазват почтеността и

* Академичен съвет, Център за академични изследвания, София. Текстът стъпва върху, доразвива и уточнява непубликуван първоначален вариант, написан през 2016 г.

в най-трудни времена. Целта на настоящата статия е да скицира новаторските черти в творчеството, биографичния профил и личностни качества на тази забележителна фигура.

Антисистемност I - Социализъм

Академично битие

Днес за младото, а вече и за средното поколение представите за научния живот в България през 80-те години са все по-стилизирани, приблизителни и изместени от реалността. Формирани под влияние на наложилите се двуцветни оценки за онази действителност, размити от загубата на интерес към свят, който изглежда необратимо отминал и към който не си заслужава да се връщаме, тези представи го свеждат до едно идеологически монолитно пространство. Тогавашният статут на икономиста обаче беше многопластов.

Най-горе (всъщност най-долу по качество) стоеше широкият периметър на политическата икономия с отрядите си, въввлечени в опазване на идеологическите скрижали и във всеобхватното индоктриниране. В средата се трудеше експертният слой на държавния апарат, обслужващ кръговрата на плановото стопанство. По силата на функционалните си задачи той се докосваше до реалното състояние на българската икономика, но през погрешно поставяни въпроси и с изкривени аналитични модели.

Трети сегмент работеше в академичния свят, където – в зависимост от политическата конюнктура и от конкретните институционални особености – откъм 60-те години на XX в. нататък бяха толерирани ниши и убежища за изследвания с по-строги научни стандарти. В тях имаше известна възможност за „технически“ и емпирични разработки, както и за навлизането на количествени методи (Avramov et al., 2022). Постепенно се оформяше област на проучвания, които – дори без непременно да водят до подкопаващи системата обобщения – в добрите си образци предлагаха по-неутрална визия. Особен тип подобно убежище бяха заниманията с капиталистическите икономики. Ако успяваха да се отдалечат от догматите, те влизаха в досег и вникваха в механизми/принципи на пазарното стопанство.

Изборът дали да се обърнеш към една от тези зони, за да избегнеш идеологията, беше съзнателен и свободен, макар допускът до тях да бе подлаган на обичайните за режима филтри. Това поле се обветряше от осезаеми външни влияния. От Изток като правило те проникваха видимо и институционализирано. Прекият пълноценен професионален контакт със Западния свят беше почти несъществуващ, ала „буржоазната“ наука и специализирани знания достигаха през научните/Народната библиотеки, където тази книжнина

(включително в издания на руски) бе достъпна. Нейното усвояване трупаше наглед безполезно лично притежание, което едва след 1989 г., изведнъж, се превърна в социален капитал. Така че да тръгнеш по този път представляваше акт на неконформизъм, какъвто Антонов извърши от самото начало.

Той беше неуморен автодидакт. Казваше, че е мечтаел за истински учители, но че никога не е имал щастието да ги срещне. С годините натрупа обширна култура в областта на световната история на икономическите идеи и техните съвременни течения, каквато учебната програма не изграждаше. Четеше съветските теоретици от периода на НЕП. Следеше критично изследванията в Източна Европа, където се осъществяваха теоретични пробиви, но не се прехласваше например от модния Янош Корнай.

Прозренията на Антонов нямаше как пряко да се срещнат със световната наука по простата причина, че бяха родени и обнародвани в България. На руски (в годишния том на „Икономическа мисъл“) беше преведена само една негова статия, а на английски – две, в списанието *Soviet and Eastern European Foreign Trade* (Аврамов & Генов, 2025).¹ Погледнато ретроспективно, приноси-те му са съзвучни с търсения на други икономисти в чужбина. Поради политическата и интелектуална изолация на страната обаче те не можеха да бъдат оценявани от журито на международната научна общност. В онези общества (много повече в крайно маргинализираната България, отколкото, да кажем, в Унгария и Полша) вероятността да се преоткрие нещо вече установено другаде беше висока, както и обратното – приноси да останат незаслужено лишени от полагащото им се признание². Впрочем Антонов беше убеден, че външният поглед към българската икономика е неизбежно ограничен, тъй като му липсва интимно разбиране за фактите и данните, за условията на тяхното генериране и за социалния фон на тълкуването им. Тези резерви имаха основание³, като в емпиричната си работа той проявяваше следователска находчивост и изобретателност, извличайки смислено съдържание от лабиринтите с витиевата, изкривена и камуфлирана статистика.

Институционализираното му чисто академично битие се вмества в само десет години. Антонов влезе в науката с летящ старт. Завърши международни икономически отношения във Висшия икономически институт „Карл Маркс“ през 1980 г. с впечатляваща дипломна работа по проблеми на външната търговия. Постъпи в Центъра по външна търговия и конюнктура на международните пазари – типично учреждение на „ведомствената наука“, захранващо с те-

¹Първите две са превод на българските оригинали от 1985 и 1986 г. Третата (излязла през 1991 г.) стъпва на доклад за единственото до 1990 г. участие на Антонов в международен научен форум (в Испания).

²Първо систематично ситуиране работите на В. Антонов в контекста на съвременната му западна икономическа мисъл прави К. Ганев (Ганев, 2025).

³Стига да не се абсолютизират и служат за основа на доморасли умопостроения.

кущи справки и прогнози Министерството на външната търговия. За разлика от обкръжаващите го обаче, наред със служебните си задачи той инвестираше в дълбоката икономическа теория и експериментираше с разнообразни аналитични инструменти. Независимото му поведение и началническа прищявка доведоха до неговото освобождаване през 1985 г., което стана първото от поредица институционални отхвърляния, които му предстояха. След известен период без работа пътят му продължи в Лабораторията за макроикономически прогнози и анализи към катедра „Планиране” и Научноизследователския сектор на Висшия икономически институт. Създадено и ръководено от всемогъщия плановик Иван Илиев, звеното тематично отговаряше на интересите на Антонов, даваше му определена автономия, а и там бяха привлечени Иван Костов и Любомир Христов, с които имаше близко научно сътрудничество. Печелеше респект с безспорните си качества, което му позволяваше да влиза, отвъд всякаква йерархия, в равнопоставен диалог с приемания за корифей на онова време акад. Евгени Матеев. При това, за разлика от Костов, Антонов никога не бе подмамен от илюзорния шарм на централистки управленски идеи и на техните изпълнители.

Той не се интересуваше от обичайната научна кариера. Зачисли се в аспирантура късно, през март 1989 г., с темата „Моделиране на неравновесния икономически растеж в икономики с устойчиви структурни неравновесия”. Въпреки че подходът и съдържанието бяха далече от установената парадигма на общността, новаторският проект бе одобрен без проблеми от Лабораторията, включително с убедената подкрепа на Матеев.⁴ Дисертацията така и не стигна до формална защита, но основните положения на модела бяха публикувани.

Идейна траектория и повратни точки

Идеите на Антонов търпяха развитие и тук ще отбележа три повратни точки в интелектуалната му траектория.⁵ Те са доловими в публикациите му и в два паметни доклада, изнесени на конференции в Икономическия институт на БАН през юни 1987 и ноември 1988 г.⁶ На тях – пред слисаната и неотразимо впечатлена академична аудитория – съобщи посланията си с лапидарна простота.

Антонов първоначално се насочи към идентифициране на отраслови и външнотърговски структурни напрежения в икономиката. Осмислянето им го отведе към ключовия въпрос за причините на (и последиците от) фетишизи-

⁴Вж. Държавен Архив–София, ф. 1463 (ВИИ „Карл Маркс”), оп. 18, а.е. 47, л. 77, 84, 99–101, 26 декември 1988 г., 6 март 1989 г.

⁵Вж. по-подробно в Аврамов (2008), Avramov et al. (2022) и Ганев (2025).

⁶Докладите са публикувани за първи път в настоящия том.

рането на високите темпове на растеж.⁷ Партийната идеология винаги е била обсебена от тях, но чувствителното забавяне на растежа в средата на 70-те години я поставяше пред затруднение. Властта и обслужващата я наука трескаво търсеха начини за ново ускорение, очаквайки то да бъде постигнато с предъв-кваните в течение на десетилетия конвенционални лостове.

Отговорът на Антонов маркира *първа повратна точка* в неговия подход, който към 1988 г. окончателно се измести от отрасловата гледна точка към *теорията на общото равновесие* (ТОР) и разбирането (диаметрално противоположно на официалната линия), че се налага целенасочено редуциране на темповете с оглед излизане от порочния кръг на перманентно възпроизвежданата дебалансираност. За „референтна схема, адекватна на сложността на възникващите ... проблеми“ прие ТОР, припомняйки, че „абстрактната икономическа теория на социализма първоначално бе формулирана именно в [тези] термини; впоследствие тя беше блестящо защитена от [Оскар] Ланге в 30-те години от нападките на австрийската школа [The Socialist Calculation Debate⁸] също в контекста на ТОР и най-сетне в хода на дискусиите от 60-те години в Съветския съюз бе формулирана теорията за оптималното функциониране на социалистическата икономика, която се опира на основните математически факти – подходящо интерпретирани – установени в рамките на ТОР“. Посочи, че „стандартното разсъждение, свързващо максимизацията на темпа с максимизацията на общественото благосъстояние, което се постулира от основния икономически закон на социализма е, че първото осигурява материална предпоставка за второто. По-малко известен факт е, че това предположение, което през последните 30 години е ... от незблемите аксиоми на икономическата политика у нас, е една от класическите теореми на ТОР, валидна при крайно стеснителни, а ако говори за нас – абсурдно нереалистични условия.“⁹ Доказа, че при съществуващите дадености ускорението на растежа е нито желателно, нито възможно, а смислените цели на икономическата политика следва да визират потреблението, доходите, външноикономическите връзки, инвестициите.

Решаващо за Антонов бе запознаването му през 1988 г. с изследване на Майкъл Бруно (Bruno, 1968)¹⁰ отпреди две десетилетия, предлагащо експлицитна оценка на устойчивите структурни неравновесия. Находката го вдъхнови през следващите две години да развие и обогати идеята в оригинална цялостна теория на инфлацията, цикличността¹¹ и типично неравновесния растеж в централно планираните икономики.

⁷ По други пътища, към проблема се насочваха Костов (1984) и Христов (1986).

⁸ Вж. бележка под линия на с. 189.

⁹ Вж. Антонов (2025b, с. 189–190, 192). Част от тези твърдения са поместени и в Антонов (1990).

¹⁰ Антонов разказва за това откровение в Antonov (1991/1992).

¹¹ Дълго време този сюжет беше идеологическо табу у нас. В края на 80-те години това започна да се променя. Вж. Аврамов (1989) и Ганев (2015, 2025).

С това Антонов премина и *втора повратна точка*, отнасяща се до вижданията му за належащите реформи. Той решително изведе дебата по тях от безкрайните безплодни схоластични опити за съчетаване на плана с пазара. Препрочитайки миналото на стопанския реформизъм при социализма, установи (Антонов, 2025b, с. 194), че перманентната игра на „нови икономически механизми“, започнала през 60-те години и достигнала апогея си в края на 80-те, само е надстроявала и периодично реставрирала „традиционната система“. А тя почива върху три постулата: държавата е универсален субект с изключителни права да пише и нарушава (пренаписва) правилата; планирането е директивно и приоритетът на плана е непоклатим; работи се с физически (натурални) баланси, т.е. без промени в паричните потоци и относителните цени.

Оттук Антонов извеждаше фундаментални следствия. Първо, че при съхраняване върховенството на плана няма как да се избегнат несъответствията между макроикономическите цели и съответния „механизъм“. С други думи – че подобна система е *нереформируема*. Традиционният (сталинският) модел действа непротиворечиво, предвидимо и донякъде контролируемо само до достигането на пълна заетост, т.е. при първоначалната индустриализация. Всяка следваща промяна увеличава ентропията поради допусканите повече степени на свобода отколкото предполага централизираното планиране (Антонов, 2025c, с. 184).¹² Съгласно второто, крайна причина за несъстоятелността на „новите механизми“ е, че те създават една дисфункционална (не/полу)-монетизирана икономика: ерго, адекватната задача на реформите е „монетизирането на икономическия оборот... и на интересите на икономическите агенти“ (Антонов, 2025b, с. 196); връщане към пълноценната и изконната роля на парите и цените (особено тази на капитала) за изчистване на неравновесията/ дефицитите.

По-проблематично беше отношението на Антонов към основния въпрос за *последователността* (*sequencing*) на реформите. Със задна дата е ясно, че всички ние се сблъскахме с незрими бариери, които идват от внушеното усещане за вечност на *Строя*, особено дълбоко вкоренено у поколенията, израсли и социализирали се изцяло в него. Те самоцензурираха хоризонта и целите, предопределяха адресатите и обхвата на предложенията. При отсъствието на реалистична политическа алтернатива, патосът беше насочен към „добре обмислени, крупномасштабни, макроикономически интервенции“ (Антонов, 1988, с. 68) и „предварително, централизирано и целенасочено уравнивяване на икономическата структура“ (Антонов, 2025b, с. 196), оставяйки впечатлението, че *наличните* институции са способни да предефинират икономическата структура и приоритетите си. До края на 1988 г. Антонов все още

¹²По-разгърнат вариант на доклада е поместен в Антонов (1988).

настояваше, че първо трябва да се преодолеят неравновесията, а после да се допусне „икономическа демократизация“¹³ и дерегулиране; отхвърляше варианта да се пуснат „деформираните пазарни сили“.

В текстовете, писани през 1989 и март 1990 г.¹⁴, Антонов стигна до решаващата теза, че монетизирането на икономиката е *синхронна* и всеобхватна операция, засягаща едновременно пазарите, парите, цените, доходите, кредита, бюджета, валутата, дълга и автономията на предприятията. Само безусловното либерализиране би проявило, опитомило и преодоляло задължителния „монетарен двойник“ на неравновесията. В този различен свят „парите имат значение“. Това вече беше дизайнът на чукащата на вратата макроикономическа стабилизация и еднозначно предполагаше смяна на *Системата*.

Трябва да си даваме сметка, че ако днес подобни думи могат да звучат тривиално, тогава произнасянето им изискваше знания, проникателност и смелост. Някои от тези идеи бяха изразявани вербално или фрагментарно у нас, но никой не ги беше представял така артикулирано и исторически плътно, интерпретирани в модерния им смисъл, във формализираната рамка на неокласическия синтез, с изречени без уговорки последици за икономическата политика. Тръгвайки от структурните проблеми, преминавайки през дилемите пред стопанския растеж и през обобщенията на стройна теоретична конструкция, Антонов достигна до императива за *монетизиране* на икономиката.

Трета повратна точка той премина в зората на Прехода, поставяйки в студия, датирана „март 1990“ (Антонов, 1992а)¹⁵, въпроси отвъд ТОР. Този негов последен теоретичен текст¹⁶ носи философски оттенък, отразява екзистенциални тревоги на кръстопътния момент и честно посреща огромността на идващите събития. Размишлява върху наблюденията на Джоузеф Стиглиц и др. относно непълнотата на информацията. Поглежда към теориите на хаоса, на числата и на алгоритмите. Сблъсква се с неопределеността на Прехода и разнопосочните му потенциални траектории, където непредсказуеми, дори малки, грешки по пътя могат да имат разтърсващи последици. За да стигне до горчивото наблюдение, че „и комунистическата партия, и антикомунистическата опозиция ... защитават своите проекти ... от позициите на най-ортодоксалния марксизъм“ с „илюзорната простота, с която той чертае контурите на всяко бъдещо общество“ (Антонов, 1992а, с. 213).

На пръв поглед *гражданската позиция* на Антонов не изглеждаше поли-

¹³В онзи контекст терминът не визираше каквато и да било приватизация, а линията за засилване елементите на самоуправление на предприятията.

¹⁴Вж. Антонов (1989а, 1989б, 1990).

¹⁵Обнародвана през 1992 г. поради обичайното дълго производствено забавяне на публикациите.

¹⁶Неконвенционалността ѝ изпъква по-добре при сравнение с другите статии от същия раздел в сборника, където тя е публикувана (те са на И. Костов, Л. Христов и Емил Хърсев). Антонов навлезе още по-дълбоко в тези води в Антонов (2008а) и Антонов (2008б).

тическо дисидентство. В самото навечерие на промените той (и всички ние) всъщност не се бяхме освободили напълно от икономическия детерминизъм, според който стопанските решения са задача и процедура, където човешкото, институционалното и социалното обкръжение (или пък инстинктът за политическо самосъхранение на властващите) остават извън модела. Негласно допускахме, че опциите се избират – или поне се слагат на масата – според рационални съображения и че въпросът е да разполагаш с адекватния научен продукт. Пред нас се простираше обширно бяло поле, а именно *частната собственост*, която разбирахме твърде абстрактно. За Антонов от гледна точка на „икономическия механизъм“ собствеността беше просто „начален запас, носещ дивидент“ (Антонов, 2025b, с. 191).¹⁷ До 1990 г. ние игнорирахме/омаловажавахме реалиите на бъдещата приватизация, която предстоеше да се превърне в основното съдържание на Прехода и да погълне огромна социална енергия. По-късно тази наша слепота щеше бързо да бъде преодоляна.

Но дори без конкретни действия политическата промяна витаеше като интуитивна неизбежност. Антонов беше убеден в превъзходството на „твърдата“ наука (икономическата) над „меките“ хуманитарни дисциплини. Вярваше, че важната битка се води в икономиката. Че истината за нея и свободната икономическа мисъл разобличават Режима не по-малко радикално и са не по-малко деструктивни за него отколкото политическото говорене, лозунгите, или жуженето на „художествено-творческата“ интелигенция. В този смисъл писаното от Антонов носеше мощен подривен потенциал.

Едновременно с това той остро постави въпроса за отговорността и етиката на икономиста. Саркастично обърна внимание на увлечената в „пазарна“ реформаторска реторика колегия, че „в последните години критикуването на икономическия механизъм като цяло стана удобна и дори доходна форма на критика въобще“ (Антонов, 2025b, с. 194), че „има особена ирония във факта, че икономистите, които пледират горещо за създаването на пазари за какво ли не, все още отминават с мълчание липсата на „пазар“ за техния собствен продукт и със самото това увековечават господстващата в тази област монополия. Ако бъдем последователни, трябва да приемем, че създаването на подобен пазар е първата и – в идеен план най-важната – стъпка към действително преустройство на икономическия живот“ (Антонов, 2025b, с. 197).

Съществено е, накрая, че Антонов не беше сам, а част – много скоро и интелектуален лидер с най-последователни позиции – от малък неформален кръг критично настроени икономисти.¹⁸ В него течеше интензивен обмен, започ-

¹⁷Причина за инстинктивното ни бягство от тази категория отчасти беше обстоятелството, че „социалистическата собственост“ представляваше най-схоластичната, идеологизирана и догматизирана материя в политическата икономия.

¹⁸Той включваше И. Костов, Л. Христов, Боян Славенков, Ренета Инджова... Писал съм по-обширно за тази общност в Аврамов (2007, т. III) и Аврамов (2008).

ваше да се формира общ мироглед, предлагаха се алтернативни на официалните диагнози и дневен ред. Обединяваха ни биографични нишки, поколенческа нетърпимост към схоластичния академичен истаблишмънт, пиетет към изчистено позитивисткия подход, интерес към сходни въпроси и статистически методи, споделянето на откривани автори (в частност съветските класици от 20-те години Григорий Фелдман, Виктор Новожилов, Николай Кондратиев...) и на други четива.

Антисистемност II – Преход

Около Десети ноември

Непосредствено след Десети ноември България се наводни от проекти, манифести, възвания и програми, обсъждащи наследството, актуалните проблеми и бъдещето в икономиката. На фона на повърхностните памфлети и на първите сондажи за политическо позициониране, поразително впечатление направи радикалният, оригинален и прозорлив текст на Антонов „Отвъд магията на словата или за кого бие камбаната”, поместен – с редакционни купюри – във в. „Работническо дело” от 29 декември.¹⁹

Обобщавайки предходните си изследвания, той правеше вивисекция на икономическата ситуация и безпощадно рушеше митовете на уж спасителния реформистки пакет на новата-стара върхушка, свалила Живков от власт. Антонов беше избрал формата на ритуално обръщение към Партията „отвътре”, а непосредствена мишена бяха решенията от наскоро проведената ѝ (декемврийски) пленум. Ясно се разграничаваше от властта; назоваваше причините и отговорностите; пункт по пункт противопоставяше мимикрията на наложителните истински промени. Посочваше идващите събития като мораториума по външния дълг (неизбежност, която би следвало да се използва градивно), или освобождаването на натрупания инфлационен потенциал. Призоваваше да се върне потъпканото достойнство на икономическата наука и изразяваше пренебрежението си към нейната аристокрация. Статията произнасяше две оглушителни присъди. Първата гласеше, че сакралната формула за „оптимално съчетаване на пазарната самостоятелност с държавното планиране” е „идеологически кентавър”. Фразата беше зачеркната от редакцията, но бе оставено твърдението, че съвременната теория на неконкурентните равновесия е доказала „генетичната несъвместимост на държавното планиране с пазарните механизми”. Втората присъда обявяваше, че „комунистическата партия не

¹⁹ Оригиналът на статията (Антонов, 1989с) е поместен в настоящия том (с. 199–207), като в него са маркирани цензорските намеси.

разполага с нова икономическа идеология и поради това се задоволява с козметично нюансиране на фразеологията, наследена от предишния режим”.

През паметната 1990 г. събитията се развиваха динамично, а неадекватната икономическа политика даваше повод за постоянен критичен огън. Антонов беше търсен от власт, опозиция и меди. Гласът му ставаше по-чуваем, предлагайки пусула и здрав разум на изпълненото с очаквания и страхове еуфорично общество. Отрезвяващо перифразираше Николай Бухарин, за да предупреди, че ще трябва да правим капитализъм „с теми же людьми”...

Пак по това време Антонов прекрачи за първи път границата със Запада. Пътува до Париж, срещаше се и отваряше очите на чужди журналисти, жадни да отразят и разберат събитията в променящия се Изток. Представи доклад на конгрес в Барселона на знаменитото Иконометрично дружество. Загатвал е, че е бил изправен пред избора дали да продължи с науката навън или да се впусне у нас по трудните и неутъпкани пътеки на една непозната икономическа практика. Избра – без съмнение и от чувство за дълг – да поеме отговорността на знаещия учен в надигащата се вълна на промяната.

Агенцията и външият дълг

През август 1990 г. заедно с Антонов и с няколко „опозиционни икономисти” (Огнян Пишев, Боян Славенков, Мариана Тодорова) бяхме назначени за икономически съветници на новоизбрания президент Жельо Желев (други като Иван Костов, Иван Пушкарков, Венцеслав Димитров влязоха в политиката). След броени месеци, когато в края на годината беше формирано коалиционното правителство, двамата с Антонов вече мислехме как да напуснем място, което разбирахме, че не е нашето. Плановите ни постепенно се конкретизираха около хрумването на Димитър Луджев за създаване на нещо, което със самоирония наричахме „министерство на макроикономиката”. В течение на първите месеци на 1991 г. прекарвахме дълги часове в обсъждане на проекта, за който се вдъхновявахме от образци като московския Конюнктурен институт на Николай Кондратиев от края на 20-те години на XX в. или следвоенния френски Комисариат по плана (Антонов & Аврамов, 1994). През март Министерският съвет със скептицизъм одобри, а през май публикува постановление за учредяване на Агенцията за икономическо програмиране и развитие (АИПР). Като неин председател Антонов скрупулوزно изпита всички административни детайли преди да се преместим в стилната сграда на стария хотел „България” (днес ББР) на площад „Княз Александър” (тогава „Александър Батенберг”). Преживяното там ни донесе радостта от незабравим институционален градеж.

АИПР бързо се утвърди като новаторско средище, привличайки силно мо-

тивирани способни млади хора и създавайки забележителна творческа атмосфера. Тя предлагаше адекватни сечения, през които Антонов (и всички около него) можеха да преплитат теорията с емпирията, да осмислят и съпоставят протичащото в българската и в световната икономика, да предоставят на управлението устни или писмени съвети относно опциите пред стопанската политика. Изключително ценна беше отвореността навън, дала възможност за широки контакти, на равна нога, с международните финансови институции и с икономисти от чужбина. Вълнуваща за Антонов беше срещата в АИПР с Майкъл Бруно, преминал през поста гуверньор на централната банка на Израел и към онзи момент главен икономист на Световната банка.

Агенцията възприе линия на безкомпромисна *публична* критичност (в бюлетини, обзори, доклади, тематични анализи) към начина, по който се провеждат стабилизацията и пазарните реформи.²⁰ Макар и пряко подчинена на правителството, АИПР си позволяваше свобода на изказа каквато друго държавно ведомство не е проявявало нито преди, нито след това. Не е учудващо, че прагът на поносимост на властта бе прескочен. В телевизионното предаване „Отзвук“ от 22 март 1994 г. Антонов разобличи торпилирането на очертаващата се сделка за външния дълг от местни сили и БНБ чрез предизвикани трусове на валутния пазар и съответен срив в курса на лева. Квалифицира тези събития като целенасочен саботаж, а предаването завърши с негов призив правителството на Любен Беров да подаде оставка. На другия ден, под председателството на политическото безличие Евгени Матинчев (Беров беше в болница след сърдечна операция), правителството уволни Антонов от АИПР, позволявайки се на фасадни мотиви.

Като заместник-председател останах и.д. още няколко месеца (Аврамов, 1994) и си тръгнах доброволно от Агенцията в края на годината. Направих го непосредствено преди в институцията да нахълта Румен Гечев, но след като оформих онова, което замислях като „теоретичното завещание“ от нашия период в АИПР (Аврамов & Антонов, 1994; Аврамов & Генов, 1995).²¹ Понататък тя беше бързо опитомена, преформатирана и интегрирана в обичайния аналитично-бюрократичен апарат на правителството. Въпреки това, успя да запази дразнещи властта черти и бе закрыта през 2010 г. от Симеон Дянков, който иначе си градеше имидж на финансовия министър с най-академичен

²⁰Ето как изглеждаше агенцията отвън, в оценка на Татяна Хубенова. „Действайки досега като стабилни строители на икономическия преход, БНБ и АИПР се възприемат като главните институции, от които зависят параметрите на избор за икономическата политика. За формирането на икономическите очаквания в страната тези институции влияят съществено и поради своята най-висока довереност в преговорите с международните финансови институции.“ (Хубенова, 1994, с. III).

²¹Архивното наследство на АИПР от 1991–1995 г. е запазено практически изцяло и достъпно във ф. 1455 на Централния държавен архив (ЦДА). За по-късни години архивните попълнения са по-несистемни.

профил, който е имала България.²²

Покрай другите си функции Агенцията предостави на Антонов пространство за решаване на основната задача, която си беше поставил през онези години. Още от 1990–1991 г. вниманието му бе концентрирано върху българския външен дълг (строго погледнато, този на Българска външнотърговска банка към частните кредитори), застанал и преди, и след мораториума от 29 март 1990 г. като главен проблем пред страната. Заедно с председателя на Булбанк Чавдар Кънчев те образуваха неизменното ключово ядро на иначе плаващия състав на „групата по дълга“, натоварена да води преговорите по неговото реструктуриране. Работата включваше различни компоненти. От една страна, се налагаше уточняване, систематизиране и привеждане в използваем вид на информацията за всяко отделно задължение, съхранявана в Булбанк. От друга страна, ставаше дума за сложно финансово моделиране, т.е., разиграване на голям брой алтернативни варианти с числата. През цялото време трябваше внимателно да се следят и оценяват прецедентите, касаещи сходни сделки със суверенен дълг по света. При това, процесът беше външно и вътрешно-политическа тактическа и стратегическа игра, в която разнопосочни интереси нанасяха своите удари. Навигацията в тази отровна среда изискваше почтеност, принципност, усещане за мисия, решителност и последователност, каквито Антонов прояви отначало до край.

Над концептуалното и числово структуриране на сделката той се трудеше практически сам, пред компютъра. Напредъкът не се утаяваше в научни статии, а в инцидентни записки и изказвания, отразяващи широката теоретична и дори житейска философия зад наглед технократското начинание.²³ Преговорите преминаваха през напрегнати епизоди, като около края на 1993 г. Антонов прецизно беше определил параметрите на общоприемливо за участниците предложение/сечение, постигащо максимално възможна (и подходяща за обслужване) редукция на българските задължения. Макар и извън Агенцията от април 1994 г., той остана в екипа по дълга (в качеството на консултант на Министерството на финансите) до подписването на споразумението на 29 юни. Ярکو свидетелство за неговия цялостен принос е трезвият му и суров експертен анализ на условията на сделката, публикуван за първи път в настоящия том (Антонов, 2025а). Този документ разкрива професионализъм от най-висока класа и пълна отдаденост на обществения интерес.

²²През 1997 г. АИПР бе преобразувана в Агенция за икономически анализи и прогнози към Министерството на финансите. Ефимерен опит за възстановяването на подобно звено към министерството бе направен от Асен Василев през 2023 г. и бързо прекратен след него.

²³За позициите му в хода на преговорите вж. Антонов (1992b). Двамата с Ч. Кънчев ги коментират и в предаването „Наблюдател“ на БНТ, посочено в Аврамов и Генев (2025).

Финансистът

След АИПР Антонов работеше в българската банкова система в качеството си на член на управителния съвет и зам.-председател на борда на директорите на Булбанк (1992–2000 г.) и изпълнителен директор на дъщерната ѝ Корпоративна банка (1995–2000 г.).²⁴ Булбанк беше останала единствената неокрадена държавна банка, успяла да запази неопетнена репутация и държавния интерес. През този период Антонов имаше бляскави участия в годишните срещи на Асоциацията на търговските банки (АТБ). На сбирката от 1995 г. в Шумен направи убийствена диагноза за състоянието на системата и смисъла на нейната приватизация. Журналистите бяха във възторг от неговия изказ²⁵, но гвоздеят, който извадиха на преден план (за сметка на множество други поважни прозрения) беше гръмкото анатемосване на възможността български банки да попаднат в ръцете на инвеститори от съседни държави. Не споделях този, по моему архаичен, строг финансов протекционизъм, а след няколко години 1/4 от активите на банковия сектор в България за известно време станаха притежание на гръцки банки без фатални последици за икономиката ни. В професионалната АТБ Антонов беше по-скоро дистанциран наблюдател, като банкерската гилдия (още повече тогавашната) му беше нравствено напълно чужда. Но и без да храни никакви наивни илюзии, той се чувстваше длъжен да посочва проблемите, да предлага решения и да я призовава към спазването на деонтологични правила. Банкерите, разбира се, продължаваха по старому, защото бяха част от една порочно зачената и форматирана система.

Епилогът на неговия „банкерски период“ дойде, когато се стигна до политически и икономически горещото решение за продажба на Булбанк. Ако за различните ѝ капиталови участия (в ОББ и Корпоративна банка) двамата с Кънчев имаха възможност да договорят успешни сделки, то през октомври 2000 г. при приватизирането на банката-майка, правителството на И. Костов брутално ги елиминира от преговорите и от ръководството на институцията. Подготвеният от тях балансиран план за продажба, включващ и пакет за справедливо и заслужено участие на служителите, остана на хартия. При открит разрыв с управляващите Антонов аргументира позицията си в бурен телевизионен спор с финансовия министър Муравей Радев.²⁶ От него стана публично достояние, че държавният интерес не е защитен и че постигнатата цена значително отстъпва на полученото (при сравнимост на параметрите) за други сделки.

Въпреки конфликтите, Антонов оставаше незаобиколим в критични мо-

²⁴Преди приватизацията на Корпоративна банка. Последващите ѝ метаморфоза и развитие като частната КТБ са съвсем отделна история.

²⁵Усещане за неговия слог дава публикуваната съкратена стенограма от изказването му (Антонов, 1995).

²⁶В предаването „Панорама“ на БНТ, посочено в Аврамов и Генов (2025).

менти. При финансовата криза от 1996–1997 г. до него се допитваха местни и чужди (МВФ). А когато през февруари 1997 г. служебното правителство започна подготовката за въвеждане на Паричен съвет, Антонов и Кънчев, заедно с финансовия министър Светослав Гаврийски, управителя на БНБ и юридически експерти бяха включени в т. нар. Съвет за финансова стабилизация, където допринесоха съществено за конструирането на новата парична система. Антонов подкрепяше идеята не толкова от теоретични съображения, а като адекватно ситуационно решение и начин да се неутрализира доказано провалената политика на централната банка от предходните години. Принципно недолюбваше фиксирания курс. Хранеше съмнения, че бордът би могъл да се ръководи от българи, като на шега казваше, че ще трябва той да се установи на брега на Женевското езеро. Но редица негови предложения водеха именно към принципите на Паричния съвет. Още в Агенцията, през 1992 г., Антонов предупреждаваше, че вероятно ще трябва да се мине през хиперинфлация преди обществото да обръгне, за да приеме необходимите реформи. По-късно²⁷ подметна, че при подобна ситуация ще се наложи въвеждането на „нова парична единица“ (де факто – валутната субституция), а през 1995 г. (на споменатата банкова среща) пледира за това на БНБ да се забранят всякакви търговски операции (т.е. рефинансирането), като ѝ се оставят единствено емисионната функция и управлението на валутния резерв по точни и ясни правила... А неговият и на Кънчев принос за избора на марката/еврото за резервна валута на Паричния съвет бе стратегически. Ако преди 28 години той се коментираше като проблематичен, то от години и още повече днес, на крачка от влизане в еврозоната, далновидността на решението е неоспорима.

Самота

През 1985, 1994 и 2000 г. Антонов беше трикратно отстраняван поради колизия с някакво началство, а всъщност поради една или друга проява на инакомислие и „инакодействие“. Властовият, политическият и икономическият залог на последния случай обаче беше особено значим и конфликтът доведе до окончателното му отхвърляне от системата.

Последваха 14 дълги години на остракизъм, на (само)наложено бавно и необратимо десоциализиране. Антонов и институциите бяха достигнали до точка на пълна взаимна непоносимост. Беше окончателно изгубил всякакви илюзии относно потенциала за промени на българския социум. Една необикновено надарена личност се оттегли в аскеза. Потъваше в дълбок размисъл, всепосочно четене, равностетка и вътрешен монолог, съзерцание почти без (не го и търсеше) публичен израз. Видя – както писа по-късно – смисъла на

²⁷В споменатото интервю от 22 март 1994 г. (Аврамов & Генев, 2025).

„безползното“ мислене.

И тъкмо този наглед стерилен период роди два съблемни текста, поместени във в. „Култура“.²⁸ В тях Антонов разви впечатляващи по обхват, стилистика и оригиналност мисли относно световната икономика, финансовите политики и същността на парите. Направи го наред с пароксизма на Великата рецесия, тогава когато капитализмът беше „временно суспендиран“. Това са литературни бисери в сложен жанр, съчетаващ притчата, саркастичната ирония на Джонатан Суифт, барока, готиката... На места те са херметични и непроницаеми. Но са изпълнени със зашеметяващи паралели и пресечни точки между икономика, физика, математика, литература, история... Пълни са с главозамайващи асоциации и обобщения. Излъчват необятна ерудиция. Пронизват пророчески прогнози.

Общуване

Венци²⁹ имаше неподражаемо присъствие на оракул и мъдрец.

Да се общува с него беше изпитание и награда. *Изпитание* поради: нравствения му максимализъм; острото му чувство за достойнство (понякога за нас беше „Лорда“) и нетърпимост към дребнавостта, погрешно възприемани от мнозина като високомерие; върховите научни стандарти; съвършено откритата критичност (прерастваща в стихия от думи, в саблени словесни откоси или в безпощадни оценки), разбирана като единствено възможното честно отношение към другия; абсолютната прямота, която не познаваше евфемизми и усуквания; хипнотичната му убедителност, почиваща на трудно оборима логика, поднесена колкото с учени аргументи, толкова със здрав разум и познание за житейските мотиви, движещи човешкото съществуване; нотките на недоизказаност, окултност, та и нумерология. *Награда* заради същите тези качества, защото те неизбежно те караха да се замисляш върху морал, принципи, достойнство, логика, познание... Да чувстваш жива съвест до себе си.

Повече отколкото с други, диалогът с Венци представляваше приключение. Беше интравертен събеседник, разговорите с него (особено през последните години на Голямата самота) бяха несиметрични и бързо преминаваха в монолози, където потокът на съзнанието тръгва в неочаквани посоки... В това отношение нямаше граница между говоренето пред потесен или по-широк кръг: гласът винаги изразяваше в реално време вътрешно напрегнатото движение на мисълта, която се лее в твореща импровизация. Нерядко правеше стряскащи декларации и мрачни катастрофични проекции.

²⁸Вж. Антонов (2008а, 2008b).

²⁹Преминавам към обръщението, с което общувахме. За неговите приятели той беше и ще си остане „Венци“.

И дори когато не бяха напълно съобразени с точната историческа фактология или с разбиранията на съответните науки, това бяха мощни интелектуални конструкции на красив ум, тънък вкус и висок стил. Продукт на автономната сила на ума, защото в своите разсъждения никога не се водеше от авторитети, а следваше твърдо нишката на собствената си мисъл.

Венцислав Антонов беше завършеният антисистемен човек. Но не в днешния вулгарно-популистки, антиелитарен смисъл. А като творческа личност, която не се вмества в мисловни и поведенчески шаблони. Интелектуалното и житейското му наследство са нравоучително послание, което показва поне две неща. Доколко неконформизмът е изначално дефицитно и отхвърляно качество - както от тоталитарното, така и от днешното общество. И как само сплавта от интелект и морал може истински да се противопостави на власт, интереси, идеология или невежество.

Разбира се, всеки (пре)прочит на изписаното и изреченото от някого, а още повече на нечия завършена биография, е в известен смисъл акт на насилие. Заради избора какво да се коментира; заради неминуемо ограничените допирни точки (в края на краищата всеки има толкова образи, колкото хора са го познавали); заради крехкото, обедняващо и спекулативно реконструиране на миналото по няколко известни опорни факти. Подобни разкази не могат да представят цялостното богатство на вътрешния мир на човека, който няма как да бъде попитан с какво от казаното за него е съгласен, нито дали изобщо би искал този разговор да се проведе.

Ако все пак се реших да инициирам и да организирам тази възпоминателна конференция, то е поради убеждението, че мъдростта и знанието винаги носят важни неща за днешния ден. Така стана, че през последните тридесет години върнах на съвременните читатели фигурите на двама от най-дълбоките български икономисти, каквито са Стоян Бочев и Асен Христофоров. Сега това правя с трети. Сигурен съм, че мястото на Венцислав Антонов е там, в кохортата на най-добрите.

Литература

Аврамов, Р. (1989). Цикличността в българската икономика: теоретични и методологични основи на анализа. *Икономическа мисъл*, 34(11), 3—16.

Аврамов, Р. (1994). АИПР се отклони от казионния оптимизъм [интервю]. *Капитал*, 5 април 1994 г.

- Аврамов, Р. (2007). *Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало*. София: Фондация „Българска наука и изкуство“ и Център за либерални стратегии.
- Аврамов, Р. (2008). *Пари и де/стабилизация в България: 1948–1989*. София: Cielia.
- Аврамов, Р., & Антонов, В. (Ред.). (1994). *Преходът*. София: Агенция за икономическо програмиране и развитие.
- Аврамов, Р., & Генов, К. (1995). Повторното раждане на капитализма в България. *Банков преглед*, 4(2), 36–56.
- Аврамов, Р., & Генов, К. (2025). Библиография на Венцислав Антонов (1955–2014 г.) В *Икономическо (не)равновесие, инфлация цикличност* (с. 231–233). Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет.
- Антонов, В. (1988). Проблеми на икономическия растеж в България и непосредствените задачи на икономическата политика. *Годишник на ВИИ „Карл Маркс“*, II(1), 43–77.
- Антонов, В. (1989а). Неравновесие и икономически растеж: въздействие на структурните неравновесия върху темпа на растеж. *Икономическа мисъл*, 34(2), 72–85.
- Антонов, В. (1989b). Неравновесие и икономически растеж: модел на цикличен растеж в икономика с устойчиви структурни неравновесия. *Икономическа мисъл*, 34(5), 82–95.
- Антонов, В. (1989с). Отвъд магията на словата, или за кого бие камбаната. *Работническо дело*, 29 декември 1989 г.
- Антонов, В. (1990). Теоретични основи на инфлацията при социализма. *Икономика*, 6, 16–28.
- Антонов, В. (1992а). Кризата и преходът към пазарна икономика. В С. Савов (Ред.), *Истини без които не можем. [Сб. студии]. Кн. 1. Кризата* (с. 195–212). УИ „Св. Климент Охридски“.
- Антонов, В. (1992b). Магическо решение не съществува, разговор с В. Антонов. *Икономика*, 9, 13–15.
- Антонов, В. (1995). Банковата система като цяло не може да бъде приватизирана [Експозе пред Седмата банкова среща в Шумен]. *Капитал*, 5 юни 1995 г.
- Антонов, В. (2008а). За основата на пирамидата, която стои на върха си. *Култура*, 34(2782), 14–15, 10 октомври 2008 г.
- Антонов, В. (2008b). Кратка теория на парите за филолози. Пролог и предварителни сведения. *Култура*, 40(2788), 10–11, 21 ноември 2008 г.
- Антонов, В. (2025а). Анализ на условията на сделката с банките-кредитори от Лондонския клуб към началото на юни 1994 г. В *настоящия том: Икономическо*

(не)равновесие, инфлация цикличност (с. 209—227). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.

Антонов, В. (2025b). Принципите на икономическия механизъм: двадесет години по-късно [Материал, представен на дискусията по проблемите на обществената собственост и икономическия механизъм, проведена в Икономическия институт на БАН, 17–18 ноември 1988 г.]. В *настоящия том: Икономическо (не)равновесие, инфлация цикличност* (с. 189—197). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.

Антонов, В. (2025c). Проблеми на икономическия растеж в България и задачите на икономическата политика, произтичащи от прехода към траектория на качествено нов растеж в икономиката [Материал, представен на дискусията по проблемите на качествено новия растеж в икономиката, София, БАН, 9–10 юни 1987 г.]. В *настоящия том: Икономическо (не)равновесие, инфлация цикличност* (с. 181—188). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.

Антонов, В., & Аврамов, Р. (1994). Агенцията за икономическо програмиране и развитие, разговор в сп. *Икономика*, 1, 4—8.

Ганев, К. (2015). *Бизнес цикли: теории и модели*. София: Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

Ганев, К. (2025). Неравновесие и цикличност в трудовете на Венцислав Антонов. В *настоящия том: Икономическо (не)равновесие, инфлация цикличност* (с. 21—41). Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.

Костов, И. (1984). Относно теорията и методологията на качеството на икономическия растеж. *Икономическа мисъл*, 29(5), 30—45.

Христов, Л. (1986). Анализ на икономическия растеж и структурните изменения в нашата икономика въз основа на магистралния подход. *Икономическа мисъл*, 1, 95—110.

Хубенова, Т. (1994). Обезценката на лева набира опасна инерция – трудностите предстоят. *Пари. Приложение „Банки и финанси“*, 14 март 1994 г.

Antonov, V. (1991/1992). Some Implications of Stable Structural Disequilibrium: Cyclical Growth, Suppressed Inflation, Dynamic Inefficiency, and the Pattern of Comparative Advantage in a CPE. *Soviet and Eastern European Foreign Trade*, 27(4), 55–70.

Avramov, R., Ganev, K., & Petranov, S. (2022). To Command or to Understand? Planning Concepts and Economic Research in Communist Bulgaria. In J. M. Kovács (Ed.), *Communist Planning versus Rationality: Mathematical Economics and the Central Plan in Eastern Europe and China* (pp. 19–54). Lanham: Lexington Books.

Bruno, M. (1968). Estimation of Factor Contribution to Growth under Structural Disequilibrium. *International Economic Review*, 9(1), 49–62.

Неравновесие и цикличност в трудовете на Венцислав Антонов

Калоян Ганев^{*}

Абстракт

Статията представя преглед и анализ на научните приноси на Венцислав Антонов в областта на макроикономическата теория на неравновесието и цикличността в социалистическата икономика. В контекста на ограничената адаптация на количествени методи в марксистко-ленинската традиция, Антонов развива оригинална аналитична рамка, отчитаща структурните деформации и динамичната неустойчивост на плановата икономика. Чрез въвеждане на концепции като „обобщени производствени фактори“ и „неравновесна производствена функция“ той формализира връзката между вътрешните напрежения в икономическата система и характеристиките на икономическия растеж. Анализът проследява и възгледите му за цикличността като ендегенно възникващо явление, свързано с институционалната инерция и инвестиционната политика. Представени са паралели с подходи на водещи представители на френско-белгийската неравновесна школа (Маленво, Дрез, Бенаси), както и с добре познатите модели на циклична динамика на Калецки и Гудуин. Статията подчертава значимостта на теоретичния и методологически принос на Антонов, който остава слабо познат въпреки своята аналитична дълбочина.

Ключови думи: неравновесна икономика, ендегенна циклична динамика, централно планиране, социализъм, икономическа политика.

Увод

Макар теоретичната база на марксистко-ленинската политическа икономия да е относително добре развита, тя остава предимно в сферата на качествения и наративен анализ. Въпреки опитите за интегрирането ѝ с количествени

^{*}Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет.

подходи като междуетрасловия анализ на Леонтиев и линейното програмиране на Канторович за нуждите на централното планиране (доколкото те са съвместими с нейните постулати), тази икономическа традиция така и не успява да изгради своя собствена, общоприета и последователна рамка за количествено моделиране на икономическите процеси и явления. В резултат на това, количествените методи, възприети в държавите от Източния блок след средата на 50-те години на XX в., в значителна степен представляват директни заемки от неокласическия и неокейнсианския инструментариум.

Съществен недостатък при адаптирането на количествените методи в тези държави произтича от факта, че използваните модели често имплицитно или експлицитно предполагат състояние на равновесие. Това значително ограничава способността на правителствата да отчитат и управляват реалните структурни дисбаланси и противоречия, присъщи на плановата социалистическа икономика. От една страна, това добре обслужва идеологическата пропаганда, която настоява, че плановата икономика е принципно стабилна и ефективна. От друга страна, обаче такъв подход маскира съществуващите реални проблеми и дисбаланси, чието натрупване във времето неизбежно води до по-сериозни структурни неравновесия, инфлационни напрежения и нарастващ риск от възникване на кризисна ситуация.

Венцислав Антонов атакува тази несъстоятелност на официалната икономическа доктрина още от средата на 80-те години на XX век. В редица публикации, които самият той по-късно описва като „вариации върху тема от Майкъл Бруно около 25 години по-късно”¹, Антонов разработва методологична рамка, изрично отчитаща структурните неравновесия в социалистическата икономика. Нещо повече, тази рамка позволява икономическият растеж да бъде охарактеризиран като гранична осцилация, при която стабилността се нарушава именно поради наличието на структурните дисбаланси, внасящи допълнителна енергия (нестабилност) в системата. Резултатът е постепенно натрупване на инфлационни напрежения.² Според Антонов фундаменталният проблем се корени в стремежа на комунистическите правителства да максимизират на всяка цена темповете на растеж, което неизбежно задълбочава структурните неравновесия и оттам – инфлационния потенциал.

Статията е организирана както следва. В следващата част са разгледани академични публикации на Антонов, в които се съдържат неговите разсъждения и резултати по темата за неравновесието в социалистическата икономика. Обърнато е внимание както на по-ранното третиране на тази проблематика от чисто емпирична точка, така и на формалната теория, която той разра-

¹Antonov (1991/1992, p. 56).

²Тази част от изследванията на Антонов – а именно инфлационните напрежения – не е предмет на задълбочено разглеждане в настоящия материал. За подробности вж. Антонов (1990) и Antonov (1991/1992).

ботва през втората половина на 80-те години на XX в. В тази част е направен опит да бъдат изведени на преден план и някои интересни паралели, които могат да бъдат открити между Антонов и други автори, работили по темите за неравновесията. По-конкретно, направени са сравнения с моделите с наличие на *краткосрочно* фиксирани цени, разработени за капиталистическите пазари от икономисти като Едмон Маленво, Жак Дрез и Жан-Паскал Бена-си. Краткият прочит на тези сравнения показва, че, подобно на тези автори, Антонов изследва възникването на структурни дисбаланси вследствие на ценовите ограничения, но за разлика от тях, неговият анализ е разположен в контекста на централно планирана икономика с административно и *дългосрочно* фиксирани цени.

Третата част на статията е посветена на *изцяло оригиналната* теория за цикличен растеж, която Антонов извежда въз основа на своя вече добре установен подход за анализ на неравновесията. Тук за основа на разглеждането е използвана само първата му публикация по темата, тъй като в по-късно публикуваните статии моделът му търпи допълнително развитие единствено по отношение на извеждането на механизма, генериращ инфлационните потенциали. По подобие на предходната част и тук е направен кратък сравнителен анализ на идеите на Антонов за цикличността при неравновесна социалистическа икономика с моделите на Михал Калецки и Ричард Гудуин за капиталистическия бизнес цикъл.

Неравновесието в социалистическата икономика

„Неравновесната” икономика на Антонов

Проблемът за неравновесието в социалистическата икономика е разгледан от Антонов в две основни направления. Първо, от гледна точка на мезоравнището на икономическата система, а именно по отношение на нейната отраслова структура. Второ, от гледна точка на агрегираното макроикономическо равнище, като акцентът е поставен върху отклоненията на съвкупното производство от ефективната динамична траектория.

Част от идеите по тази проблематика могат да бъдат проследени още в Антонов (1985). Основната теза в публикацията е, че традиционното използване на производствени функции с физически измерими фактори (например труд и капитал) е недостатъчно обосновано — не толкова от гледна точка на икономическата теория, колкото по отношение на съответствието му с емпиричните данни. „Традиционните” макроикономически производствени функции предполагат състояние на дългосрочно равновесие при пълна заетост, докато икономическата система по-скоро рядко е в това състояние. Поради това

Антонов предлага използването на т.нар. производствени функции с *обобщени фактори*. Последните представляват агрегирани макроикономически променливи, извлечени чрез факторен анализ (метод на главните компоненти) от реално наблюдавани икономически показатели.

Тъй като обобщените фактори се извличат за различни периоди от потенциално различен набор от показатели, те имат динамичен характер. Това позволява с тяхна помощ да се отчитат не само количествени, но и качествени изменения в процеса на производство. Част от тези изменения могат да се свържат с промени в интензитета на използване на отделните фактори.

В тази статия Антонов не използва понятието „неравновесие“ в традиционния му смисъл, а именно като пазарно несъответствие между търсене и предлагане. Вместо това съдържанието, което той влага в понятието, може да се отнесе до наличие на динамично несъответствие между факторите на производство. По-конкретно, когато развитието на труда и капитала в различните отрасли е несъгласувано, възниква технологична нееднородност, която води до нестабилност в икономическата система. В контекста на тогавашната социалистическа икономика съжителството на отрасли с *интензивен* икономически растеж (т.е. с високи технологии и ефективност) и такива с *екстензивен* растеж (основаващ се преди всичко на увеличено количество ресурси) представлява една от основните причини за структурната неустойчивост на икономиката.

Макар и в Антонов (1986) неравновесието да не е изрично формулирано като самостоятелна категория, в тази публикация то присъства неявно като централен аналитичен проблем. Този проблем има две основни измерения – технологични особености на отраслите на националната икономика и характеристики на външната търговия на страната. От гледна точка на първото измерение Антонов обръща внимание на факта, че икономиката на България през разглеждания период (1961–1982 г.) е технологично „раздвоена“. По-конкретно това се изразява в обособяването на т.нар. прогресивен (най-общо включва капиталоемки производства) и традиционен (предимно трудоемки производства) сектор. Твърдението е, че характеристиките на производствените технологии (най-вече еластичността на заместване между производствените фактори) в двата сектора генерират структурно неравновесие помежду им, а оттам и неравновесна динамика на съвкупната икономика.

Що се отнася до второто измерение, от позитивистка гледна точка Антонов разглежда външната търговия на България през анализирания период като пряко отражение на вътрешната производствена структура. Тази структура обаче е формирана преди всичко под натиска на необходимостта от адаптация към външното търсене, а не толкова в съответствие с изискванията за вътрешна ефективност. Анализирайки съотношението между производстве-

ни възможности и експортна ориентация, Антонов достига до извода за наличието на съществен разрыв между вътрешноикономическите приоритети и външнотърговската специализация.

Оттук логично следва и изводът за съществуване на неравновесие между структурите на икономиката, ориентирана към вътрешния пазар, и тази, ангажирана активно в международната търговия (внос и износ). Анализът показва, че когато външната търговия се провежда механично, тя не води до реализиране на предимства, произтичащи от структурата на производството, а само до възпроизводство на тази структура. Това може да се интерпретира като форма на структурна зависимост на определени отрасли от вноса, докато паралелно се проявява и неравновесие между потребностите от внос и способността за износ.

Антонов демонстрира нагледно, че някои ориентирани към износа отрасли реално не носят икономическа изгода, ако не повишават вътрешната ефективност или ако изискват прекомерно големи ресурсни разходи. Основаването на външната търговия върху именно такива отрасли води до парадоксална ситуация, при която икономиката нараства чрез износа, но същевременно се разрушава структурно.

Тук е интересно да се отбележи, че според историческите сведения българската икономика в края на 40-те и началото на 50-те години на XX в. изглежда се характеризира с практически същия вид небалансираност (Avramov et al., 2022, p. 22; Ганев, 2020b, с. 82). Макар и да не може да се твърди, че тази небалансираност се дължи на същите отрасли както в средата на 80-те години³, резултатите на Антонов показват косвено, че дори и през изминалите около четири десетилетия да са елиминирали някои неравновесия, наследени от предвоенния период, то това е било с цената на създаване на други такива.

В Антонов (1989a) изложените по-горе идеи са надградени и формализирани в рамка на математически модел. Моделът представлява вариация върху аналитичната структура, предложена от Вгипо (1968). Централно място в него заема производствена функция от Коб-Дъгласов тип, която не е постулирана изначално, а е изведена от съображения за неравновесен характер на връзката между пределната производителност на труда и неговата цена (работната заплата):

$$\frac{\partial Y}{\partial L} = pw + q, \quad p > 0, \quad (1)$$

³Първият петилетен план (1949–1953 г.) се характеризира с насочването на огромно количество ресурси към индустриализацията на България. Основната цел е развитието на тежката индустрия и енергетиката. Същевременно е подценено значението на отрасли като селското стопанство и леката промишленост, които са основните генератори на експортни приходи допреди Втората световна война. Недостатъчни са инвестициите и в транспортна инфраструктура. За повече вж. например Lampe (1986, ch. 6) и Curtis (1993, ch. 3).

където Y обозначава обема на производството, L – използвания труд, а w – работната заплата; p и q са структурни параметри.

Процедурата за извеждане на функцията следва „обратен път“, аналогичен на този в Arrow et al. (1961): вместо да се зададе конкретна форма, тя бива възстановена чрез интегриране на икономическа информация – пределни продукти, еластичности и цени. Така се придава приоритет на икономическата логика пред стандартния подход на използване на фиксирани функционални форми. При допускания за неутрално по Хикс и екзогенно зададено технологично равнище A , Коб-Дъгласова технология и съществуване на наблюдаема връзка между средната производителност на труда и работната заплата, Bruno (1968) извежда следната производствена функция:

$$Y(K, L, t) = Ae^{\lambda t} K^{\alpha} L^{1-\alpha} - mL, \quad (2)$$

където t обозначава фактора „време“, λ е темпът на технологично изменение, α е производствената еластичност (в равновесие) на капитала, а m се интерпретира като неравновесен параметър, отразяващ отклонения на производството от равновесния случай вследствие на неефективно използване на факторите на производство.

Модификацията на Антонов се състои в това да премахне t като независим аргумент на функцията, с което на практика отстранява от модела и „мярката за нашето неведение“⁴, свързвана с масовата практика дългосрочният растеж да се обяснява като *deus ex machina*. Тя придобива (в т.нар. интензивна форма) следния вид:

$$y = x^{\alpha} - m, \quad (3)$$

където $y = Y/L$ е производителността на труда, а $x = K/L$ е т.нар. фондовъоръженост (капиталова интензивност в днешни термини). Очевидно е, че при $m = 0$ е налице стандартната „равновесна“ Коб-Дъгласова функция. Уравнение (3) води от своя страна до следната еластичност на заместване на капитал с труд:

$$\sigma = 1 - \frac{\alpha}{1 - \alpha} \frac{m}{y} \quad (4)$$

При $m < 0$, което предполага производство, надвишаващо равновесното, тази еластичност надхвърля единица. Според Антонов този случай относно стойността на m адекватно описва състоянието на социалистическата икономика – а именно състояние на изкуствено поддържан висок растеж, при което

⁴По Abramovitz (1956, p. 11). Има се предвид т.нар. остатък на Солоу (Solow, 1957), който се идентифицира с технологичното равнище.

част от продукцията произтича не от реалните производствени фактори, а от структурно неравновесие.⁵

В такава икономика производствените еластичности на труда и капитала, съответно η_L и η_K , също са различни от равновесните, по-конкретно:

$$\eta_L = 1 - \alpha \left(1 + \frac{m}{y} \right), \quad \eta_K = \alpha \left(1 + \frac{m}{y} \right) \quad (5)$$

За $|m/y| < 1$, т.е. при ефективно неравновесие, което не надхвърля 100%, производствените еластичности също се отклоняват от своите равновесни стойности, по-конкретно $\eta_L > 1 - \alpha$ и $\eta_K < \alpha$. Това, че еластичността на капитала е по-ниска от равновесната, предполага, че той може да се замести относително по-лесно с труд. Това е причината да се стигне дотам, че капиталът да се „субсидира“ и оттам да се търси генерирането на допълнителен продукт, а трудът да се „експлоатира“.

В икономиките на социалистическите страни през 70-те и 80-те години се наблюдава именно такава парадоксална ситуация на едновременно субсидиране на капитала и недостиг на капиталови ресурси. От една страна, чрез административно занижени лихвени проценти и приоритетно финансиране на капиталоемки отрасли, цената на капитала изглежда изкуствено ниска. Това стимулира търсенето му и създава илюзия за възможности за интензивен растеж. От друга страна обаче, реалният достъп до капитал е ограничен – инвестиционните планове хронично не се изпълняват, а технологичната база се амортизира и остарява. В резултат на това предприятията функционират в условия на структурно неравновесие, при което факторните пропорции са изкривени, а възможностите за устойчив растеж – силно ограничени. Така „евтиният“ капитал на практика се оказва недостъпен, а растежът – формално ориентиран към натрупване на капитал, но по същество подчинен на екстензивна логика. Същевременно пределната производителност на труда надвишава неговата цена, при което трудът се използва прекомерно, а част от създадената стойност се изземва. Казано по друг начин, социалистическата икономика, характеризирана с описания тип неравновесие, представлява система, която генерира стимули за екстензивен растеж – количеството на производствените фактори (най-вече труд) се увеличава механично, вместо да се търси ефективно повишаване на производителността. Подобна логика резонира с изводите на Янош Корнай за системната склонност на командната икономика да оперира в условия на недостиг⁶ и изкривени стимули, които не позволяват

⁵ В съвременни термини това може да се интерпретира като форма на свръхразширена икономическа активност. Външно тя наподобява „прегриване“ (при икономически бум), но по същество институционалната ѝ природа е съвсем различна.

⁶ Kornai (1980, p. 33).

ефективно ресурсно разпределение, въпреки формалното приоритизиране на капиталоемки отрасли⁷.

Интересно е, че производствената функция остава хомогенна от първа степен (т.е. характеризира се с постоянна възвращаемост от мащаба), въпреки нарушаването на вътрешната пропорция между пределната производителност на факторите. Ето защо може да се каже, че структурното неравновесие се изразява в преразпределение на еластичностите, но не нарушава баланса между тях.

За същата икономика, в която пълната заетост е дадена по дефиниция, при допускане за нулев темп на растеж на трудовите ресурси (т.е. $G_L = 0$) икономическият растеж $G = \dot{y}/y$ се оказва сума от равновесния растеж $G^* = \alpha G_x = \alpha(G_K - G_L)$ и времевите изменения в ефективните неравновесия $\tilde{m} = m/y$:

$$G = \alpha G_x + \frac{\dot{\tilde{m}}}{1 + \tilde{m}} \quad (6)$$

Това уравнение показва, че ускоряването на растежа в такава неравновесна икономика може да се осъществи единствено за сметка на задълбочаване на неравновесието, т.е. чрез увеличение на отношението между скритите дефицити в производството и самото производство. Казано по друг начин, растежът не се дължи на подобрение в капиталовата ефективност или на технологичен напредък, а на натрупване на напрежения в системата.

Този резултат носи важно имплицитно предупреждение: доколкото $\tilde{m} > 0$ е изискване за положителен темп на растеж при стагнация на труда и фиксирани капиталови ресурси, устойчивостта на такъв растеж е структурно компрометирана. При определени условия може дори да се достигне до точка, при която всяко допълнително увеличаване на продукцията задълбочава вътрешните неравновесия, влошавайки ефективността и увеличавайки натиска върху факторите на производство.

Сравнение с френско-белгийската „неравновесна“ школа

В идеите за неравновесие в социалистическата икономика, развити от Антонов, могат да се открият определени паралели с теорията за неравновесна макроикономика на Маленво⁸. И двамата автори разглеждат икономическо поведение при неуравновесяващи пазарите цени и при отклонения на количествата от техните оптимални равнища. Подобно на Антонов, Маленво обръща внимание на структурни деформации, анализирайки състояния на излишък на труд и стоки, породен от недостатъчно ефективно търсене. В тази

⁷Kornai (1980, pp. 191-198) говори за „инвестиционен глад“.

⁸Malinvaud (1977). Подобни идеи са представени в синтезиран вид и в университетския учебник Malinvaud (2000, pp. 1550-1559).

перспектива и двамата разглеждат икономиката като ограничавана не толкова от ценови, колкото от реални ограничения – като производствен капацитет, налични фактори на производство и динамика на ефективното търсене.

Между двата подхода обаче съществуват и съществени различия, произтичащи от естеството на разглежданите икономики. Докато Антонов анализира икономиката на централизирано планиране чрез призмата на факторните пропорции и пределната производителност, Маленво развива формална класификация на режимите на пазарно неравновесие – класически, кейнсиански и смесен. Макар в нея да липсва изрично място за плановата икономика, нейните механизми частично напомнят разглежданите от Антонов неравновесни състояния. При социалистическите икономики, където пазарният механизъм е потиснат, явления като субсидиране на капитала и експлоатация на труда водят до устойчиво структурно неравновесие (административните цени водят до неефективно разпределение на ресурсите между сектори с различна производителност), което наподобява продължителна форма на кейнсиански режим. В това отношение между кейнсианския модел и неговата краткосрочна перспектива и социалистическата икономика обаче се проявява и определен контраст – неравновесията на последната имат дългосрочен характер.

Както при Антонов, така и при Маленво, динамиката на растежа се разбира като функция на адаптацията към неравновесните условия. И в двата подхода икономиката не се стреми спонтанно към равновесие, а е изправена пред различни типове ограничения. Те определят както краткосрочната ѝ ефективност, така и дългосрочната ѝ устойчивост.

Редица паралели са налице и между теорията за неравновесието в икономиката на Дрез и тази на Антонов. Общото между тях е, че и при двамата автори неравновесието не се разглежда като временно отклонение, което се неутрализира автоматично от пазарните механизми, а като устойчиво състояние, възникващо при липса на ценова гъвкавост. В такава рамка икономиката функционира в условия на трайни дисбаланси – количествени (недоброволна безработица⁹, неизползван капацитет) или структурни (междусекторни несъответствия).

В моделите на Дрез¹⁰ цените и заплатите се приемат като фиксирани или се адаптират с голямо закъснение, което поражда свръх-предлагане както на труд, така и на стоки. Макар и на пръв поглед близка до рамката на Маленво, теорията на Дрез се фокусира върху съществуването на равновесие при огра-

⁹В рамките на социалистическите икономики безработицата от такъв тип не е явна. Понеже по идеологически съображения безработица е недопустима, количеството на наетия труд е по-голямо от необходимото. С други думи, безработица има, но тя е скрита зад реално бездействаща заетост.

¹⁰Вж. например Drèze (1975) и Drèze and Müller (1980).

ничения. Става въпрос за т.нар. *рационаращо равновесие*¹¹, т.е. за отклонение от равновесието при пълна заетост, считано за оптимално по Парето. Този тип равновесие произтича от несъвпадението между желания и осъществимия избор при дадени ограничения (например заплата, наличност на стоки, кредити). Оттам наличието му предполага съществуването на неефективност в икономиката.

Както при Антонов, така и при Дрез икономиката не се саморегулира в посока към пълна заетост/потенциално производство. Основните пречки се дължат на институционални ограничения (например трудово законодателство, административно определени цени), на бавна адаптация на поведението на икономическите агенти, както и на действието на рационаращи механизми.

Друга съществена разлика между Дрез, от една страна, и Антонов и Маленво, от друга, е свързана с равнището на анализ. При Дрез акцентът е поставен върху микроикономическите основи на неравновесието – индивидуално поведение, пазарни структури, институционални ограничения. Обратно, при Антонов и Маленво фокусът пада върху агрегирани величини и макроикономически съотношения. В този смисъл подходът на Дрез е по-съвместим с новия неокласически синтез, докато при Антонов личи влияние от традиционната кейнсианска парадигма.

Значителни прилики има и между концепциите за структурно неравновесие в социалистическата икономика, разработени от Антонов и неокейнсианската неравновесна рамка на Бенаси¹². И при двамата автори централно място заема отхвърлянето на Валрасовата хипотеза за автоматична пазарна координация и постигане на равновесието. И в двата подхода неравновесието се интерпретира не като временно отклонение, а като устойчиво състояние. То е породено от ограничената адаптивност на икономическите агенти и съществуващите институционални ригидности.

Докато при Антонов неравновесието възниква предимно от структурни деформации в производствените фактори, то при Бенаси обяснението се свежда до наличието на номинални негъвкавости (фиксиран цени) и парични ограничения. Общо за двата подхода е не-валрасовото разбиране, при което икономическите агенти са ограничени в реализирането на своите предпочитания. Теориите на двамата автори подчертават и влиянието на неравновесието върху икономическия растеж – при Антонов то се изразява в преминаване към екстензивен растеж поради факторна неефективност, докато при Бенаси се наблюдава субоптимална заетост и производство вследствие на недостатъчно търсене.

Фундаменталната разлика между двата подхода се корени в анализирания

¹¹От англ. *rationing equilibrium*.

¹²Benassy (1975, 1976).

икономически контекст. Антонов изследва планова икономика с характерните за нея административни деформации, докато Бенаси се фокусира върху парична икономика, функционираща в условия на номинални ригидности. Това методологично различие обуславя и разликите в предлаганите политически решения – докато Антонов акцентира върху необходимостта от структурни реформи¹³ за повишаване на производствената ефективност, Бенаси разглежда възможностите на макроикономическите политики за преодоляване на неравновесието.

Цикличността в социалистическата икономика

Теоретичен и емпиричен анализ на цикъла при Антонов

Подобно на анализа на неравновесната динамика, идеите на Антонов за цикличността са структурирани в две направления. Едното от тях се отнася до цикличността на ниво отделен отрасъл (в частност промишлеността), докато другото е фокусирано върху цикличната динамика на ниво съвкупна икономика.

По-подробното разглеждане на тези идеи изисква да се отбележи, че доминиращата марксистко-ленинска идеология в тези десетилетия не допуска да се говори за цикличност на социалистическата икономика в същия смисъл, в който понятието се отнася за капиталистическата. Една от основните причини за това е, че на принципно ниво цикличната динамика се свързва с нестабилност и в частност с възможност за кризисни проявления. Такива според наложената догма не могат да съществуват при централно планираните икономически системи. Нещо повече, поради идеологическата му натовареност използването на понятието „цикъл” като цяло съставлява пряк риск от понасяне на удари в професионален и личен план от страна на управляващите. Ето защо в литературата от този период, например когато трябва да бъдат описани повтарящите се колебания на производството в рамките на плановите периоди, понякога се прибегва до представляващото далеч от свършен заместител понятие „ритмичност”¹⁴.

¹³Макар и да използва термина „реформа” само веднъж в явен вид в трудовете си (Антонов, 1990, с. 26), то присъства имплицитно практически навсякъде. Насоките за реформи могат да се обобщят в следните направления: 1) стратегическо преориентиране на външната търговия в съответствие с технологичните възможности на националната икономика; 2) реструктуриране на промишлеността и износа чрез приоритизиране на дългосрочната ефективност за сметка на самоцелното преследване на обеми в краткосрочен план; 3) преминаване към производствен модел с по-малка импортна зависимост, основан на сравнителни предимства, обвързани с цените на производствените фактори; 4) макроикономическа стабилизация чрез поетапно заместване на централното планиране с пазарни механизми и либерализация на цените с цел неутрализиране на натрупания инфлационен потенциал и преодоляване на хроничния недостиг.

¹⁴Вж. например Шапкарев (1958), Гатев (1976), Шапкарев (1983) и др.

В Антонов (1987) идентифицирането на циклична динамика следва логиката на следното твърдение:

$$y = k \cdot x, \quad (7)$$

където $y = Y/T$ обозначава производителността на труда, а $x = K/T$ – фондовъоръжеността на икономиката (Y е съвкупното производство, K е количеството на капитала, а T – количеството на фактора „труд“); коефициента k Антонов определя като „прирастен коефициент на фондоотдаване“. Вместо обаче да използва твърдението като теоретична основа за извършване на емпирична оценка на база на статистически данни (времеви редове), Антонов предпочита да прибегне – както и в предходните си изследвания – до атеоретични позитивистки техники. По-конкретно, той избира да приложи за целта методите на спектралния анализ. За разглеждания период (1960 – 1982 г.), прилагайки трансформации на Фурие, той идентифицира ясно изразена цикличност с период от около 4 години в производителността на труда и фондовъоръжеността в отраслите на промишлеността. Единствено отраслите, които се характеризират с интензивна структура (като черна металургия и текстилна промишленост), показват устойчивост срещу циклични колебания, що се касае до производителността на труда. По отношение на капиталовъоръжеността обаче той открива четиригодишен цикъл единствено при стъкларската и порцеланово-фаянсовата промишленост, което принципно може да се отдаде на присъщата гладкост на променливи от такъв вид.¹⁵

В изложението на своите тези Антонов си служи с откровено еретичен изказ (имайки предвид тогавашните ограничения) и директно и без задръжки използва понятието „цикличност“. Нещо повече, той категорично отрича разбирането, че основната причина за съществуването на макроикономически колебания в социалистическата икономика са колебанията в обема на селскостопанската продукция. Вместо това издига твърдението, че именно четиригодишните колебания в промишлеността са факторът, който носи основния потенциал за генериране на общоикономически цикъл със същата продължителност. Използването на термина „цикличност“, особено извън контекста на аграрните обяснения, е не само изявление в духа на онтологичен реализъм¹⁶, но и политико-интелектуална провокация в контекста на доминиращата иде-

¹⁵В неокласическите термини „фондовъоръженост“ представлява отношението на физическия капитал и количеството труд. Тъй като капиталът е променлива от тип „запас“, краткосрочните колебания, които евентуално се появяват вследствие на инвестиции и амортизация, се размихват и изглаждат в процеса на дългосрочно натрупване. Доколкото количеството труд в знаменателя не се характеризира с експоненциален растеж, то съотношението (капиталовъоръжеността) наследява характеристиките на числителя. *Бел. авт.*

¹⁶Под „онтологичен реализъм“ следва да се разбира тезата, че цикличността е обективно свойство на икономиката, а не артефакт на измерване или идеология.

ология, която отрича, че колебанията са също толкова присъщи на социалистическата икономика, колкото и на капиталистическата.

Като основна причина за възникването на цикличност в отрасли на промишлеността Антонов посочва инвестиционната политика на държавата. По-конкретно, той я свързва с механично „преливане“ на инвестиции към екстензивни отрасли, без оглед на ефективност, степен на използване на мощностите, пределна („диференциална“) производителност и т.н. Цикълът на осъществяване на инвестиционната политика¹⁷ води според него до „циклична смяна на интензивностите“ и „периодично възпроизвеждане на съществуващите диспропорции“ (Антонов, 1987, с. 20), а всъщност и на съществуващата неефективност. Начинът на разпределяне на инвестиционния ресурс води до това, че диспропорциите не могат да бъдат елиминирани, независимо от това с какъв темп нараства икономиката.

В Антонов (1989b) идеите за цикличната динамика на икономиката са формализирани в теоретичен модел, изведен директно от разсъжденията върху неравновесията. Чрез него Антонов предлага алтернатива на т.нар. екзогенни теории за бизнес цикъла¹⁸, като демонстрира как в социалистическа икономика с централно планиране и силни институционални деформации може да възникне *ендогенна цикличност*, обусловена не от случайни шокове, а от самата икономическа структура. Този модел се свежда до следното диференциално уравнение:

$$\ddot{w} + (1 + \varepsilon - \tilde{\mu})\dot{w} + \tilde{\gamma}w^3 + \varepsilon w - \Gamma = 0, \quad (8)$$

където:

- w представлява натуралния логаритъм на производителността на труда.¹⁹
- Параметърът $\varepsilon > 0$ отразява обратнопропорционална зависимост между неравновесията в потреблението и възстановяването на равновесието. От гледна точка на теорията на диференциалните уравнения, той изпълнява ролята на *коэффициент на възстановяване*, стабилизиращ динамиката на променливата.

¹⁷Може да се свърже и с петилетните планове. Бел. авт.

¹⁸Терминът е заимстван от Аврамов (1989). Става въпрос за идеята, че по своята същност икономиката е равновесна система, чиито колебания възникват под влиянието на външни за нейното нормално функциониране фактори („шокове“). Историческият генезис на тези теории може да се проследи до работата на Рагнар Фриш (Frisch, 1933) и Евгений Слуцки (Slutzky, 1937). За подробности вж. и Ганев (2015, гл. 5).

¹⁹Така че първата производна по времето на $w(t)$ съответства на темпа на растеж на тази променлива.

- Параметърът $\tilde{\mu} > 0$ характеризира влиянието на неравновесията както в потреблението, така и в инвестициите; той играе ролята на *инерционна константа*, т.е. описва забавената реакция на икономиката спрямо отклоненията от равновесие.
- Общо параметърът $(1 + \varepsilon - \tilde{\mu})$ играе ролята на *коэффициент на линейно затихване (демпфиране)*, т.е. той ограничава амплитудата на колебанията в производителността при високи стойности на темпа на промяна $\dot{w}$
- Подобна е ролята и на параметъра $\tilde{\gamma} > 0$, който отразява неравновесията, свързани с натрупването на капитал. Той представлява *коэффициент на нелинейно затихване (демпфиране)*²⁰.
- Константата Γ представя устойчиво външно напрежение, породено от структурни деформации в икономиката.

Решението на уравнението се свежда до наличие на устойчив граничен цикъл – т.е. системата се характеризира с автономна, самоподдържаща се цикличност, която възниква без необходимост от външни периодични въздействия.²¹

От икономическа гледна точка авторът тълкува тази цикличност като резултат от вътрешни напрежения, произтичащи от устойчиви структурни деформации в икономиката. Основните фактори, които пораждат цикли, са:

- Институционална инерция при инвестиционното преразпределение между отрасли;
- Неефективност на капиталовото натрупване и липса на пазарни корективи;
- Технологична изостаналост и повтаряемост на инвестиции в непродуктивни отрасли;
- Наличие на цикличност при държавните интервенции, свързани с плановите периоди (например петилетките).

Интересно е да се разгледа до каква степен граничният цикъл в модела на Антонов може да се интерпретира като аналог на кейнсианското „равновесие”

²⁰С други думи, този, както и предходният параметър, са отговорни за постепенното смекчаване и затихване на трептенията/колебанията в динамичната система, а оттам и стабилизирането ѝ.

²¹Проведени числени симулации с Python показват също, че за широк набор от начални условия системата се стреми към един и същ атрактор, а колебанията се запазват устойчиви дори при наличие на стохастични смущения.

при недоброволна безработица – разбира се, в определен „огледален” смисъл. В рамките на кейнсианската традиция такава „равновесие” представлява състояние на съвместимост между съвкупното търсене и предлагане, при което обаче пазарът на труда остава в неравновесие – т.е. съществува устойчив излишък на предлаган труд, който не се дължи на доброволен избор или на равновесни цени. Това „равновесие” е статично и макроикономически устойчиво, но не е оптимално (по Парето) от гледна точка на общественото благосъстояние.

При Антонов, напротив, граничният цикъл е по своята същност динамично, периодично решение, което възниква ендогенно в резултат от нелинейността на системата. Икономиката не се стреми към устойчиво състояние на пълна заетост или общо равновесие, а към устойчиво възпроизвеждане на напреженията и деформациите. От тази гледна точка граничният цикъл изпълнява роля, аналогична на „равновесието” с недоброволна безработица: системата се задържа в устойчива конфигурация, в която структурните неефективности не се разрешават, а възприемат цикличен характер. Съществена разлика обаче е, че при Антонов „равновесието” представлява не точка, а *движеща се*, нелинейна орбита – резултат от взаимодействието между инвестиционна инерция, ограничения в потреблението и нелинейно омекотяване на осцилациите. От икономическа гледна точка това означава, че системата е възпрепятствана да достигне ефективното равновесие, но и същевременно няма тенденция към разпад. С други думи, макар и да отсъстват мерки на икономическата политика за елиминиране на напреженията, последните се преобразуват в стабилна, самопораждаща се циклична динамика.

Тази представа за социалистическата икономика напомня в определени аспекти за моделите на ендогенна цикличност като тези на Калецки и Гудуин, които са разгледани по-долу. При тях икономическите колебания също са вътрешно присъщи на системата, а не са резултат от външни шокове. В този смисъл граничният цикъл при Антонов може да се интерпретира като *динамичен атрактор на неравновесие* – икономиката осцилира около недостижимо равновесие (разбира се, в чисто математически смисъл).

Сходства с някои теории за цикличността в капиталистическата икономика

От методологична гледна точка Антонов използва математически апарат, който се среща сравнително рядко в макроикономическите модели – а именно този на диференциалните уравнения със закъснение.²² Подобен модел се

²²В англоезичната литература се срещат с алтернативните наименования *delay differential equations* и *difference-differential equations*.

среща например при Калецки (Kalecki, 1935, 1937), където закъснението отразява времевия интервал между вземането на инвестиционно решение и превръщането на инвестициите в работещ производителен капитал. Различия обаче има и в подхода към решаването на основните уравнения: докато Калецки решава своето уравнение „директно“, Антонов прибегва до Теоремата на Тейлър, за да елиминира закъснението (след като предварително го свежда до един период) и така достига до нелинейно обикновено диференциално уравнение от втори ред. Цикличната динамика, получена като решение, също има различен характер: при Антонов възниква устойчив граничен цикъл, докато при Калецки се получават хармонични осцилации (суперпозиции от синусоиди и косинусоиди). От гледна точка на свойствата на разглежданите динамични системи, Антонов работи с икономика в неравновесие — поради което и цикличната динамика е неравновесна по своята същност. При Калецки моделът по-скоро описва „нормалния“ капиталистически бизнес цикъл.²³

От структурна гледна точка теоретичният модел, който разработва Антонов, споделя съществени прилики с модела на Гудуин (Goodwin, 1967), макар двамата автори да работят в различни икономически и институционални контексти.²⁴ И в двата случая цикличността възниква ендогенно – в резултат от вътрешни механизми на икономическа динамика, а не под въздействието на външни шокове. Докато при Гудуин основната движеща сила на колебанията е класовото противопоставяне между труда и капитала (изразено чрез взаимодействието между дела на труда в дохода и нормата на заетост), при Антонов цикълът се поражда от взаимодействието между натрупване на капитал, инерционна адаптация на системата и омекотяващи колебанията сили, възникващи от структурни неефективности. И при двата модела динамиката води до устойчиви ограничени колебания – гранични цикли – без нужда от външни намеси (т.е. стохастични смущения). Математическата структура също показва важни сходства. Моделът на Гудуин е система от две обикновени диференциални уравнения от първи ред (от типа Лотка–Волтера²⁵), докато моделът на Антонов е едно нелинейно уравнение от втори ред с кубичен демпфиращ член. И двата модела включват нелинейности, които осигуряват цикличност и предотвратяват експлозивен растеж или затихване на динамиката.

²³Разбира се, това „нормално“ разбиране е типично за кейнсианската традиция от онова време. От трите възможни типа решения Калецки избира варианта с постоянна амплитуда, който предполага устойчивост на колебанията — т.е. без експлозивно нарастване или затихване.

²⁴По-далечни прилики има и с модела, описан в Goodwin (1951) (за синтезирано описание вж. Ганев, 2015, с. 230–235). Този модел обаче е от чисто кейнсиански тип и по-конкретно опит да се приложат физико-механични аналогии към бизнес циклите чрез нелинеен акселератор.

²⁵Уравненията на Лотка–Волтера са използвани първоначално за динамично моделиране на големината на популациите на хищници и на тяхната плячка. За повече вж. например Bergman (1992).

Дискусия и заключение

Направените от Антонов теоретични и емпирични разсъждения и изводи и по двете теми – неравновесия и цикличност – показват, че съществуват общи принципи на макроикономическата динамика, а оттам и на макроикономическото управление, които не зависят от вида на икономическата система. Ако тези принципи бъдат нарушени – частично или изцяло – това води до възникването на сходни проблеми и при социализма, и при капитализма (от неоптимално разпределение на ресурсите до крайния случай на всеобщ недостиг).

Отнесен конкретно към икономиката на България от 70-те и 80-те години на XX в., анализът на Антонов води до ключови изводи за провежданата икономическа политика. Той показва, че фиксацията на тогавашното управление върху непременното ускоряване на икономическия растеж рязко контрастира с реалните възможности, с отрасловата структура и с количеството и качеството на инвестиционните потоци. Нещо повече, тя е първопричината за увеличаващите се неравновесия. Оказва се, че цялата парадигма на растежа е основана на нереалистични допускания, възприемани или със сляпа самоувереност, или вследствие на прилагането на неадекватен методологичен инструментариум. Препоръките, които следват от анализа на Антонов, сочат неумолимо точно в обратната посока – стабилизацията на икономиката, т.е. завръщането към равновесието изисква не ускоряване, а намаляване на икономическия растеж. Необходим е отказ от благосъстояние, което така или иначе е невъзможно да се постигне, ако тогавашната догма на разсъждения продължи да бъде следвана. Естествено, такива препоръки са неприемливи с оглед на идеологическата цена, която трябва да бъде платена.²⁶

Логическото и аналитично превъзходство на трудовете на Антонов спрямо конформистката и в много отношения посредствена икономическа мисъл, характерна за българския вариант на социализма до 1989 г., проличава още на равнището на понятийния апарат. Вместо да прибегва до евфемизми, предназначени да прикриват същността на наблюдаваните явления, за да не разгневят властите, Антонов си служи с директните понятия („неравновесия“, „цикличност“, а впоследствие и „инфлационен потенциал“). Икономическата терминология е вдъхновена от полето на кейнсианския неокласически синтез, откъдето произтича и цялостната теоретична рамка на анализа. Въпреки това описваната от него икономическа система е далеч от кейнсианския модел, макар разглежданото неравновесно състояние да напомня на Кейнсовата идея за „квази бум“.²⁷ Докато при Кейнс целта е икономиката да се

²⁶По-подробни дискусии по тези въпроси има в Аврамов (2008, с. 281–313), Ганев (2020а, 2020b) и Avramov et al. (2022).

²⁷Keynes (1936/1997, p. 322).

поддържа в състояние на висока заетост и активност чрез понижаване на лихвените проценти, то в анализа на Антонов високото равнище на производство се поддържа за сметка на системно възпроизвеждане на вътрешна неефективност. С други думи, икономическата активност не е резултат от стимулиране на ефективното търсене, а от институционално обусловено пренапрежение на системата. В този смисъл сходствата между двете рамки са предимно формални и привидни, но не и съдържателни.

Отвъд концептуалното равнище се откроява и трезвото, безкомпромисно представяне на вътрешните икономически противоречия на системата. Именно това аналитично съзнание определя и използването на адекватен инструментариум във всяка една от публикациите, посветени на съответните теми. Математическият апарат при Антонов не е използван шаблонно или декларативно, а следва логиката на процесите и характера на изследваните зависимости. Такъв подход обаче е възможен единствено за автор, притежаващ необходимата методологическа подготовка.²⁸

Допълнителното образование в областта на математиката, което Антонов предприема след вече придобита икономическа квалификация, е показателно за съзнателно преодоляване на институционално наложените ограничения на образователната система. То му позволява да излезе извън тесните рамки на традиционната икономическа подготовка и да борава с апарата на маргиналистката теория (функционални производни), динамичния анализ (диференциални уравнения) и теорията на апроксимацията (редове на Тейлър, числени методи). При това видът на използвания математически инструментариум не се ограничава до стандартни (дори и към днешна дата) линейни диференциални или диференчни уравнения, а включва и нелинейни модели (например уравненията на ван дер Пол²⁹, уравнението на Релей³⁰), които позволяват много по-богат набор от динамични сценарии и типове поведение.

Сравнителният анализ на трудовете на Антонов с тези на водещи представители в областта на неравновесната теория и цикличната динамика разкрива присъствието на фигура, която може с основание да бъде определена като „самосъздал се“ теоретик и задълбочен изследовател в условията на загнилия български късен социализъм. Той показва, че в контраст с теоретичната и аналитична безпомощност на управляващата върхушка и присъдружните ѝ научни кръгове пред надвисналата икономическа криза се оформя икономист, който притежава както необходимата методологическа подготовка, така и самочувствието да формулира оригинални критики и да създава ново,

²⁸В годините на социализма такава подготовка обикновено се предоставя на студентите по икономика в силно редуциран и прагматично ориентиран вид. За повече вж. Avramov et al. (2022).

²⁹van der Pol (1926).

³⁰Rayleigh (1894).

концептуално издържано знание.

Публикуваните от него изследвания съдържат не само приложими решения за икономическата политика в рамките на тогавашната система – решения, които поради институционални и идеологически причини остават не-реализирани. Те очертават също така контурите на онова, което може да се нарече „добър икономист“ – както от гледна точка на теоретична подготовка, така и от гледна точка на аналитични и приложни умения. Стойността на създаденото от Антонов не се изчерпва с конкретния исторически контекст, в който са формулирани и реализирани неговите идеи. Напротив – тези идеи притежават трайна аналитична и методологическа валидност, която позволява да бъдат интерпретирани и използвани и в съвременни изследвания на икономическата динамика и неравновесие.

За съжаление, фигурата на Антонов днес остава почти забравена, а сведенията за неговия живот и труд постепенно изчезват от публичното и академичното пространство – преди всичко в резултат на инерция, но донякъде и поради типичната за местната среда неспособност да поддържа дългосрочна памет. Подобна съдба, макар и нерядка за оригиналните мислители, не променя значимостта на неговия принос, който заслужава възстановяване, преоценка и вписване в историята на българската и световната икономическа мисъл.

Литература

- Аврамов, Р. (1989). Цикличността в българската икономика: теоретични и методологични основи на анализа. *Икономическа мисъл*, 34(11), 3–16.
- Аврамов, Р. (2008). *Пари и де/стабилизация в България: 1948–1989*. София: Cielia.
- Антонов, В. (1985). Производствени функции с обобщени фактори. *Икономическа мисъл*, 30(7), 106–118.
- Антонов, В. (1986). Структурен анализ на външната търговия от позицията на националната икономика. *Икономическа мисъл*, 31(1), 44–56.
- Антонов, В. (1987). Някои характеристики на структурните промени в икономиката. *Икономическа мисъл*, 32(5), 13–27.
- Антонов, В. (1989a). Неравновесие и икономически растеж: въздействие на структурните неравновесия върху темпа на растеж. *Икономическа мисъл*, 34(2), 72–85.
- Антонов, В. (1989b). Неравновесие и икономически растеж: модел на цикличен растеж в икономика с устойчиви структурни неравновесия. *Икономическа мисъл*, 34(5), 82–95.

- Антонов, В. (1990). Теоретични основи на инфлацията при социализма. *Икономика*, 6, 16–28.
- Ганев, К. (2015). *Бизнес цикли: теории и модели*. София: Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.
- Ганев, К. (2020a). Моделиране на икономическия растеж и бизнес цикъла в условията на централно планиране в България (втора част). *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет*, 19, 5–29.
- Ганев, К. (2020b). Моделиране на икономическия растеж и бизнес цикъла в условията на централно планиране в България (първа част). *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет*, 18, 77–106.
- Гатев, К. (1976). Относно същността и измерването на ритмичността на стопанските процеси. *Икономическа мисъл*, 21(7), 42–53.
- Шапкарев, П. (1958). Някои проблеми, свързани с ритмичността в промишленото производство. *Известия на икономическия институт*, 15, 113–157.
- Шапкарев, П. (1983). Месечният производствен ритъм в народното стопанство на Народна Република България. *Икономическа мисъл*, 28(2), 26–43.
- Abramovitz, M. (1956). Resource and Output Trends in the United States Since 1870. *American Economic Review*, 46(2), 5–23.
- Antonov, V. (1991/1992). Some Implications of Stable Structural Disequilibrium: Cyclical Growth, Suppressed Inflation, Dynamic Inefficiency, and the Pattern of Comparative Advantage in a CPE. *Soviet and Eastern European Foreign Trade*, 27(4), 55–70.
- Arrow, K. J., Chenery, H. B., Minhas, B. S., & Solow, R. M. (1961). Capital-Labor Substitution and Economic Efficiency. *The Review of Economics and Statistics*, 43(3), 225–250.
- Avramov, R., Ganey, K., & Petranov, S. (2022). To Command or to Understand? Planning Concepts and Economic Research in Communist Bulgaria. In J. M. Kovács (Ed.), *Communist Planning versus Rationality: Mathematical Economics and the Central Plan in Eastern Europe and China* (pp. 19–54). Lanham: Lexington Books.
- Benassy, J.-P. (1975). Neo-Keynesian Disequilibrium Theory in a Monetary Economy. *The Review of Economic Studies*, 42(4), 503–523.
- Benassy, J.-P. (1976). The Disequilibrium Approach to Monopolistic Price Setting and General Monopolistic Equilibrium. *Review of Economic Studies*, 43(1), 69–81.
- Berryman, A. A. (1992). The Origins and Evolution of Predator-Prey Theory. *Ecology*, 73(5), 1530–1535.
- Bruno, M. (1968). Estimation of Factor Contribution to Growth under Structural Disequilibrium. *International Economic Review*, 9(1), 49–62.
- Curtis, G. E. (Ed.). (1993). *Bulgaria: A country study* (2nd). Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress.

- Drèze, J. H. (1975). Existence of an Exchange Equilibrium under Price Rigidities. *International Economic Review*, 16(2), 301–320.
- Drèze, J. H., & Müller, H. (1980). Optimality Properties of Rationing Schemes. *Journal of Economic Theory*, 23, 131–149.
- Frisch, R. (1933). Propagation Problems and Impulse Problems in Dynamic Economics. In *Economic Essays in Honour of Gustav Cassel* (pp. 171–3, 181–90, 197–203). London: Allen & Unwin.
- Goodwin, R. M. (1951). The Nonlinear Accelerator and the Persistence of Business Cycles. *Econometrica*, 19(1), 1–17.
- Goodwin, R. M. (1967). A Growth Cycle. In C. H. Feinstein (Ed.), *Socialism, Capitalism and Economic Growth* (pp. 54–58). Cambridge University Press.
- Kalecki, M. (1935). A Macrodynamic Theory of Business Cycles. *Econometrica*, 3(3), 327–344.
- Kalecki, M. (1937). A Theory of the Business Cycle. *The Review of Economic Studies*, 4(2), 77–97.
- Keynes, J. M. (1997). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Amherst, NY: Prometheus Books. (Original work published 1936)
- Kornai, J. (1980). *Economics of Shortage*. Amsterdam: North-Holland.
- Lampe, J. R. (1986). *The bulgarian economy in the twentieth century*. London & Sidney: Croom Helm.
- Malinvaud, E. (1977). *The Theory of Unemployment Reconsidered*. Oxford: Basil Blackwell.
- Malinvaud, E. (2000). *Macroeconomic Theory: A Textbook on Macroeconomic Knowledge and Analysis* (Vol. C: Inflation, Employment and Business Fluctuations). Amsterdam: Elsevier.
- Rayleigh, L. (1894). *The Theory of Sound* (2nd ed., Vol. 1). London: Macmillan.
- Slutzky, E. (1937). The Summation of Random Causes as the Source of Cyclic Processes. *Econometrica*, 5(2), 105–146.
- Solow, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312–320.
- van der Pol, B. (1926). On “Relaxation–Oscillations”. *Philosophical Magazine, Series 7*, 2(11), 978–992.

Венцислав Антонов versus политическата икономия на социализма

Боян Славенков*

Абстракт

Статията разглежда противопоставянето, дискредитирането и отхвърлянето от Венцислав Антонов на идеологизираната и политизирана марксистка политическа икономия, която не беше в състояние да отрази обективно стопанската действителност в годините на социализма в България и съответно бе отговорна за икономическата катастрофа на страната. Анализирани са основните научни работи на автора, в които той дискутира състоянието на икономическата теория от този период. Посочено е как неговият подход следва принципите на модела на „съзидателното разрушение“ на Йозеф Шумпетер. Идентифицирани са връзките на Антонов със западната икономическа мисъл още от първите години на изследователската му работа и възприетите от него неокласически понятия и методи на анализ. Критиката на марксизма и възгледите на автора са определени като форма на неявно дисидентско съществуване и отчуждение от каноните на господстващата наука. Направен е опит да се определят заслугите и мястото на Антонов в развитието на българската икономическа мисъл в граничния период на прехода от централно планирана към пазарна икономика. Обоснована е тезата за значението му на класик в стопанската ни наука, която той обогатява със забележителни постижения, нови територии и посоки за съвременното ѝ развитие.

Ключови думи: политическа икономия на социализма, критика, неокласическа икономика, „съзидателно разрушение“, макроикономическо равновесие, номенклатурна класа, централно планирана икономика, администрирана икономика.

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Увод

Периодът, в който се появяват първите научни изследвания на Венцислав Антонов, ще остане в историята на България като време на тотален застой във всички сфери на обществения живот, поразил с особена сила стопанската динамика и жизнения стандарт на населението. В средата на 80-те години на миналия век се проявиха с пълна сила вродените недъзи на социалистическото управление, което чрез различни „реформи“ и експерименти безрезультатно се опитваше да съживи умиращата машина на тоталитарната система, а фактически я доразрушаване.

За да се разбере остротата на проблемите, е необходимо да се посочи, че темповете на икономическо развитие бяха спаднали почти три пъти в сравнение с тези от 60-те години, когато – благодарение на ефекта от замяната на труда с капитал в процеса на индустриализацията и на ниската изходна база от следвоенния период – беше регистриран рекордно висок прираст на националния доход. Тези отминали постижения пораждаха мита за каузалност между принципите на социалистическия стопански ред и ускоряването на растежа. На практика обаче протичаха процеси на дезинвестиране, нарастваха дефицитите на стоковия пазар, трупаше са скрита инфлация, увеличаваха се вътрешната задлъжнялост на предприятията и непосилният външен дълг, който след няколко години щеше да се превърне във въпрос за оцеляване на националното стопанство. Безсилието и безплодието на икономическата идеология на режима намери завършения си израз в абсурдния лозунг, издигнат в цитаделата на „най-развития“ социализъм – СССР: „Икономиката – икономична, дело на всеки“!?

Същевременно капитализмът като алтернативна социално-икономическа система усилваше патоса на икономическата теория, вплътена в натоварената с партийно-класови, социални и идеологически функции политическа икономия на социализма. Ако днес тя изглежда бутафорна и лишена от здрав разум, именно тази дисциплина до голяма степен придаваше облика на стопанското ежедневие на епохата. Наложилото се разбиране, че - заради своята „прогресивност“ – социалистическата икономика по презумпция трябва да изпреварва капитализма в темповете си на развитие предизвикваше фиксация върху количествените показатели, които се бяха превърнали във фетиш. Тази постановка не можеше да бъде изкоренена нито от мирогледа на управляващите, нито от общественото съзнание.

„Количествената еуфория“ се прояви особено силно сред партийната номенклатура и икономистите през 80-те години, когато максимизирането на растежа застана в центъра на всички дискусии. Ала колкото по-активно се търсеха пътища за постигането на тази цел, толкова по-големи се оказваха

породените от съответните решения управленски и структурни проблеми. Паралелно с това, в професионалните среди се водеха постоянни дискусии за „усъвършенстване“ на икономическия механизъм, които обаче неизменно се затваряха в кръга на апологетиката и празнословие. Дебатите най-често завършваха с взаимни обвинения в неправилно тълкуване или неразбиране на партийните указания от страна на колегията. Сред схоластичните упражнения на марксистката политическа икономия най-забележими със своята помпозност и пределен цинизъм бяха концепцията за „собственика и стопанина“ и тезата за „равнопоставеност на различните форми на собственост“, включително и частната, която формално бе извадена от дългогодишното ѝ пренебрегване и отричане.

На фона на вегетиращите научни среди, Венцислав Антонов направи първия опит да разкрие най-дълбоките причини за буксуването на стопанския механизъм и илюзорността на призивите за ускоряване на развитието. Той притежаваше необходимите за това анализаторски и интелектуален капацитет, остра критичност и творческа смелост. Съчетаваеше тези качества с ненадминатата работоспособност и с изследователски талант без аналог сред другите изследователи. Така успя да изкара на показ, с яснота и неопровержима логика, теоретичните, политическите и управленските заблуди, невежеството и зловредните практики на върха на партийната пирамида.

Критиката на Антонов не търсеше защита на статуквото и не прибегваше до показни, но безпочвени словесни комбинации. Тя е резултат от сериозно и добросъвестно познаване на националната стопанска система; акцентира върху погрешното разбиране на реалността и неговите отражения върху управлението. Тъкмо поради това отричането на политическата икономия на социализма от Антонов следва да се разбира като отрицание не само на една теория, но и на обществения модел, който я е породил – т.нар. „социалистически начин на производство“ с неговата идейна надстройка. Подчинена изцяло на целта за увековечаване властта на номенклатурната класа, тази „наука“ остава удобно инфантилна и неспособна да реши нито един от реалните проблеми в икономиката.

Венцислав Антонов като критик

Преди да пристъпим към позицията на Антонов по разглежданата тема, нека изясним на пръв поглед периферното място на критиката в неговите анализи, където централно значение имат дълбоките структурни проблеми на българското стопанско развитие. Те се проявяват като макроикономически неравновесия и функционални дефицити. Неподражаемият стил на мислене на Антонов му позволява с дързост да вдигне завесата на идеологическия камуфлаж,

покриващ повседневното социалистическо битие и да посочи истинската ситуация – така, както я вижда героят от приказката на Андерсен „Царят е гол!“.

Организацията на изследователската лаборатория и методите на автора внасят определени корекции в неговите очаквания, особено в началото на научната му дейност, когато критиката изпълнява функцията на интелектуален дразнител и двигател в изграждането на научното и аналитичното му кредо. Всъщност цялото творчество на Антонов е критика и бунт срещу апологетичната посредственост и догматизиращата склерозиралост на научната общност и срещу социалистическата реалност. То е тяхното най-безкомпромисно и аргументирано отрицание, осъществявано някога в социалната наука в България. Въздържането от прибързана и окончателна оценка не е неспособност на автора да открие разликата между реалната и представяната от политическата икономия картина, а идва от неговия перфекционизъм и от желанието му да го направи по най-убедителния и логически неоспорим начин, за което с времето трупаме методи и техники на анализ. Ето защо критиката има водещо значение в работната му рамка; тя е „антитезата“ в процеса на „снемане“, ако използваме аналогията с изграждането на категориите в диалектическата философия, при което се преминава от по-низша към по-висша степен на познание под формата на синтез. Така отрицанието на външната привидност на явленията, отразени в понятията и законите на теорията, преминава във вътрешно. Преходът става при оценката на съдържателната страна на видимото чрез доказателствената сила на емпиричната материалност, очертана от математико-статистическия анализ, правещ разликата между фикция и реалност неоспорима.

Следователно критиката на социалистическата икономическа теория осигурява консистентността и завършеността в научния модел на Антонов, без които разкриването на вродените дефекти на стопанска система би било неосъществимо. Този модел превръща критиката и позитивистичния анализ във взаимно обусловени елементи. Чрез нея авторът се съсредоточава върху тесните места и белите петна на неразкритите проблеми, докато изследването им задълбочава дискредитирането и отхвърлянето на идеологизираната политическа икономия. Разглежданият процес отразява еволюцията във възгледите на Антонов. В период, характерен с трайна безизходица на науката и управлението, той се движи неотклонно към негативизъм. Аристократизмът на мисленето му го предпазва от повърхностното отношение на професионалната общност, отвеждайки го към едно вътрешно, неясно дисидентство и духовно отшелничество, което приема посредствената марксистка догматика като чуждо тяло.

Така той достига до позициите на съвременния икономикс и до категоричния извод, че системата не може да бъде рационално управлявана без мо-

нетизация и освобождаване от оковите на планирането. А това означава отхвърляне и на общественно-политическия модел на развитие, доколкото между държавното планиране и пазарните сили съществува „генетична несъвместимост“ (Антонов, 1989). Критиката на реалностите – както в науката, така и в нейния обект (държавно ръководената планова икономика) – се е превърнала във водеща сила, изграждаща активната позиция на автора към социалистическата действителност, която той първо анализира, а после – след като изтъкне нейните вродени и непоправими дефекти – отрича напълно и завинаги. По този начин по свой, изключително оригинален път авторът достига до тезата на австрийската школа, представена от Лудвиг фон Мизес и Фридрих Хайек, за централното планиране и социализма като нерационални и неестествени явления в човешкото развитие (Mises, 1990).

Псевдо-науката „политическа икономия на социализма“

В статиите и докладите на Антонов допирните точки с политическата икономия на социализма са строго фиксирани. Те се намират в координатната система на аналитичния му подход, при срещата с икономическия растеж, планомерното развитие, инфлационните процеси, дефицитите, пропорционалността и собствеността като централни понятия на икономическия механизъм. Той формулира своите критични оценки не от доктринерска или отраслово-дисциплинарна гледна точка, а го прави същностно и системно: въз основа на съмненията си за релевантността на доминиращите представи и на неудовлетвореността от състоянието на науката; противопоставяйки ѝ конкретната истина за процесите и съдържанието на съответните понятия. Неговият прочит на марксистката теория се осъществява по специфичен „външен“ начин – не от позицията на участник, потопен в ежедневието на идеологическата гилдия, а като изследовател, занимаващ се с реалностите зад идеите и отхвърлил всякаква декоративна фасада.

Антонов търси релевантността на икономическите категории и закони спрямо техния обект и подробно анализира разминаването между теория и практика. По някои въпроси дори твърди, че теория изобщо не е развита, което отразява нравствен максимализъм, напълно непознат за членовете на икономическата професионална общност. Тези формални (само)ограничения му осигуряват голямо сравнително предимство в нейните рамки, придавайки на аргументите му особена сила и убедителност.

Примери за радикална критика на официалната теория могат да бъдат видени в няколко пункта, като на първо място трябва да се посочи визията на автора за максимизацията на темповете на икономическия растеж, влязла в остър сблъсък със заблудите в научните среди, с тезите на партийните по-

литици и пропагандатори. Антонов посочва, че форсирането на темповете през последните десетилетия води до засилване на структурните неравновесия в икономическата система, а не до устойчивост и благосъстояние (Антонов, 2025a).

Предвид индоктриниращата роля на политическата икономия на социализма и значението ѝ за оформяне на обществените ценности, самото изричане на съмнения в управляемостта на растежа представляваше предизвикателно обвинение към претенциите за „познавателна функция“ на политическата икономията. Кое то автоматично се пренася и върху инструменталната такава, имаща за задача - според точното определение на Джон Кенет Голбрайт – „да служи не за разбирането или подобряването на икономическата система, а на целите на тези, които притежават властта в тази система“ (Galbraith, 1973, p. 5).

В друга своя работа Антонов посочва как „ориентираната към максимизиране на текущия темп неравновесна икономика разпилява съвършено съзнателно и целенасочено своя икономически потенциал и в действителност максимизира не темпа – и толкова по-малко благосъстоянието – а своите собствени проблеми“ (Антонов, 2025b, с. 192). И ако критиката към управлението на динамиката може да се възприеме като засягаща косвено икономическата теория, то вторият вектор в атаката на Антонов директно визираща „закона за планомерното и пропорционално развитие“, т.е. един от стожерите на политическата икономия на социализма. Според Антонов „липсата на експлицитно третиране на тези въпроси в теорията у нас затвърждаваше... представа за безотказния автоматизъм, с който [въпросният закон] се налага в обществената практика“ (Антонов, 1988, с. 70). Днешният читател едва ли ще разбере язвителния сарказъм, който авторът излива към официалната идеология и смелостта му да оспори един най-емблематичните митове на обществото. Планомерността в онези години беше издигната в ранга на основен икономически закон на формацията, осигуряващ хармонията на интересите. Самото изговаряне на някакво съмнение в това отношение се третираше като опит за разклащане на вярата в теоретичните и практически устои на социализма.

Зад тази критика не е трудно да се види действителната визия на автора за фалшивата идеализация и вулгаризация на обществените закони, за достигането до религиозен фетишизъм внушение, че съзнанието твори реалността, а не се явява нейно отражение в човешкото мислене. Защото той представя социалистическата политическа икономия като копие на т.нар. „буржоазна теория“, която марксизмът заклеяваше като анти-наука, догматизираща статуквото и увековечаваща интересите на господстващата класа в кривите огледала на псевдо-науката.

Позицията на автора преминава от пренебрежение към дискусиите сред

икономистите, свеждащи се до „дребни езиковедски схватки“ (Антонов, 2025а, с. 190), към сарказъм, когато твърди, че тази общност „се опитва да открие колелото“ (Антонов, 2025а, с. 191), за да стигне до унищожителното заключение, че „двигателят на икономическата наука стана перифразирането на остарели идеологически клишета, несъответстващи на процесите в реалната икономика. В крайна сметка това пороци „тривиализиране на икономическия анализ“ (Антонов, 1988, с. 46). Синтезиращата присъда над политическата икономия на социализма е оценката на Антонов за жалкото състояние на теорията за социалистическата собственост, чието разработване би трябвало да бъде в основата на механизма за управление на националното стопанство. Но според него теорията не е успяла да даде никакво смислено определение и разработване на понятието за собственост, вследствие на което икономическият механизъм буксува, ерозира и не е в състояние да въздейства позитивно на икономическата система (Антонов, 2025а).

Цялостната позиция на автора относно марксистката теория включва и неговите критични коментари към идеологически митове като отсъствието на безработица и инфлация в условията на социализма, непрекъснатото повишаване на благосъстоянието на населението, несъвместимостта на икономиката с кризите и циклите на капитализма, изкуственото деление на обществения труд на производителен и непроизводителен и други. Накрая, централно място във възгледите му заема реабилитацията на системно подценявания и игнориран парично-финансов сектор в икономиката и съответно на ролята на парите и цените за разбирането на реалните проблеми на стопанския механизъм (Антонов, 1990).

Сумирането на всички тези критични линии потвърждава негативната му оценка за марксистката политическа икономия като псевдо-наука с идеологически и политически функции, все по-отдалечена от реалностите на българската икономика и вредна за нейното управление.

Творческа философия на критиката

За да бъде разбрана напълно като информация и творческо послание към съвременниците, най-уместно е критиката на Антонов да бъде разгледана през модела за „съзидателното разрушение“ на Йозеф Шумпетер. С него той описва налагането на иновативните технологии и отрасли по време на стопански депресии: новите, прогресивни производства изместват остарелите и безперспективни, като осигуряват непрекъснатостта на иновациите и икономическия напредък. Според мен Антонов подсъзнателно е търсил подобна аналогия. В технологията на „остаряващия отрасъл на знанието“ (марксистката икономическа теория) той вижда обект на критика и преодоляване, като

същевременно дискретно разкрива механизма на социално-икономическия прогрес.

Същността на тази критика не се изчерпва със „съзидателното разрушение“. Антонов въвежда в анализа си лексикона и инструментариума на съвременния икономикс, пряко използвайки терминологията и подходите на западната икономическа мисъл. Неговите статии показват отлично познаване на принципите на макро- и микроикономическия анализ, на австрийската и лозанската школа, на кейнсианството, на теориите на Джон фон Нойман, на моделите на асиметричната информация на Джоузеф Стиглиц и Джордж Акерлоф и др. Това отразява творческата амбиция на Антонов да изследва стопанските явления чрез съвременни научни методи, като универсалността на подхода му го отличава категорично от българския академичен свят от онзи период.

Шумпетеровото разрушително начало у Антонов се проявява в отказа му от догматизираните постулати на марксистката идеология, реализиран чрез все по-дълбоко проникване в тъканта на стопанската действителност. А съзидателността присъства в разработването на нова икономическа парадигма, внедряването на модерна методология и задаването на иновативни въпроси, водещи до непознати дотогава решения и диагнози, невъзможни за изговаряне в рамките на стария мироглед.

Антонов в нито един момент не възприе главния постулат на марксистката политическа икономия – „изучаването на производствените отношения на обществото“ – а напротив, измести фокуса към конкретните икономически процеси. Именно в тях той търсеше реалната информация за развитието в противовес на абстрактно-концептуалните категоризации и социално-класовите отношения, присъщи на марксистката теория. В този аспект Антонов, макар и без директни препратки, следва духа на Алфред Маршал (Marshall, 1890), който еманципира класическата политическа икономия и я превърна в икономикс – наука, занимаваща се с измеримото, доказуемото и емпирично обоснованото. Този научен преход е своеобразно „отрицание на отрицанието“: отхвърляйки традицията, той ражда нова парадигма, базирана на аналитична строгост, релевантност на фактите и универсализъм.

Креативността на Антонов се проявява не само в приносите му отпреди 1989 г., но и в неговата последваща дейност – в рамките на Агенцията за икономическо програмиране и развитие (АИПР); при работата му по сделката за българския външен дълг и по въвеждането на валутния борд; с формулирането на дръзки позиции в хода на икономическия преход... Антонов завеща холистични изследвания на българската икономическа система в състоянието ѝ както от края на социалистическата епоха, така и от началото на битието ѝ като пазарна икономика (Антонов, 1989). Подходът му бе в разрез с всич-

ки форми на официален догматизъм и утвърди авторитета му на новатор в стопанската наука у нас.

Класик на българската икономическа мисъл?

В своето есе „Що е класик“ английският поет от американски произход Томас Елиът (Елиът, 1980) формулира два критерия, които всеки „кандидат“ за подобно място в литературата би трябвало да покрива: да е живял и творил в гранично време между две епохи и да е писал на световен език. Според Елиът единствено Вергилий отговаря на посочените изисквания, тъй като живее в края на античността и в началото на Средновековието и е писал на латински – езикът, който Рим разпространява и превръща в глобален. Шекспир, Гьоте, Омир и много други световноизвестни писатели и поети не влизат в пантеона на класиците, тъй като не отговарят на един от двата критерия.¹

Макар и различни по своята природа и предназначение, изкуството и науката имат една обща цел, която ги сближава – стремежът към истината. Затова приемам определението на английския поет за класическото като изключително подходящо за осмислянето на интелектуалното наследство и на Антонов. То се вписва в посоченото изискване с историческата си принадлежност към границата между социализма и прехода към пазарното общество, както и с използването на съвременния неокласически икономикс. Защото както латинският в епохата на Вергилий е световна *lingua franca*, така днес англосаксонската икономическа мисъл е всеобщият език на комуникация в тази наука. Неговата граматика е неокласическата икономика, завещана още от времето на Алфред Маршал, към която могат да бъдат отнесени думите на Джон М. Кейнс относно разпространението на теорията на Дейвид Рикардо по света – „завладяла Англия изцяло, така както Светата инквизиция е завладяла напълно Испания“².

И в този смисъл под понятието „модерен икономикс“, което известният български икономист използва в своя анализ и налага в родните условия, трябва да разбираме световния език на комуникация – подобно на значението, което Елиът отдава на глобалната употреба на латинския език в Римската и в епохата на Свещената римска империя. Но това е само формалната страна на въпроса за значението на разглеждания автор в българската икономическа

¹ В провокативното си определение Елиът всъщност извежда понятието за универсален класик, наблягайки върху историко-културното значение на римската култура, религия и държава за развитието на модерната световна цивилизация. Само в този контекст той вижда историческото значение на латинската писменост и литература, но признава съществуването и на „нормални класици“ в отделните страни и жанрове – пишещи на своите родни езици и създали наследство, отличаващо се със зрелост и уникалност.

² Цитираният текст е по Andrada (2017).

наука. Истинската същност е в стойността на неговите трудове, написани на световния език.

Квалификацията „класик“, която ще се опитам да обоснова в следващите редове по отношение на Антонов, може да изглежда непривично за личността му, тъй като в много по-голяма степен той ще остане в съзнанието на своите съвременници с различен ореол. Антонов се възприемаше най-вече като творец, като бунтар срещу институционализираното скудоумие и тривиалност на всички нива на обществения живот, особено в професионалните среди и най-вече като носител на иновативно и смело възприемане на реалността. Но когато се анализират неговите теоретични и приложни резултати и се установяват техните проекции в родната научна действителност сред тези на други автори отпреди и след това, изпъкват особено ясно класическото достойнство и високата стойност на интелектуалните му достижения. Те ще бъдат такива още дълго време – в това съм абсолютно сигурен – защото стоят като стандарти за научни търсения в съответната област и въплъщават непреходната ценност на голямото творчество.

Но възможно ли е новаторството да попречи на някого да се превърне в класик? И не е ли именно това пътят към заемане на съответната ниша в историята на науката през периоди на тежко и депресивно състояние на човешкото познание?

Нека първо поясня, че приемам за референтна среда българската икономическа литература от началото на 20-те години на XX в. до идването на комунизма през 1944 г. В този период влиянието на водещите течения в стопанската наука в Европа намира отражение в работите на най-известните представители на академичната общност у нас по онова време – Георги Данаилов, Симеон Демостенов, Александър Цанков, Иван Кинкел и др. А те са най-ревностни адепти на някоя от установените школи, като австрийската субективна и германската историческа (първите двама от посочените) или привърженици на италианския фашизъм и на националсоциализма, подобно на Цанков, който привнася в България идеите на Бенито Мусолини за корпоративната държава.

Еклектизмът и доктринерството в трудовете на българските икономисти от този период са обясними и неизбежни поради отсъствието на национална традиция, на развита стопанска практика и икономическо образование. Въпреки това техните трудове носят някои национални щрихи. Докато след Втората световна война свободата и многообразието на различните школи са премахнати с наложената отвън и със закон марксистка политикономия, което ми дава основание напълно да изключа тази литература от историческия контекст на сравнителната процедура, използвана за доказване на моята теза.

Единственото положително изключение както от предвоенния, така и от тоталитарния период е Асен Христофоров – възпитаник на Лондонското учи-

лище за икономика и политика, уволнен по идеологически причини от позицията на редовен професор в Софийския университет, но оставил забележително оригинално научно наследство.³ За разлика от идейно-теоретичния път на Антонов, Христофоров не е принуден да достигне през заобиколни маршрути до неокласическия икономикс, тъй като до 1947 г. (когато е отстранен) директно го преподава в лекциите си пред студентската аудитория. Но допирните точки между двамата са в принадлежността им към модерната стопанска мисъл, върху която стъпват техните изследвания. В този смисъл те имат исторически заслуги към икономическата теория в България, защото я връщат към магистралния път на развитие на световната наука. Можем само да съжаляваме за насилствените отклонения от него, забавили, изпратили в погрешна посока или в застой българската стопанска мисъл. Защото и Христофоров, и Антонов достигат до забележителни теоретични върхове в руслото на (а не срещу) установения универсален модел. Правят го в интервал от близо петдесет години между техните върхове постижения, който безпощадно отмерва отрязъка мъртво време, загубено за развитието на интелектуалния ни потенциал. Другото общо, което ги свързва, е, че днес те – засега с различен успех – трябва да се борят със забравата. Единствено от нас зависи дали ще приемем тази загуба на родовата памет в българската икономическа наука за нещо нормално.

Христофоров успява да остави в наследство няколко монографични научни шедьовъра, най-известният сред които е „Увод в политическата икономия на военното стопанство“ (Христофоров, 1943). В него той по брилянтен начин показва – с по-силни и убедителни аргументи и доказателства от прословутото произведение на Фридрих фон Хайек „Пътят към робството“ (Hayek, 1943) – постепенната загуба на саморегулиращата пазарна свобода в капиталистическата икономика при преминаването ѝ под диктата на централизираното администриране в условията на военно-временното стопанство. Според Христофоров тя преминава директно към „съответния режим в колективистично-социалистическо стопанство“ (Христофоров, 1943, с. 308) и се превръща в онова, което по съдържание, природа и начин на управление е социалистическата икономика. Мнозина, недотам образовани и формирани предимно от бързи интернет-справки наши колеги, възхваляват като върховен и ненадминат

³Обективността изисква към името на Христофоров да бъде добавено и това на Стоян Бочев – бележит икономически мислител, наречен много точно от Румен Аврамов „неформалният интелектуалец“, който е крайно интересен автор, концентрирал много мъдрост през житейския си и професионален път. Той се отличава с изключителна проникателност и прозорливи обобщения както за миналото, така и за бъдещето на България. Отсъствието му от настоящето сравнение се дължи единствено на фокусирането ми върху академични автори, занимаващи се с теоретично обяснение на българското стопанско развитие (вж. по-подробно Аврамов, 1998). По същата причина не се спирам на Славчо Загорев, Оскар Андерсон и Рашко Зайков, които – за разлика от Бочев – имат своите теоретични приноси за родната икономическа мисъл, но работят в областта на статистическите изследвания.

опус на либералната стопанска философия световноизвестния труд на австрийския икономист, без да са запознати с работата на българския изследовател, публикувана при това година по-рано.

Антонов остави статии и доклади, които обаче също имат класически характер – заради решаваните задачи и приноса в познанието за стопанските явления. Той, без преувеличение, е най-значимият български макроикономист от последните две десетилетия на миналия век. Трудовете му остават ненадминат еталон за прецизност; за впечатляваща дълбочина в диагностицирането на икономиката, изведените изводи и обобщения; за надеждност на прогнозите и релевантност на внушения към управлението.

Изграждайки нова парадигма в науката, Антонов успя да я направи полезна за стопанската практика чрез разкриване на истинските, а не мнимите проблеми на развитието. Съчетавахе аналитичния екстракт от иконометричните си модели с „разтварянето му” в реалната материя. Например, конструирането на оригинална „производствена функция с обобщени фактори” (Антонов, 1985) му позволи да изследва използването, ефективността и качеството на основния капитал и на работната сила в промишлените отрасли във връзка с външнотърговската специализация на страната. А чрез това – да обори претенциите за рационалност на партийната стратегия за ускорено и „планово” развитие на социализма. Друг открояващ се принос на Антонов, който блести с класическа светлина, е осмислянето, претеглянето и оразмеряването на взаимодействието между натурално-веществената материалност в стопанската система и движението на парично-финансовите потоци и пропорции в нея (Антонов, 1990). В това отношение може да се направи далечен паралел между заслугата му към икономическата наука в България и тази на Милтън Фридман към англосаксонската, който обвини доминиращата до 70-те години кейнсианска школа в слепота за ролята на парите в икономиката.

Разчитането на дуалността в икономическите процеси (едновременно натурални и стойностно-парични) дава възможност на Антонов да разкрие изначалната дихотомия между централизираното планиране и паричната икономика, между физически характер на балансите от една страна и относителните цени от друга. Нещо, което не би могло да произтече само от широко използваните баланси на междуетрасловите връзки и от конвенционалните макроикономически модели.

Неговите постижения съчетават забележителна професионална и общокултурна ерудиция с модерен статистико-математически апарат. Те могат да бъдат анализирани и изучавани, но не и „декодирани” докрай, тъй като представляват неразградим синтез между съставните си елементи. С това Антонов заема полагащото му се място на един от малцината класици в икономическата ни мисъл. Както всеки автор, удостоен с подобен статус, той ще продъл-

жава да влияе на новите поколения, защото чрез класиката част от духовното наследство на миналото се пренася в бъдещето.

Заклучение: мястото на Антонов в българската икономическа наука

Мястото на Антонов в българската икономическа мисъл е гранично и крайъгълно – както в исторически, така и в алегоричен смисъл. Той е най-сериозният критик на икономическия марксизъм и автор на нов подход и нов език за българската икономика. Този факт днес е донякъде забравен, но всеки, който познава добре изминалия период, би трябвало да си спомни, че в своите първи години АИПР (основана от Антонов и Румен Аврамов през 1991 г. и ръководена от Антонов до 1994 г.) се превърна в най-авторитетния и меродавен източник за обяснение на протичащите стопански процеси. Агенцията беше институция, произвеждаща „истина от последна инстанция“, където работеше кохорта способни и мотивирани млади икономисти. Анализите ѝ (вж. Аврамов и Антонов, 1994) формираха общественото съзнание и политическата среда – колкото и те да бяха неустойчиви, аморфни и възпитавани в традиционалистки дух. Тези разработки прокарваха пазарната логика и съответния научен модел на мислене на всички нива – зараждащия се частен бизнес, публичната администрация и държавния сектор, политическите партии, медиите, обществеността. За пръв път след Втората световна война икономическата наука бе поставена в служба на обществения интерес.⁴

В същия период научните среди все още се колебаеха накъде да поемат и коя терминология да използват, а немалка част от моите колеги в БАН довършваха плановите си разработки по теми от социалистическата икономика – естествено, със стария марксистически речник... Това беше времето, когато директорът на Икономическия институт проф. Кирил Киряков при срещи с мен не пропускаше да обвини стратегията на СДС за смяна на системата – която наричахме в частта ѝ за либерализацията на цените „шокова терапия“ – като неправилна и жестока. Според него в началото е трябвало да се освободят само част от цените, а останалите – на по-късен етап. Не само той, но и мнозина „официални“ учени не разбираха какво се случва и как да го обяснят – първо на себе си, а след това и на останалата част от колегията. Моето „Открито писмо до българските политикономиисти“ (Славенков, 1990), публикувано във вестник „Свободен народ“ през 1990 г., ги призоваваше да се отърсят от догмите на марксизма и да се насочат към неокласиката, за да бъдат адекватни

⁴Изключение правеха материалите на представителите на Световната банка и МВФ в страната, но те бяха пречупени през ведомствения интерес на двете глобални организации, насочен към подготовката на реформите в бюджетно-финансовата сфера и приватизацията.

на задачите на времето.

Най-прекия и затова най-важен и най-труден път Антонов премина, разчиствайки терена за неокласическия икономически модел. Така той постигна де факто онова, което през 1991 г. министърът на образованието и науката проф. Георги Фотев постанови де юре, по административен път, когато въведе преподаването на съвременния икономикс във висшите училища и с това зачеркна марксизма от българското образователна система.

Голяма заслуга на Антонов е и, че с примера си посочи на научната общност къде следва да се позиционира. А ролята ѝ, според сполучливото определение на американския икономист Джак Хиршлайфер, е „да изгражда универсалната граматика на социалната наука” (Hirschleifer, 1985, p. 12). Задавайки високи критерии и нови хоризонти на научното мислене, Антонов отправи предизвикателства както към качеството на изследванията, така и към нивото на преподаването на икономическата теория. Те все още далече не са преодолени, но неговото интелектуално завещание ще продължи да бъде категоричен императив за младите учени.

Антонов показва как безкомпромисно и всеотдайно се служи на Истината и как – по думите на средновековния философ Лактанций – тя е достъпна само за онзи, който не се съмнява, че мъдростта е в щастливото съчетание на знанието с добродетелта.

Литература

- Аврамов, Р. (1998). Неосъщественият консервативен манифест в България. В Бочев, С. *Капитализмът в България*. София: Фондация „Българска наука и култура”.
- Аврамов, Р., & Антонов, В. (Ред.). (1994). *Преходът*. София: Агенция за икономическо програмиране и развитие.
- Антонов, В. (1985). Производствени функции с обобщени фактори. *Икономическа мисъл*, 30(7), 106–118.
- Антонов, В. (1988). Проблеми на икономическия растеж в България и непосредствените задачи на икономическата политика. *Годишник на ВИИ „Карл Маркс”, II(1)*, 43–77.
- Антонов, В. (1989). Отвъд магията на словата, или за кого бие камбаната. *Работническо дело*, 29 декември 1989 г.
- Антонов, В. (1990). Теоретични основи на инфлацията при социализма. *Икономика*, 6, 16–28.
- Антонов, В. (2025a). Принципите на икономическия механизъм: двадесет години по-късно [Материал, представен на дискусията по проблемите на обществената собственост и икономическия механизъм, проведена в Икономическия

институт на БАН, 17–18 ноември 1988 г.]. В *настоящия том: Икономическо (не)равновесие, инфлация цикличност* (с. 189–197). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.

Антонов, В. (2025b). Проблеми на икономическия растеж в България и задачите на икономическата политика, произтичащи от прехода към траектория на качествено нов растеж в икономиката [Материал, представен на дискусиата по проблемите на качествено новия растеж в икономиката, София, БАН, 9–10 юни 1987 г.]. В *настоящия том: Икономическо (не)равновесие, инфлация цикличност* (с. 181–188). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.

Елиът, Т. С. (1980). *Традиция и творческа индивидуалност*. Варна: Георги Бакалов.

Славенков, Б. (1990). Открито писмо до българските политикономиисти. *Свободен народ*.

Христофоров, А. (1943). Увод в политическата икономия на военното стопанство. В *Асен Христофоров. Избрани произведения и документи* (Т. 1). Българска народна банка, 2010 г.

Andrada, A. (2017). *From Ricardo to Keynes: Notes on the Origin of Macroeconomics* (Working Paper). SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2892727>

Galbraith, J. K. (1973). *Economics and the Public Purpose*. Boston: Houghton Mifflin.

Hayek, F. A. (1943). *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.

Hirschleifer, D. (1985). The Expanding Domain of Economics. *The American Economic Review*, 75(6), 53–68.

Marshall, A. (1890). *Principles of Economics: An Introductory Text*. London: Macmillan; Co.

Mises, L. (1990). *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*. Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute.

Силата на метафората в икономическия анализ (Венцислав Антонов и контекстът на стопанските реформи)

Красен Станчев*

„Проектирането на човешкото общество зависи от два фактора: интелектуалната мощ на забележителни индивиди, която им помага да създадат стабилни социални и икономически теории, и способността на тези – или други индивиди – да направят тези идеологии приемливи за множеството.”

Мизес (2011, с. 855)

Абстракт

Уводната част на това есе съдържа някои препратки към ролята на Венцислав Антонов за развитието на стопанските процеси в България и света от 1991 до 2008 г. В неговите популярни публикации и „преводи” на икономическите идеи и теории за неспециалисти. централно място заемат метафорите. Втората част дава представа как метафорите и примерите показват икономическите процеси като човешки отношения и избори, като знание или невежество, вплетено в тези процеси. Онагледяването е с примери от Библията, китайската философия и книжнина, Гари Бекер, Кенет Ароу, Шекспир, Даниел Дефо, Мансър Олсън и други. В третата част, докладът се връща към началото и прави опит да покаже значението на анализите на Венцислав Антонов за разбирането днешния стопански живот и предизвикателства.

Ключови думи: икономически начин на мислене, светоглед, тълкуване на прехода

*Преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски” и председател на Управителния съвет на Института за пазарна икономика, бивш народен представител и председател на комисия във Великото народно събрание (1990–1991 г.).

Вместо увод и лична бележка: едно парадигматично „интервю“

На 8 октомври 2008 г. в. „Култура“ публикува интервю с Венцислав Антонов,¹ озаглавено „За основата на пирамидата, която стои на върха си“. По онова време работех в американска консултантска компания в Централна Азия. Опитвах се да следя интелектуалния климат в България, доколкото мога непрекъснато. Заглавието бе неясно. Предположих, че става дума за финансови пирамиди. Но темата вълнуваше мнозина у нас 15 години преди интервюто. Пък и в. „Култура“... Естествено, се зачетох – с Антонов се познавахме от 1988 г.

Съжалих, че нямам контакт със студенти, за да споделя текста. В отговора на първия въпрос интервюируваният споменава известния епизод с Макс Планк, който споделил с Джон Мейнард Кейнс (Keynes, 1933, p. 158), че се е отказал да следва икономика, понеже му се сторило изключително трудно начинание.² Използвах този спомен често като увод в трудностите на икономическия начин на мислене пред студенти в Стопанския и Философския факултети на СУ, а преди това в НБУ.

В края на 1960-те епизодът е преразказан от Хейлбронър (Heilbroner, 1967, p. 145), когато той представя икономистите като „светски философи“. Според него „икономистът-еретик“ Кейнс бил отговорил на Планк, че, обратното, Бърtrand Ръсел се бил отказал да учи икономика, защото му се сторила доста елементарна наука.

Независимо или тъкмо поради отношението на Планк, с името му са назовани, действат и са световно известни институтите: „за изследване на публичните блага“,³ „за данъчно законодателство и публични финанси“⁴ и Институтът „Макс Планк“ за изследване на икономическите системи (днес – Институт по геоантропология).⁵

За Антонов разговорът с Планк бе повод за аналогия между икономиката и квантовата механика. Обществените и стопанските феномени възникват, ко-

¹Антонов използваше аналогиите, метафорите и съвпаденията на дати и събития. Така правят повечето велики икономисти. За това ще стане дума по-късно.

²Коментарът на Кейнс, изказан в бележка под линия в спомена за Алфред Маршал, е показателен: „...прочутият създател на квантовата теория, веднъж ми спомена, че в началото на живота си е искал да учи икономика, но му се е сторило твърде трудно! Професор Планк би могъл лесно да овладее целия корпус на математическата икономика за няколко дни. Той не е имал предвид това! А че амалгамата от логика и интуиция и широкото познаване на факти, повечето от които не са точни, която се изисква за икономическото тълкуване в неговата най-висша форма, е наистина изключително трудна за онези, чиято дарба се състои предимно в способността да си представят и проследяват до най-далечни подробности последиците от предварително зададени условия на сравнително прости факти, които са известни с висока степен на точност“.

³Max Planck Institute for Research on Public Goods: <https://www.coll.mpg.de>.

⁴Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance: <https://www.tax.mpg.de/en/>.

⁵Max Planck Institute on Geoanthropology: <https://www.gea.mpg.de/2944/en>. Тези три института са част от може би най-голямата мрежа от научни учреждения – Обществото Макс Планк за насърчаване на науките (Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften).

гато се измерват и/или наблюдават – включително от хората, които участват и феномените не съществуват сами по себе си извън човешките действия. Финансовата криза от 2007–2008 г. (с метафората за пирамидата) е анализирана като квантов феномен, докато тя бе в разгара си; като ефект за България тогава тя бе все още *in statu nascendi* (коментирана най-често с илюзорна надежда, че икономиката няма да изпадне в рецесия). И досега този анализ на Антонов е едно от най-точните, кратките и пълните описания на кризата в световната икономика. Не само в България.⁶

Започнах да превеждам на руски интервюто – за да повлияя за правилното разбиране на ситуацията от близо 80-те сътрудници, с които работех. Богатият български език на интервюирания отнемаше много време и преводът остана незавършен.

Логиката на обществените науки

Логиката (т.е. изучаването на коректните умозаклучения, формални или не) на езика (на „катеориите“) на обществените и хуманитарните дисциплини е различна от тази на „точните“ науки. При тях преди няколко века е създаден механизъм на „изчистване“ на фактите и знанието от неизбежния антропоморфизъм. При изучаването на човешките деяния това е невъзможно. Антропоморфизмът е предмет на анализа в икономиката, юриспруденцията, теологията и другите подобни науки. Интервюто на Антонов е парадигматичен анализ на едно от важните емерджентни събития в глобалната икономика.

Емерджентният характер на мисленето се наблюдава и в логиката. Фридрих Хайек често сочи езиците като основно доказателство за спонтанен, не измислен от някого нарочно, „обществен ред“. Историята придава смислите и нюансите в абстрактността на езика, а средствата за общуване и онагледяване, са инструмент на тези промени.

Това е очевидно при внимателен прочит на „Диалога за двете основни космически системи“ на Галилей, от проследяването на връзките между езиците, начините и технологиите на общуване и на другите дисциплини с логиката. Да речем, теорията на вероятностите дава „твърдите обозначители“ на събития-

⁶Година и нещо по-късно, под съставителството на Георги Ангелов (Ангелов, 2010) в София бе издадена преводната книга „Кой е виновен за кризата? Отговорът на Австрийската школа“, съдържаща обяснения от Кристофър Уестли, Марк Торнтън, Стив Бъргър, Робърт П. Мърфи, Франк Шостак, Торстен Полейт, Лудвиг фон Мизес, Ханс Зенхолц, Антъни Мюлер, Стефан Карлсън, Джордж Рейзман, Мъри Н. Ротбард, Рон Пол, Робърт Стюърт, Д. В. Макензи, Леулин Рокуел и Питър Шиф. Тълкуванията са по същество същите като в интервюто, но често скучни. Познатият у нас Ричард Ран (Ран, 2010) прави подобен анализ за Уошингтън Таймс. Професионалният преглед на ефектите за България бе публикуван седем години по-късно, в „Анатомия на кризата“ под научната редакция на Калина Хаджинделчева (Хаджинделчева, 2015).

та в различни възможни светове (при Сол Крипке) или влиянието на етиката и комуникациите върху модалната логика на Яаако Хинтика.

От „Новата наука“ на Джанбатиста Вико (1725 г.) или от осмислянето на неговата аксиома „*Verum esse ipsum factum*“ („истината сама по себе си е нещо направено“) би следвало да е даденост, че хуманитарният и в частност икономическият анализи са изцяло антропоморфични, приличат на литературна или театрална критика.

Икономическото знание не е статистика, информация или набор факти. „Фактите“ в обществените и хуманитарните науки са онова, което хората вярват и мислят, че е факт в рамките на известното им в даден момент. Знанието „възниква“, когато от наличния набор информация и данни са избрани определени сегменти, които мотивират или обосновават определено действие, взема се решение – от хора и техни организации – да се *предприеме* определено начинание.⁷

Онова, което знаех за логиката, въпреки заниманията ми с влиянието на историята върху нейните променящи се дискурси и общото ми познаване на Вико и подробното изучаване на Крипке и Хинтика, заедно с относително обстойния прочит на Хайек, почти не влияеше върху разбирането ми за икономическо знание.

През декември 1991 г. Агенцията за икономическо програмиране и развитие (АИПР) публикува своя първи доклад „В годината на желязната овца: конюнктурен обзор на българското стопанство за 1991 година“ (Агенция за икономическо програмиране и развитие, 1991).

Съдържанието бе стриктно по правилата за такива обзори. Заглавието даваше квинтесенцията на икономическото развитие на България. За да няма съмнения в тълкуването, той започваше с мотото на Борис Христов: „вместо дългоочакваната вест, вятърът довя до нас... крилете на вестителя“.⁸ Заглавието, както тогава се досетих (и проверих), бе принос на Антонов – по алюзия с китайската астрология 1991-ва бе година на „овцата“ в епохата на „желязото“. Според Антонов, Румен Аврамов и другите автори от Агенцията България от онази година притежаваше характеристиките и на двете. Започнах по-внимателно да се вглеждам в езика на икономиката и осъзнах, че аналогите, метафорите и даже идеологиите, използвани в нея, са от първостепенно значение за разбирането на стопанския живот и политика.

⁷Тази особеност е добре описана от Соуел (Sowell, 1980). Тя е в центъра на тълкуването на икономиката в „Използването на знанието в обществото“ на Хайек (Хайек, 1945), в Нобеловата му лекция (1974 г.) и до края на творческия му път.

⁸Мотото е предложено от Румен Аврамов.

Аналогии и метафори (работни определения)

Според сравнително общоприетите и самоочевидни тълкувания, валидни са следните определения.

„Аналогиите” са сравнения с някаква пропорционална, но все пак различна, степен на подобие между различни неща, явления и процеси. Те не са нито извеждане, „индукция”, нито свеждане, „дедукция” от факти и предпоставки („сравнително прости факти, които са известни с висока степен на точност” – според Кейнс) като инструменти на анализа. Но насочват, мотивират и предоставят съпътстващи свидетелства за използването на тези инструменти.

„Метафорите” са речеви обрати, които именуват едно вместо друго или прехвърлят (често не напълно известен и проследим) смисъл върху нещо, за което прехвърляне няма ясна представа, дескрипция или знание, но предизвикват търсене на подобия и обяснения. Те са нещо като примерните цени (progu prices) в микроикономическия анализ.

Интересна от икономическо гледище е етимологията на „метафора”: предполага се, че в първоначалната древногръцка употреба е ставало дума за прехвърляне на собственост. Може би: „осъществена сделка” по този повод, защото глаголът „φέρω (pherō)” се превежда като „нося, пренасям”, откъдето произлиза и наименованието на действието по парични и бюджетни прехвърляния. Изобразени нагледно, метафорите са почти символи. Един от известните икономисти на Черна гора – Вукотич (Vukotic, 2022), схваща метафорите като кратки писмени или речеви „плакати”, обяви и мотиватори на мисловните и житейските нагласи на хората, и оттам – на техните избори.

Ролята на идеологиите

„Идеологиите” в икономиката са толкова съществена част от светогледа, колкото в политиката и всеки общностен живот, обратно на винаги актуалната претенция за обективност на икономическите твърдения. В цитирания коментар на Кейнс идеологиите са „предварително зададени условия на сравнително простите факти”.

В политическите науки и философията те се схващат по-скоро като групирания на убеждения и ценности, към които се придържат (или които се приписват на) хората и техните общности. Следването на убеждения и ценности не е просто защото те произтичат от вярвания или установени знания, а защото служат за структуриране на знанията за света, обществото и историята. Когато дадени убеждения служат за не-знаниево, например силово или властово, отхвърляне на други картини на света, идеологиите придобиват дест-

руктивна функция.⁹

Наименованието на „науката за идеите“ е дадено от Антоан Дестют дьо Траси при търсенето на фундамент за анализ на етиката и политиката, след Лок и Кондилиак. За него „идеологията“ е философия на индивидуалната свобода, частната собственост, свободното договаряне (пазара) и конституционните ограничения на държавната власт.

В съответствие с това разбиране икономистите не са освободени от идеологии. Школите им са общностни рамки на тълкуването на изборите и отношенията между хората в стопанския живот, ако икономиката се разбира по Robbins (1934) като изучаване на човешкото поведение, като взаимно отношение между цели и ограничените ресурси за постигане на целите, при зададена възможност за алтернативна употреба на тези ресурси. Почти вековният диспут¹⁰ по повод това определение не отменя достойнствата му и възможността, която то дава, за търсене на връзка между икономическия анализ с психологията, политологията и точните науки, което съпътства Робинс през целия му творчески път. То показва и необходимостта от идеологически елемент във всяка икономическа теория.

Този елемент е емпирично доказан. През 2013 г. Екон Джърнал Уотч (Econ Journal Watch, 2013) прави преглед на „идеологическите профили“ на 71 Нобелови лауреати по икономика. Публикуван е без методологически увод и определения на понятията: отвъд биографичните данни, публикациите, интервютата за интелектуалните търсения, оценката на другите икономисти и саморефлексията, обща „биография“ е невъзможна.

Някои обобщения са релевантни за схващането на особеностите на икономическия начин на мислене.

- Икономистите рядко тръгват от установен набор убеждения и ценности, дори ако след време са признати за родоначалници на под-дисциплини и школи в икономическия анализ.
- Дихотомията между „леви“ и „десни“ идеи е объркваща, може да ориентира донякъде следовници и политици, които по собствена инициатива използват откритията на икономистите.
- Действителното „политическо“ делене на икономистите е между лауреати, които отдават известна, но не доминираща, роля на авторитета, властта (правителствата и централните банки) и/или демократично установените политически начинания, и онези, които търсят обяснение

⁹Solow (1970) критикува Хейлбронър за неразбирането на тези детайли и приравняването на някои типични идеолози към икономистите.

¹⁰Вж. например Falgueras-Sorauren (2017).

на икономическите феномени първо в свободата на избора на отделния човек и в защитата на този избор от общи, приложими за всички правила.¹¹

- Най-често срещаната идеологическа миграция на икономистите е от умонастроение, което те самите определят като „ляво” или „социалистическо” към нагласа, която бих определил като класически-либерална. Такава е еволюцията на Фридрих фон Хайек, Джеймс Бюканън, Роналд Коуз и много други.
- Политически „леви” лауреати са рядкост. При някои, смятани (според мен неоснователно) за такива икономисти, основната нагласа също е за поддържане на свободата. Ароу например споделя с авторите на „Идеологическите профили”, че базовата му теоретична „идеология” е епистемологията, а собствените му „силни морални ангажименти” са „свобода за всички хора и уважение към ценностите и мненията на другите”.
- Няма съществена идеологическа миграция при лауреатите, които отдават приоритет на точните математически и експериментални методи на анализ, и онези (като Хайек и Коуз¹²), които приемат тези методи *in grano salis*.
- Но нито една от тези групи не отрича достиженията нито на експериментално-математическите, нито на логико-аналитичните методи на икономическия анализ. Типично е уважението към фактите и аргументацията, разкриващи и предвиждащи фактическо развитие на икономическите и обществените феномени.
- Нобеловите лауреати по икономика са един вид полит-икономически „аристотелианци”. Те виждат властта като институция за предоставяне то и/или запазването от разрушение на вече налични „обществени блага”, включително като институция за поддържането на частното предлагане на публични услуги и блага.

¹¹ Деленето на политическия спектър според структурното осцилиране на умонастроенията между „свобода” и „авторитет” е най-последователно прокарано от класическия анархизъм – вж. Woodcock (1980), където този възглед се проследява като мнение на Бенджамин Тъкър, Джосая Уорън и Пьотр Кропоткин. Същата интелектуална нагласа е характерна и за Макс Щирнер и Пиер-Жозеф Прудон. За връзката на анархистите с класическата политическа икономия (например Дж. Ст. Мил) и техния принос към съвременната икономическа теория, вж. Modrzejewska and Warren (2016).

¹² Това настроение се вижда много ясно в Нобеловата лекция на Хайек (Hayek, 1974). От Коуз е известна афористичната бележка, че „ако измъчваш данните достатъчно дълго, те ще си признаят” и че „на младини, онова, което бе глупаво да се изкаже, можеше да бъде изпято; в модерната икономика, това може да се каже за използването на математиката” (Coase, 1982). Последната негова пожизнено публикувана статия (Coase, 2012) е озаглавена „Спасяването на икономиката от икономистите”.

Обективност на икономическия анализ

Но икономическият анализ не е само идеология. Обективността му произтича от определението на Робинс – оскъдността на ресурсите и конкуренцията за използването им. Затова икономиката и като описание на реалността поставя граници на хорските утопии.

Съревнованието за ограничени ресурси за постигане на възможно неограничени желания поставя граници на въображението, включително в политиката. Както казва Nozík (1980, р. 297), „това, че е невъзможно едновременно и непрекъснато да се реализират всички социални и политически блага, е даденост за човешкото състояние, която заслужава да бъде изследвана...”. Науек (1988, р. 76) смята, че една от любопитните задачи на икономиката е да обяснява на хората, че не могат да управляват онова, което си мислят, че могат да управляват. „Поставянето на граници” не пречи на конструктивния елемент и даже заряд на утопиите. Този заряд е може би най-пълно описан в библиографията на утопиите и техните изследвания от Widmer (1981). Не пречи и на възникването и на либерални утопии. Сравнението на либералните утопии с другите утопии е един от основните замисли на цитираната книга на Нозик.

Подобия и аналогии: Гари Бекер

Относително лесно разбираем пример на икономическа употреба на термини е шокиращият на пръв поглед анализ на Гари Бекер (Becker, 1960) на „децата като трайна стока” или „дълготраен материален актив”.

Те са източник на „психически приход и удовлетвореност” за родителите. Може да са и „производствен актив”. Сравнението на децата с други такива стоки и активи „не е аморално”. Но зависи от културата, религията, обществения статус и доходите на родителите. Икономическото сравнение децата с коли, недвижима собственост и домашна машина позволява стойността на удовлетворението от децата да се свърже с „търсенето” на деца според добре развитата икономическа теория, каквато е търсенето на потребителски стоки за дълготрайна употреба.

Децата могат също да имат различни обществени, капиталово-ресурсни качества: например по-образованите от тях могат да се различават от не толкова добре образованите подобно на качествата на автомобилите. По онова време кадилакът се възприема като по-качествен автомобил от шевролета. Бекер се позовава на това сравнение като на общоизвестен факт. Подобие то между деца и дълготрайни стоки, продължава той, позволява методологически нетните разходи за отглеждането на деца да се изчисляват лесно. Тяхната нетна настояща стойност „е равна на сегашната стойност на очакваните раз-

ходи плюс приписаната, предполагаемата стойност на родителските услуги минус сегашната стойност на очакваната парична възвръщаемост плюс предполагаемата стойност на услугите на детето” (Becker, 1960). Когато и понеже детето е или може да стане работна сила, „семеен капитал” от гледище на родителите, а предполага се – то има такова историческо „бъдеще” за семейството, детето може да се разглежда и като средство за производство, инвестиция (отложено потребление) и ДМА.

В това разсъждение има и аналогии, и подобия. Подобията идват от сравненията на „деца” и „хладилници”, подкрепени от сравненията на (градации) разходи, изразени в пари.¹³ Но, както изрично сочи Гари Бекер, пазар, търсене и предлагане на деца не съществува в смисъла, в който има пазар на автомобили и други трайни стоки.

Поради възможността за такива сравнения икономическият език изглежда неетичен и нечовешки. Хората не разбират смисъла на подобията в икономиката и смятат, че икономическата наука е безлична, аморална и цинична. Пол Хейн, автор на популярната книга „Икономическият начин на мислене”, дълбоко религиозен човек, в отговор на подобни възгледи публикува сборник с опровержения, озаглавен „Дали икономистите са в основни линии аморални” (Неуне, 1998). В нея авторът дава три типа примери за такова възприятие на икономиката: аналитични (сравнение на ползи и разходи), свързани с неразбиране на интересите и стимулите, и такива, които произтичат от пренасянето на лични пристрастия към изисквания за обществен ред (например Майка Тереза настоява за оневиняване на убиец). „Дори и най-солидно установените изводи на икономическата наука ще трябва да бъдат приети от голям брой не-икономисти, за да имат някакъв ефект върху обществената политика”, казва Хейн. „Хората ще трябва да бъдат убедени, че това, което икономистите казват, че знаят, е едновременно вярно и релевантно на разглежданите въпроси” (Неуне, 1998, р. 83). Някой ще рече, че икономистите се занимават и с „пропаганда”. Но всъщност такова е призванието на икономиста. За разлика от философа, чийто анализ класически е съсредоточен върху мисловни феномени, икономистът тълкува житейски, емпирично дадени на съвременниците, събития и процеси. Те са обективно дадени, дори когато са погрешно разбрани.

Човешки и като принос към икономическата теория, Бекер е всичко друго, но не и аморален тип. Почти всички Нобелови лекции на лауреатите по икономика показват дълбока вътрешна ангажираност с обществените дела. В интервю, дадено на колега професорка по история на икономическите идеи през 2009 г. (Econ Journal Watch, 2013, р. 286), Бекер споделя, че е „бил социалист”, че на младини интересът му към математиката се преплитал с увлеченията

¹³Подобни обяснения има и в интервюто на Венцислав Антонов от 2008 г.

му по „социални въпроси“, което в крайна сметка го насочва към анализ на странни на пръв поглед феномени (икономика на семейството, дискриминация, престъпност, човешки капитал и пр.).

Метафори и икономическа „пропаганда“

В тези профили и реминисценции става дума и за личните усилия на икономистите да разпространяват собствени и чужди идеи и открития. Тези усилия не са „пропаганда“, а романтична (сродна на литературния романтизъм) вяра на икономистите в рационалността като такава и в обществената полезност на тяхното въображение и открития.

Bronk (2009) прави преглед на тази особеност на икономическото мислене от „Теорията на моралните чувства“ на Адам Смит до аналозиите на „икономическия човек“ със съвременния комиксов или филмов персонаж на „Супермен“ – образ, вече присъстващ при Байрон, Ницше и Сартър. Те по различен начин описват „способността на хората да сътворяват свой индивидуален образ на това какви те искат да бъдат, да оформят своите собствени предпочитания, да действат според своите мечти – и това е важен аспект на нашата човечност“ (Bronk, 2009, p. 255). „Супермен“ е един от житейските извори на само-създаването на икономическата наука, заедно с парадигматичните образи на „социологическия“, „романтичния“ и „икономическия“ човек (Bronk, 2009, pp. 225–255).

Ако сравнението на децата със стоките за дълготрайна употреба може да буди известни неоснователни подозрения у предвзетия или невежествен в икономиката читател, други аналогии на известни икономисти отварят пространство за безчет изследвания в обществените науки. Изглежда най-често това се случва чрез използването на метафори.

Както стана дума, метафората притежава атрибута да структурира обясненията на света и да насочва анализа към странични и непосетени към даден момент полета на анализ. Според Bronk (2009, p. 22) използването на математически модели в икономиката позволява да бъдат описани различни аспекти на обществената действителност. Иконометричните методи са колкото метафори, толкова и начин да се предостави възможност за проверка на икономическите наблюдения от непросветени в икономиката учени.

Метафора, дала насока нови изследвания и индекси, е възгледът на Кенет Ароу (Arrow, 2010) за „доверието като капитал“.

Сравнението на масовото човешко отношение (доверие–недоверие) с ресурс на икономиката и развитието (т.е. „капитал“) е относително късен предмет на анализ за самия Ароу. В Нобеловата му лекция (Arrow, 1972b) доверието се споменава само между другото като обяснение на възникването и поддър-

жането на равновесие между търсене и предлагане. „Бъдещите купувачи” – казва Ароу – „обикновено разчитат правилно, че ще могат да осъществят своите намерения, а бъдещите продавачи обикновено не се оказват в ситуация да произвеждат големи количества стоки, които не могат да продадат. Този опит за равновесие е наистина толкова широко разпространен, че не предизвиква интелектуално безпокойство сред неспециалистите; те го приемат дотолкова за даденост, че не са склонни да разберат механизма, по който се случва”. „Парадоксалният резултат е, че те нямат представа за силата на системата и не са склонни да ѝ се *доверят*¹⁴ при всяко значително отклонение от нормалните условия.” (Arrow, 1972b, p. 1).

По-рано същата година, анализирайки разликите между „подаръци” и „размяна”, сочи, че „всъщност всяка търговска сделка съдържа в себе си елемент на доверие, определено защото всяка сделка бива сключвана в определен период от време” (Arrow, 1972a, p. 357). Във всяка сделка има и елемент на квази-подарък – допълнителна нематериална полза или спестен разход, доколкото в договарянето не се очакват рискове. През 1974 г. той разглежда значението на доверието в по-фундаментален план: „доверието е важна смазка във всяка социална система, то пести трудностите за придобиване на достойна степен на разчитане на честната дума на другите”. „За съжаление, продължава Ароу, доверието не е стока, която може лесно да се закупи. Дори, ако трябва да го купиш, това вече означава, че имаш известни подозрения какво точно купуваш” (Arrow, 1974, p. 23). След повече от 30 години Ароу, в интервю за специално издание на списанието „Религия и свобода”, посветено на доверието, се връща към темата и споделя, че за да се разбере ролята на доверието в живота, икономическият възглед не е достатъчен и че метафизиката, теологията и моралната философия също допринасят за това (Arrow, 2006, p. 12).

След 1972 г. споменаванията на доверието от Ароу мотивират широк спектър изследвания – макроикономически, в социологията на жизнените форми (в традицията на Алфред Шулц, феноменолог, последовател на Австрийската школа), годишни индекси на „доверието в другите” и допитвания за доверието по страни в света и по региони (в ЕС).

Независимо от богатството на тези изследвания, включително независимо от публикациите на ОИСР, ЕБВР и т.н. по темата, изводът е очакван и тривиален: икономиките на страните с висока степен на доверие към другите се характеризират с по-висок БВП на човек.

Нетривиални обаче са две проблемни области в изследванията на доверието: а) откъде *възниква* доверието и б) изчезва ли то, ако *не се възприема като дадено* и се правят опити да бъде „купено”.

¹⁴Курсивът е мой, бел. авт.

Отговорът на тези въпроси ражда ново направление в икономическата наука, т.нар. конституционна икономика. Времевите ѝ корени се откриват през 1944 г. в „Пътя към робството” на Фридрих фон Хайек (Ароу е още колежанин и Хайек по светогледни причини не е в неговия „информационен балон”).

Аберациите на метафората за доверието като капитал не са precedent.

Вероятно една от най-разпространените метафори в историята на икономическата мисъл, граничеща понякога с илюзии, е „Робинзон Крузо”. Приравняването на приключенията на Робинзон Крузо с „икономическия човек” е ранен опит за теория на икономиката. Пълното заглавие¹⁵ на романа подказва, че не икономиката движи фабулата на Дефо. Крузо обаче се привижда като „икономически човек” (*homo economicus*) от толкова различни социални философи като Карл Маркс и Фредерик Бастиа. Марксовият прочит е илюзорен, подозрение за възможност на икономика без размяна, пазар и цени. При Бастиа тълкуването на романа е по-скоро дейностно-организационно, с отчитане феномена „недостиг” на ресурси.

За литературния Робинзон икономиката е занимание на „едноличен търговец”, с „наследство” от съдбата и освободен от конкуренция в търсенето на ресурси, господар на работното си време.

Икономическото съчинение на Дефо е популярният памфлет „Завършеният английски търговец” (издаден през 1726 г.). В него се казва, че този търговец е по-добър от френските търговци (британската търговска система тогава е много по-добра). Двигатели на британската икономика са собствеността и размяната: „имотът е езеро, но търговията е извор” (Defoe, 1839, ch. XXII). Освен чиста икономическа полза, търговията намалява и социалното неравенство и има положителен външен ефект за социума. Благородничество е свързано с институцията „търговия”, чрез личен опит, брак или родословие. „Често по-младите членове на благородническите семейства навлизат в търговията. Често срещан е и бракът на благородник с дъщеря на търговец.” По-вишеното потребление, по законите на търсенето и предлагането, увеличава производството и на свой ред повишава заплатите на бедните, като по този начин извежда част от обществото от бедността. Необходимо е високо уважение към търговците. Аристократично-буржоазните бракове са доказателство за такова уважение (такъв е и бракът на самия Дефо). Авторът на „Робинзон” като разпространена метафора на „икономическия човек” е и автор на ранна апология на капитализма. Днес тя е един вид пропаганда. Но всъщност с произведенията на Дефо и други писатели литературата допринася за изследва-

¹⁵ „Животът и странните изненадващи приключения на Робинзон Крузо, от Йорк, морякът, живял 28 години съвсем сам на един необитаем остров на брега на Америка, близо до устието на голямата река Ориноко, след като е изхвърлен на брега при коработрушение, при което всички от кораба освен него загиват – с разказ за това как най-накрая е бил избавен по странен начин от пирати”.

не на икономическите идеи и стопанската политика. И съвпада с изводите от трите тома изследвания на „буржоазните“ добродетели, достойнства и равенство от Деирдре Маклоски (McKloskey, 2006, 2010, 2017).

Библията, Шекспир, Мао Юши и икономическата етика

Ще се спра накратко само на няколко метафорично-житейски примера за икономически анализ. Единият е от Библията, но подобни дискурси са типични и за Корана (и не само). Другият е от произведение на съвременен китайски икономист, Мао Юши (Yushi, 2011). Той използва сюжет от популярна книга от XIX век, за да покаже моралността и стопанския смисъл на „егоизма“. Третият пример е „Венецианският търговец“ на Уилям Шекспир.

Папа Лъв XIII (Leo XIII, 1891) остава в историята на християнската мисъл със своята енциклика за обществените неравенства „*Reum Novarum*“. Верското послание в нея е: „хората работят по-охотно и усърдно, когато произвеждат онова, което впоследствие им принадлежи“. Ще преразкажа няколко библийски епизода на съвременен икономически жаргон.

Моралното разложение е икономически вредно. В глава 19 на „*Битие*“, описваща историята за упадъка на Содом и Гомор, причините му се коренят в омразата към чужденците. Господ, за да провери колко хора в тези градове са останали на морална висота, им праща ангели, дегизирани като чужденци. От целия Содом само едно домакинство, на търговеца Лот, ги приютява и защитава. И само то е спасено от Божия гняв.

В Библията, подобно на будистките свещени книги и Корана, всичко политическо е плод на договаряне, диалог, убеждаване и добра воля.

В гл. 18 Авраам договаря с Господ пет пъти по-толерантен от намеренията на Всевишния критерий за проверка на моралните устои на Содом (10 вместо 50 порядъчни домакинства). Цялата история на Йосиф и братята му (*Битие*, 37) – роднинска измяна, робство, затвор, преговори с фараона, консултантски бизнес, инвестиции, лично и обществено богатство и помощ за изпаднали в беда – е низ от обсъждания, спорове и изпитания.

Същото важи и за фискалните, преразпределителни отношения, включително тези на собственост (*Царства*, *Левит* 25, посланията на апостол Павел), политиките по време на пандемия (*Левит* 13). „Край на света“ също подлежи на обсъждане, както се вижда от първите четири глави на *Откровението*.

4/5 от разказа за икономика, пари, помощи и благодеения в двата Завета са разказ за договори и сделки. Половината от десетте Божии заповеди са свързани с права на собственост.

Актуално е Самуиловото предупреждение за „правата на царя“, който си-

новете му искат да изберат, за да ги управлява „мъдро“. Царят (правителството, бихме казали днес), предвижда Самуил, ще изземва произведеното от хората: синовете им (като войници), дъщерите им (да слугуват), работната им сила и животинска впряга (за чужда работа); най-добрите ниви, лозя и градини (да ги раздаде на свои приближени), а „десятька от сеитбите... и лозята ... и ще го дава на скопците си и на слугите си“. Същото важи и за „десятька от добитъка...“. И „сами ще му бъдете роби“ (Царства, 8:9-17).

„Десятък“ тук е данък върху оборота. Съвременният подоходен данък възниква по време и след Първата световна война (прогресивен – от по-скоро). Подоходният данък обикновено в Библията се разбира като заробване.

Един от бащите на църквата, Салвиан, съвременник на Августин, в книгата си „Управлението на Бога“ казва: „Какво е разполагането с политическа (обществена) позиция, ако не вид грабеж. Няма по-голямо плячкосване на бедните от онова, което вършат онези, които са на власт.“

Съществените за икономическия и политическия живот днес теми за върховенство на закона, инвестиции и справедливост също са библейски. Консултантската работа на Йосиф за фараона се опира на няколко принципа – равенство пред закона, ниски разходи и вследствие на тях – насърчаване на спестяванията (резервите) и инвестициите. Последните помагат в периоди на природни бедствия, суша и спад в производството. Включително финансират социални помощи в Египет и съседните страни.

Замогването на Юдея започва с приемането на десетте Божии заповеди (Изход, 2–17).

Политическият смисъл на първите четири от тях е хората да не робуват на фалшиви авторитети, както това правят българските квази-религиозни партии, замествайки Бог с някакъв временен авторитет или водач.

Петата изисква солидарност, „за да се продължават дните на земята“. Шестата и седмата (забраните на убийството и прелюбодеянието) заповеди изискват защита на правото на живот и човешкото достойнство. Заповедта „не кради“ изразява ясни икономически добродетели.

Деветата заповед е защита на правото на справедлив съдебен процес. А десетата е изискване към духа на законите и морала. Те не трябва да позволяват на хората дори да пожелават „какво да е нещо, което е на ближния ти“.

Съвременно звучат и изискванията към „социалната политика“.

Известният съвет за отдаването на „втората риза на ближния“ предполага, че а) ризата е произведена, б) е в разпореждане на собственика ѝ и в) актът е доброволен, а не е изземване.

Богатството е дадено, за да се използва разумно и продуктивно. В първото послание на Павел до Тимотея се съди строго за отговорността на семейство-

то да произвежда и чрез това само да се грижи за себе си: обратното е грях. Той споделя: „Насърчавай богатите в тоя свят, да не мислят високо за себе си, нито да се надяват на непостоянното богатство, а на живия Бог, Който ни дава всичко в изобилие за наслада; да вършат добро, да богатееят с добри дела, да бъдат щедри и общителни, като по този начин си събират съкровище – добра основа за бъдещето, за да постигнат живот вечен” (До Тимотея I, 5, 6, 8, 17-19).

Идеята на св. Павел, сам успешен търговец, е следната: има два начина на забогатяване – когато помагаш на другите и когато взимаш от тях, вторият е осъдителен, той е грабителски.¹⁶ Първият предполага, че всеки човек трябва да се старее да бъде полезен на другите. За семейството и затворените общности (клубове) на семейството (децата и родителите), приятели или сподвижници във вяра и други обществени дела е възможно, желателно и приемливо от всекиго да се изисква според способностите и всекиму да се дава според нуждите.

В „Парадоксите на морала” Мао Юши доразвива фабула от една от стоте новели в книгата на Ли Жучен (JuChen, 1965) „Цветя в огледалото”.

Действието се развива в „Страната на джентълмените”. Джентълмени са онези, които умишлено страдат, за да могат да осигурят полза на другите.

Една от сцените включва съдия изпълнител, който, след като разглежда изложеното, казва на продавача: „Приятелю, имаш толкова качествени стоки, но цената ти е толкова ниска. Как мога да бъда спокоен, докато се възползвам от тази ниска цена? Ако не вдигнеш цената, ще блокираш желанието ми да ги купя”. Продавачът отговоря: „Посещението ви в магазина ми е услуга за мен. Поговорката гласи, че продавачът иска цена до небето, а купувачът отговаря като слиза на земята. Моята цена е до небето, но вие все още искате да я повиша. Трудно ми е да се съглася. По-добре е да посетите друг магазин, за да си купите стока [чиято цена ви допада]”.

Тази ситуация е типична за „Страната на джентълмените”. Ако тя се повтаря,¹⁷ предполагаемият резултат и изводите от него биха се свели, според Мао Юши (Yushi, 2011, pp. 44-54) до следните няколко принципни положения:

- Преговорите, в които и двете страни търсят личната си изгода, могат да постигнат равновесие, когато и двете страни обслужват интересите на другата страна, никога няма да има съгласие.
- Възниква общество, което противоречи на очакванията за нормално съжителство на съставлящите го индивиди.

¹⁶В средата на XIX и началото на XX в. това положение е доразвито като основно положение в икономическата и политологическата теория от Фредерик Бастия и Франц Опенхаймер.

¹⁷Пред в. „Култура” Антонов някак между другото споменава, че, ако поспорите за цената с някой от продавач, най-вероятно ще получите по-изгодно предложение.

- „Страната на джентълмените”, понеже не е в състояние да осигури равновесие в отношенията между живеещите в нея, в крайна сметка ще се превърне в страна на несъобразителни и груби в отношенията си един към друг хора.
- Такава обществена уредба стимулира появата на люде с подъл и неблагонадежден характер.¹⁸

Пиесата „Венецианският търговец” на Шекспир вероятно е най-използваният източник за преподаване на икономика на филолози и неикономисти.¹⁹ Според Киш-Гуудлинг (Kish-Goodling, 1999) на практика цялата теория на банковото дело и паричната политика се съдържа в тази пиеса. Прегледът на икономическата книжнина за пиесата е предмет, който заслужава самостоятелно изследване.

На невежествено равнище съдържанието на „Венецианският търговец” често, но неоснователно се тълкува като антисемитско. Обясненията на Шайлок пред „посредника” Антонио могат да се приравняват, с неприязън и омраза, на поведението на съвременните банки. Но всъщност в пиесата става дума за следното:

- Разбиране на парите и кредита в различни култури, от които едната допуска универсалното банкиране („лихварството”), а другата го забранява и осъжда поне морално, въпреки че и при забраната кредитът е непреодолимо предварително условие за нормалната работа на забраняващата култура.
- Съотношения и предпочитания на различните дейтели спрямо спестяванията (инвестиции) или потреблението.
- Лихвата и капиталът са обяснени почти като в трудовете на Ойген фон Бьом-Баверк, а реалните стойности са разяснени в трудовете на Фишър и от плеяда съвременни икономисти.
- Същото може да се каже и за гаранциите по кредити и за оценката на риска и рисковите премии.
- Не на последно място, пълното съвременно разбиране на „Венецианският търговец” налага изучаване на културите забраняващи и културите разрешаващи „лихварството” в различни периоди на тяхното развитие и сравнение на сегашните политики и закони за банките и кредитното дело с тази история.

¹⁸На основана на мисловния експеримент в новелата, Мао Юши обяснява основните положения на теорията на икономическото равновесие.

¹⁹Преди години, в докторантски курс по „Литература и икономика”, бях посветил две лекции на тази пиеса и някои други произведения на Шекспир. Към курса имаше интерес една година.

Приносът на Антонов за днешния икономически дебат

Казаното не цели сравнение на академичното или емпиричното съдържание на текстовете на Антонов с настоящите икономически развития и спорове. За мен е по-съществен начинът, по който той общуваше с професионална и особено с непрофесионална публика на икономически теми. Нека сравня Антонов (2008) с вече посочената специфика на икономически анализ.

Всеки абзац от тези примери може да получи бележка под линия, която да препраща към речника и стила на Антонов.

В „Кратката теория на парите за филолози“ той използва сравнения и алегории от девет историко-културни ареала – от Англия, през Северна Америка, Германия, Франция, Италия, до Русия, Индия, Китай и България.

Трудно е да се направи преглед на научните и дейностните полета със сравнения и метафори, които обясняват парите, използването на златото, избора на възможности за инвестиции, сделките, географските открития, тълкуването на случващото се във всекидневния живот и вече историческите или „писателски“ аналогии – като например сравнението между издаването на книги и печатането на пари.

Биографичните позовавания на факти и трудове на неизвестни дори за професионалната публика исторически личности са безчет. Имената, трудовете и житейските съвпадения с поанти на разказа за парите и паричната политика са поне следните: Проп и Ландау, Маркс, Лайбниц, Нютон, Сорос, Ювеновал, Фоменко, Хук, Карл Велики, Брахе, Лоу, Луи XVI, Хук, Смит, Реньо, Башлие, Тюрго, Нойман, Ньотер, Балзак, Хелмхолц, Енгелс, Рикардо, Витгенщайн, Малтус, Дарвин, Бакунин, Арнолд, Търънс, Уолъс, Елиът, Юпер и Парето. Проверката на стореното от тези хора и тълкуването на смисъла на разказа би могла да превърне читателя в енциклопедист.

Някои от метафорите за обяснение и стопанските феномени изискват повече тълкувания от самия разказ на Антонов. Например метафората за финансовата криза от 2007–2008 г. като „пирамида, която стои на върха си“.

Едно от кратките определения на финансова пирамида е „инвестиция, която се разширява от притока на нови инвеститори“. Последната вълна инвеститори е „основата“, финансираща прихода на „върха“ от първоначални вложители, които са почти безрисково печеливши. Новодошлите са с точно противоположната съдба.

Пирамидите, които могат за известен период да са изправени на своя връх, не са чист продукт на свободното невежество на инвеститорите. Те са по-скоро нещо, което възниква в резултат на политически действия по стимулирането на инвестиции, които заемат относително дълъг период, необходим възник-

ването на вяра в устойчивостта на стимулите и постоянство в тяхното използване. В този смисъл финансовата пирамида на кризата от онези години има структурата на зелка. Най-старият ѝ корен е политика от времето на Труман, когато плащанията по жилищни заеми са признати за легитимно изключение от данъчната основа. После идва слой федерални и щатски проекти за изграждане на жилища, за семейства, които не могат да си позволят заеми (от администрацията на Джонсън), които не дават видим резултат. Сетне, при Клинтън, след ограничаване на ръста на държавните дългове, една фискална инжекция от под 20 млрд. щ.д. за Федералната корпорация за гарантиране на депозити е с дизайн подкрепа на под-стандартни жилищни заеми. След обещано покриване на риска започва процес на разширено издаване на ипотечни книжа на основата на стандартни кредити, а след това – и на деривативи на тяхна основа. Публиката има желание да купува, защото разходът се изключва от облагаемия данъчен доход. Участниците си мислят, че след като въпросната корпорация работи от 1933 г., „всичко ще е наред“. За да се подтикне допълнително процесът, са издадени инструкции на централната банка и въведени допълнителни данъчни и квази-данъчни облекчения.

При Антонов подобно обяснение чрез метафората за пирамидата, е валидно донякъде и за отношенията между централните и универсалните банки.

Стабилността на подобни вярвания в институционални уредби и политики се онагледява от метафората на „уседналия бандит“ (McGuire & Olson, 1996). Когато властите не могат да „надграждат“ и разширяват принудата, според цитираната енциклика на папа Лъв XIII, хората започват да работят повече, а властта се „реформира“ от поход на грабещия безразборно нови територии „номадстващ“ бандит в положението на „уседнал бандит“. Когато я грабят по-малко, публиката работи повече. Икономическият растеж оставя за политиките възможността да „грабят“ по-малък процент от по-голяма икономика по-дълго време. Проблемите възникват, когато тази уредба трябва да се опази от конкуренция или да бъде предадена в наследство.

Тази метафора насочва вниманието към известни процеси и предизвикателства пред икономиката и политиката на България. Това внимание е необходимо. Но не е съвсем ясно дали някой има силата на въображението и компетентността да го насочи, анализира случващото се и обясни достатъчно ясно, за да мотивира действия за предотвратяване на политическите рискове.

Може би основният принос на Антонов към днешните развития и спорове в икономиката и политическия живот е в това, че с отсъствието си подчертава необходимостта от широко скроен, с „интелектуална мощ“ енциклопедичен прочит на събитията в България и в света.

Литература

- Arrow, K. J. (2006). The Economy of Trust. *Religion & Liberty*, 16(3). <https://www.acton.org/sites/default/files/issue-pdf/Summer%202006.pdf>
- Coase, R. H. (1982). *How Should Economists Choose?* [Third G. Warren Nutter Lecture; delivered November 18, 1981]. Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research. <https://www.aei.org/research-products/book/how-should-economists-choose/>
- Агенция за икономическо програмиране и развитие. (1991). *В годината на желязната овца: конюнктурен обзор на българското стопанство за 1991 година*. София: АИПР.
- Ангелов, Г. (Ред.). (2010). *Кой е виновен за кризата? Отговорът на Австрийската школа*. София: Сиела.
- Антонов, В. (2008). Кратка теория на парите за филолози. Пролог и предварителни сведения. *Култура*, 40(2788), 10–11, 21 ноември 2008 г.
- Мизес, Л. (2011). *Човешкото действие. Трактат по икономика*. София: МаК.
- Ран, Р. (2010). Кой е виновен за финансовата криза? *Преглед на стопанската политика*, 502. <https://ime.bg/articles/koi-e-vinoven-za-finansovata-kriza/>.
- Хаджинеделчева, К. (Ред.). (2015). *Анатомия на кризата. България: 2009-2015, хронология, проявления, поуки*. София: ИПИ.
- Хайек, Ф. (1945). Използването на знанието в обществото [2002]. *ИПИ: Икономически знания по Интернет*. https://www.easibulgaria.org/assets/var/docs/Persons/Izpolzvaneto_znanieto_obshtestvoto.pdf
- Arrow, K. J. (1972a). Gifts and Exchanges. *Philosophy & Public Affairs*, 1(4), 343–362.
- Arrow, K. J. (1972b). Nobel Memorial Lecture: General Economic Equilibrium: Purpose, Analytic Techniques, Collective Choice.
- Arrow, K. J. (1974). *The limits of organization*. New York: W.W. Norton.
- Arrow, K. J. (2010). The Economy of Trust. *Religion & Liberty*, 16(3). <https://www.acton.org/pub/religion-liberty/volume-16-number-3/economy-trust>
- Becker, G. S. (1960). An Economic Analysis of Fertility. In *Demographic and Economic Change in Developed Countries* (pp. 209–240). Columbia University Press. <http://www.nber.org/chapters/c2387>
- Bronk, R. (2009). *The Romantic Economist: Imagination in Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coase, R. H. (2012). Saving the Economics from the Economists. *Harvard Business Review*, December. <https://hbr.org/2012/12/saving-economics-from-the-economists>

- Defoe, D. (1839). *The Complete English Tradesman*. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/files/14444/14444-h/14444-h.htm>
- Econ Journal Watch. (2013). Ideological Profiles of the Economics Laureates. *Econ Journal Watch*, 10(3), 255–682.
- Falgueras–Sorauren, I. (2017). A New View on Robbins’s Definition of Economics: the Notions of Real and Formal Scarcity. *Cuadernos de economía* (2017), 40, 83–99.
- Hayek, F. A. (1974). *The pretence of knowledge* [Nobel Prize Lecture, December 11, 1974]. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1974/hayek/lecture/>
- Hayek, F. (1988). *Fatal Conceit. The Errors of Socialism*. London: Routledge.
- Heilbroner, R. (1967). *The Worldly Philosophers*. London: Penguin Press.
- Heyne, P. (1998). *Are Economists Basically Immoral and Other Essays on Economics, Ethics, and Religion*. Indianapolis: Liberty Fund. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2228/Heyne_1472_LFeBk.pdf
- JuChen, L. (1965). *Flowers in the mirror*. Berkeley; Los Angeles: California University Press.
- Keynes, J. (1933). *Essays in Biography*. New York: W.W. Norton & Co.
- Kish-Goodling, D. S. (1999). Using “The Merchant of Venice” in Teaching Monetary Economics. *College Teaching*, 47(2), 64–69.
- Leo XIII. (1891). *Rerum Novarum*. https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html
- McGuire, M., & Olson, M. (1996). The Economics of Autocracy and Majority Rule: The Invisible Hand and the Use of Force. *Journal of Economic Literature*, 34(1), 72–96.
- McKloskey, D. N. (2006). *Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce*. Chicago: The University of Chicago Press.
- McKloskey, D. N. (2010). *Bourgeois Dignity: Why Economics Can’t Explain the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- McKloskey, D. N. (2017). *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Modrzejewska, M., & Warren, J. (2016). *The First American Anarchist*. Krakow: Ksiegarnia Akademicka.
- Nozick, R. (1980). *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford (UK), Cambridge (MA): Blackwell.
- Robbins, L. (1934). Remarks Upon Certain Aspects of the Theory of Costs. *The Economic Journal*, 44(173), 1–18.
- Solow, R. M. (1970). Science and Ideology in Economics. *The Public Interest*, Fall, 95–107.
- Sowell, T. (1980). *Knowledge and Decisions*. London: Basic Books.
- Vukotic, V. (2022). *Symbols and Metaphors*. Podgorica, Vienna: Hayek Institute.

- Widmer, K. (1981). Utopia and Liberty: A Bibliographical Essay. *Literature of Liberty: A Review of Contemporary Liberal Thought*, 4(4), 5–62.
- Woodcock, G. (Ed.). (1980). *The Anarchist Reader*. Glasgow: Fontana-Collins.
- Yushi, M. (2011). The Paradox of Morality [Essay translated by Jude Blanchette]. In T. G. Palmer (Ed.), *The Morality of Capitalism: What Your Professors Won't Tell You* (pp. 43–54). Jameson Books, Inc.

Макроикономическият облак: нелинейност, неравновесие, неергодичност и непредвидимите завои на цикъла

Георги Ганев*

Абстракт

Основано на два конкретни спомена за Венцислав Антонов и рамкирано от тях, настоящото есе се съсредоточава върху сложността на стопанската действителност. То повдига редица въпроси от методологическо и епистемологично естество по отношение на съвременната икономическа наука. Акцентът е поставен върху напрежението между най-разпространения днес метод за икономическо познание и три ключови аспекта на стопанската действителност: нейната нелинейност, неравновесност и неергодичност. Очертана е значимостта на това напрежение. Потърсени са посоки за негово, макар и частично, намаляване. Основният извод е, че при сложността на изследваната действителност един спокоен и смирен, но твърдо аргументиран и неконформистки постоянен разговор между икономисти като колеги е сред даващите най-реалистично обещание и полезност подходи.

Ключови думи: нелинейност, неравновесие, неергодичност, бизнес цикъл, икономически метод

Увод: „Аз през този облак мога да прокарам която линия си поискаш”

На 5 юли 2005 г. в Червената къща се състоя първата лекция от поредицата „Мемориални лекции Джу” на Центъра за либерални стратегии. Лектор беше Илиян Михов, а една от многобройните графики в неговата презентация показваше във формата на точкова диаграма отношението между качество на

*Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Стопански факултет.

институционалната среда и ниво на стопанско развитие за около 200 страни в света. Както често се прави, между многото точки на диаграмата беше прокарана и права линия с видим наклон нагоре, показваща права връзка между двата индикатора, изведена по метода на най-малките квадрати.

Наред с многобройните коментари и въпроси от публиката след края на презентацията въпрос зададе и Венцислав Антонов. Той помоли Илиян Михов да върне на екрана именно тази графика и, обосновавайки въпроса си, започна със следното: „Аз през този облак мога да прокарам която линия си поискаш”.

Изречението е пределно ясно и просто, но при по-задълбочен размисъл то разкрива колко многопластово и сложно е разбирането както за самата стопанска действителност, която се опитваме да опознаваме, така и за методите, чрез които го правим.

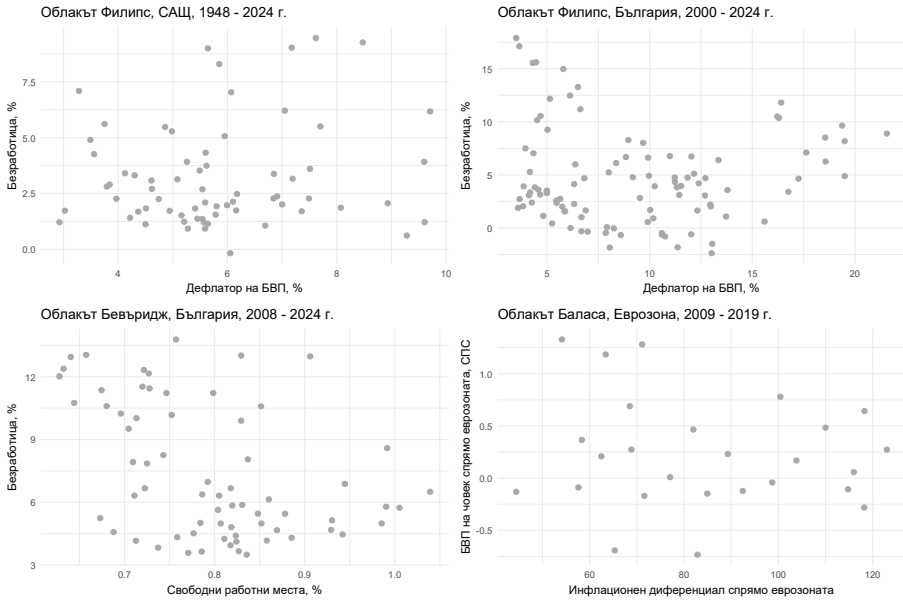
Това не беше първата ми среща с Венцислав Антонов (за нея – по-долу), поради което знаех, че неговото въстъпление е невъзможно да бъде просто лекомислено подхвърлена ефектна фраза. Тя остана загнездена някъде в подсъзнанието, докато един ден не започна да става все по-ясно, че е относима далеч не само към онази конкретна графика, а и към необозримо множество други случаи.

Облаци навсякъде

След 2008 г., работейки върху най-различни теми, постепенно започнах без проблеми да идентифицирам „облаци” в икономическите данни и оттогава броят им непрекъснато расте. Една много малка извадка от тях, образувана от макроикономически данни, е показана на фиг. 1. Тя включва: две „криви” на Филипс – за САЩ с годишни данни след Втората световна война и за България с тримесечни данни през 21 век; „крива” на Бевъридж за връзката между коефициенти на свободни работни места и на безработица за България от членството в ЕС насам; връзка между степен на икономическо развитие и инфлационен диференциал спрямо еврозоната в страни от ЕС през периода 2009-2019 г.

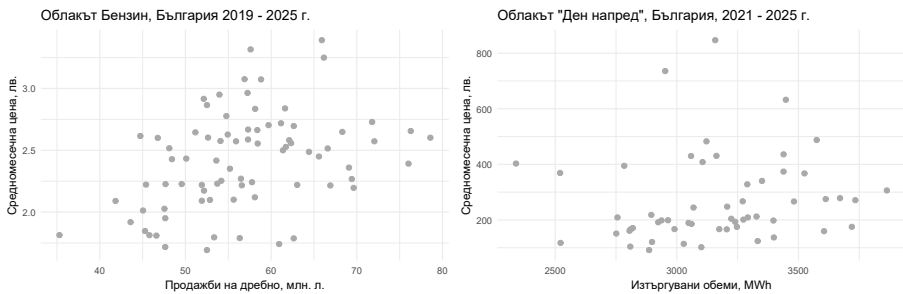
Никак не е трудно облаци да се открият и в микроикономически данни, включително за цени и количества. На фиг. 2 са показани такива облаци за два от пазарите в България с най-лесно достъпни данни – търговията с електроенергия на Българска независима енергийна борса (IBEX) в сегмента „ден напред” и продажбите на бензин на дребно.

При добро желание във всеки от тези облаци може да се привиди някаква структура. Например в случаите с кривите на Филипс е възможно да се разкаже история за местене на краткосрочните варианти на кривите въз основа на

Фигура 1: Разнообразни макроикономически облаци

Източници: BEA за дефлатора на БВП и BLS за безработицата в горния ляв панел (годишни данни); НСИ за горния десен панел (тримесечни данни); Агенция по заетостта за свободните работни места и НСИ за безработицата в долния ляв панел (тримесечни данни); Евростат за долния десен панел (годишни данни).

Фигура 2: Два микроикономически облака в България

Източници: Fuelo.com за цените и НСИ за количествата в левия панел (месечни данни); IBEX за десния панел (месечни данни).

промени в инфлационните очаквания на бизнес сектора, при което изглеждащите като облак данни могат да бъдат обяснени като няколко приблизително добре дефинирани криви, но на различни нива. Или въз основа на микроико-

номическите облаци да се сглоби история за местене ту на кривата на търсене, ту на тази на предлагане, ту на двете едновременно в разни посоки, при което е лесно да се получи облак въпреки наличието на добре дефинирана структура във всеки отделен момент.

Въпросът обаче е дали един или друг облак от данни действително произтича от някаква сравнително добре дефинирана структура на генериращите го стопански процеси и дали наличието му непременно предполага съществуването на подобна структура.

Отговорът на този въпрос е отрицателен. Отрицанието може да приеме сравнително меката (и ограничена към относително малък периметър на проблема) форма на критиката на Лукас¹, или на дълбинно, изначално и тотално отхвърляне на идеята за наличие на познаваема структура в човешкото стопанство изобщо на Мизес². Отрицанието се състои в три „не“-та, описващи стопанските процеси в човешкото общество, от които едно четвърто „не“ – непредвидимост – следва с непоклатима неизбежност.

Три „не“-та на стопанската действителност

Подредени във възходящ ред според проблематичността им по отношение на формалното моделиране и изобщо на мисленето за икономиката, особено на макро ниво, трите „не“ са следните: *нелинейност; неравновесност; неергодичност*.

Моделирането на стопанските процеси и мисленето за тях като линейни е изключително удобно от гледна точка на необходимия математически и езиков инструментариум, на непрекомерното налягане на ума и на поддържането на логическа дисциплина. Особено неизтребим навик е линейната екстраполация при прогнози и изобщо всякакво говорене за стопанството в бъдеще време. Това е валидно дори когато изрично се признава съществуването на нелинейност в действителността – най-малкото в самия стандартен термин „бизнес цикъл“ – и при използването на различни математически техники за линеаризиране на нелинейни отношения, най-популярното от които е вземането на логаритми.

Развитието на човешкото стопанство през последните около два века (за които има поне някакви рудиментарни данни) наистина създава впечатление за периоди на добре различни, почти линейни трендове в посока разширение или спад на стопанската активност, пунктирани от завои между тях. Завои, които никой не може да предвиди, нито като момент, нито като остро-

¹Lucas (1976).

²Mises (1998, pp. 55–56).

та, нито като продължителност.³ Но това е само относно времевите редове на общата стопанска активност. А както споменатите по-горе облаци ясно сочат, нелинейни отношения прозират във връзките между всякакви икономически променливи дори когато са извадени от стриктно времеви контекст.

Моделирането и мисленето за стопанската дейност в условията на привидно равновесие е също много удобно както математически, така и концептуално. Но тази представа няма много общо с човешката действителност. Някакъв, почти тавтологичен смисъл на идеята за „равновесие“ е налице при всяка конкретна сключена сделка, доколкото при нея потърсеното и предложено-то количество наистина съвпадат, но това не отговаря на представата за равновесие, използвана в икономическата теория. На микро ниво става въпрос за равенство между общо търсено и общо предлагано количество от всякакви потенциално участващи в сделки стопански дейатели. На макро ниво нещата са още по-сложни, доколкото в зависимост от модела може да става въпрос за равенство на съвкупно търсено и предлагано количество, за едновременно уравновесяване на пазарите на реални блага и на пари. Или за това, на което Антонов обръщаше особено голямо внимание през 1980-те⁴ и което би могло да се нарече устойчивост, в смисъл на дългосрочна удържимост, на макроикономическите процеси и баланси (уравновесяване), по-популярни днес с термина за тяхната противоположност – макроикономическите дисбаланси.

Едно нещо е ясно. Дори да съществува равновесие по някакъв теоретично мислим начин на концептуално ниво – като въображаем конструкт или идеален тип, реалността не се намира в него. А ако се намира, то е по случайност, за милисекунди и на път за някъде другаде. Съответно, данните, които тази действителност генерира (почти, в смисъл на множество с нулева мярка), никога не са данни, получени и измерени в условия на равновесие.

Накрая, човешката действителност е неергодична. Формално ергодична е движеща се система (динамична система, стохастичен процес), която непременно посещава всички свои възможни състояния по униформен и произволен начин. При достатъчно много наблюдения, извлечени от тази система, може да се достигне до високо ниво на знание за дълбинните параметри на нейното движение – посоки, скорости, вероятности и разпределения. Човешкото общество, и в частност неговото стопанство, обаче не е такава система. То със сигурност е динамично и стохастично, но не и ергодично. То далече, при това много далече, не е посетило, не посещава и няма да посети всички свои възможни състояния. Поради което и извеждането на дълбинни параметри

³ До ден днешен икономистите са често призовавани и се затрудняват да отговорят убедително на простия въпрос, зададен от кралица Елизабет II на 5 ноември 2008 г., при откриването на нова сграда на Лондонската школа по икономика и политически науки: „Ако тези неща са толкова едри, как така всички ги пропуснаха?“ (Greenhill, 2008).

⁴ Вж. например Антонов (1989a, 1989b) и Antonov (1991/1992).

на обществено-стопанските процеси е невъзможно. Всеки конкретен набор от данни, описващ дадено наблюдение на икономиката, може да е генериран от стопански процес, чиято структура е напълно различна от структурите на същия този процес, генерирали останалите наблюдения.

Паралелът с древната гръцка мъдрост, че е невъзможно човек да се изкъпе два пъти в една и съща река, е очевиден. Неергодичността в случая означава, че е невъзможно да получим две наблюдения, родени от една и съща икономика.

Общи контури на значимостта на трите „не“

Трите „не“-та на стопанската действителност имат голямо значение по отношение на метода на съвременната икономическа наука. В наши дни считаният за най-сериозен и обещаващ метод се опира на математическо моделиране на основни стопански връзки и съотношения, извеждане на готова за емпирична работа спецификация на тези модели и прилагане на данни, натрупани от множество наблюдения, към тази спецификация. Резултатът е достигане до съответни параметрични оценки с по-голяма или по-малка претенция за установена причинност, която да се добави към икономическото знание. Нелинейността, неравновесността и неергодичността на неговия обект са проблем за всяка една от трите стъпки на най-разпространения в наши дни метод на икономическата наука.

На първо място, моделите, много често именно поради нуждата математическият инструментариум да е изобщо приложим и използваем, са принудени да правят изходни допускания, които нямат много (а често и нищо) общо с човешката действителност. Те обикновено са адекватни за определен набор от обстоятелства, но в живота постоянно възникват други набори, за които моделите са слепи и глухи.

Например повратните точки в бизнес цикъла са именно такива промени в обстоятелствата. Като правило те се сменят бързо и неочаквано, а данните за тях идват с определено закъснение. Това е и измежду основните обяснения за неспособността на макроикономическите модели да улавят, камо ли да предвидят повратните точки на цикъла.

На второ място, емпиричната спецификация, която е годна за статистическа работа с данни, в огромното мнозинство от случаите се основава на допускане за състояние на равновесие и на определени функционални форми на връзките в стопанските процеси. Доколкото метапроверките на хипотезата, че обстоятелствата, генерирали дадено наблюдение на икономиката, отговарят на презумпцията за равновесие и че приетата функционална форма описва точно връзката между процесите, не се правят, и двете допускания са

по-скоро въпрос на вяра. А различни вярвания водят до спецификации с различни функционални форми, всяка от които сама по себе си на теория е валидна.

Разнообразните спецификации, на трето място, водят до разнообразни оценки за предполагаемите параметри, като всички те имат претенции да са адекватно описание на иначе единната и неделима стопанска действителност. Не само това, но към цялото множество от подобни спецификации могат да се приложат всевъзможни, но все легитимни статистически процедури за достигане до оценка. Голям брой легитимни спецификации, умножен по голям брой легитимни иконометрични процедури, води до огромно количество разкази за стопанството с претенция за „вярност“.

При това положение въпросът вече не е дори кой от тези разкази е вероятно най-коректен, а кой е (и това опира до надежди) може би най-малко неадекватен. Поради неергодичността на стопанските процеси правилният отговор на този въпрос спокойно би бил напълно различен между тази сутрин и довечера.

Възможни подходи към трите „не“

Всичко казано дотук, особено по отношение на най-широко използвания, с елементи на доминация, метод за постигане на икономическо знание днес, цели единствено да насочи вниманието към определени негови слабости. По никакъв начин не се опитвам да отнема от добре познатите му, изключително важни положителни страни. Изобщо не става дума за това методът, в изграждането и усъвършенстването на който през десетилетията са участвали много блестящи човешки умове, да бъде изоставен. Акцентът е той да не бъде идеализиран и фетишизиран.

Добронамерената критика включва два основни стълба: по-нататъшното усъвършенстване на метода и неговото допълване с алтернативни.

Усъвършенстването може да върви, което всъщност се е случвало и ще продължи да се случва, едновременно в различни направления. На първо място, от голяма полза би било развитието и възприемането на математически инструментариум, позволяващ адекватно използване в моделирането на нелинейна и неравновесна теория. Това включва (далеч не само) полета като хаос, фрактали, неравновесна динамика, превключващи режими, Маркови процеси и разпределения с „тежки опашки“.

Относно емпиричните спецификации от голямо значение е приложението поне на гъвкави функционални форми дори ако е необходимо налагането на някакъв минимум от „неокласически“ ограничения.

По отношение на иконометричните оценки са важни Бейсовата иконометрия, различни методи за обогатяване на извадки – Гибс или разнообразните методи на моментите, и не на последно място, непараметрични методи за статистически оценки. Всичко това вероятно ще бъде придружено от видимо намаляване при извличането на изводи за тежестта на статистическата значимост за сметка на чувствително увеличение на тежестта на житейската значимост.⁵

Математическото моделиране, съчетано с емпирични спецификации и иконометрични оценки, е изключително мощен прожектор, осветляващ и информиращ познанието и разбирането за икономиката. Прави го от десетилетия и ще продължи да го прави, особено когато посочените тук усъвършенствания се случат. Проблемът е, че – за съжаление – не са редки обстоятелствата, при които ключът към познанието не е в обсега на прожектора и не може да бъде открит с него. Завоите в стопанските процеси са едно от местата, върху които този прожектор не успява да хвърли достатъчно светлина.

Това означава, че се налага той да бъде допълван с други методи – далеч не толкова мощни, но способни поне отчасти да проникнат именно в тъмните, по-малко познати кътчета на действителността. Подобни допълващи, а не заместващи, методи има много и всички те също са претърпели определено развитие през десетилетията.

Едно крайно неизчерпателно изброяване на алтернативи би включвало както методи, базирани на самата икономическа наука, така и нелишените от популярност напоследък интердисциплинарни методи.

Пример за допълващ метод е аналитичният наратив, при който определена теоретична рамка се прилага по възможно най-дисциплиниран начин към конкретни разкази за конкретни истории, случили се в действителност.⁶ Близко до този подход е събитийният анализ, чието най-известно приложение в макроикономиката е на няколко места в „Парична история на САЩ 1867-1960 г.” на Милтън Фридман и Анна Шварц.⁷ Проверката на съществуващи и развитието на нови хипотези чрез метода на казуса също изглежда в състояние да допринесе и допълни познанието и разбирането за стопанската действителност, особено в контекста на конкретно общество.⁸

Пример за успешно интердисциплинарно усилие е поредицата изследвания под общото название „Състояние на обществото”, провеждани през годините от Центъра за либерални стратегии и Института „Отворено общество”,⁹

⁵Ziliak and McCloskey (2008).

⁶Bates et al. (1998); Rodrik (2003).

⁷Friedman and Schwartz (1963).

⁸George and Bennett (2005). Плътно приложение на този метод за аспекти на българската стопанска действителност от 1990-те може да се открие в Ганев (2013).

⁹Институт „Отворено общество” (2008).

което съчетава политология, социология, антропология и икономика в анализа на българското общество при сравнително единни терени и тематики.

Заклучение: разговор за икономика между колеги

Според Морган Хаузел¹⁰ веднъж Ричард Файнман споделил следното: „Представете си колко много по-трудна щеше да е физиката, ако електроните имаха чувства.” Ние, икономистите нямаме нужда да си представяме. В икономиката деятелите имат не само чувства. Имат мечти, стремежи, очаквания, настроения, предразсъдъци, субективни възприятия, променливи предпочитания, умствени модели, най-разнообразни степени на невежество и неизтребима склонност да правят грешки.

Нивото на сложност и трудност на икономическата наука е такова, че е невъзможно сравнително малка група изследователи да покрие всички възможни източници на знание за стопанството, от които само една малка част беше спомената по-горе. Поради трите „не” на тази особена действителност няма как трупашите се с години изследвания да доведат до постепенно и сигурно напасване на познанието и разбирането за изследвания обект, както това е възможно във физиката и другите естествени науки. При това много често обстоятелството, че стопанските процеси правят завои, означава, че – ако искаме да е от помощ за когото и да било – разбирането за случващото се трябва да се оформя сравнително бързо. Със сигурност доста по-бързо от стандартните срокове за академични публикации.

Това предизвикателство пред икономическата наука може да бъде посрещнато, макар и по начин, далеч от всякакво съвършенство. Стратегията е да се поддържа непрекъснат разговор между колеги икономисти, в който всеки от тях с подобаващо ниво на смиреност и предпазливост допринася със собствените си наблюдения, резултати от изследвания, идеологически наклонности, както и интуиции, усещания и пристрастия. Подобен диалог е в състояние сравнително навреме да противопостави и обедини разкази за случващото се в дадена конкретна ситуация, които се коренят във възможно най-разнообразни източници на знание и разбиране.

Не е лошо подобен разговор да има и определени институционални рамки, които да го направят редовен и организиран. Пример за подобно институционално средище на разговор и колективно професионално мислене беше създадената с водещо участие на Венцислав Антонов и Румен Аврамов Агенция за икономическо програмиране и развитие, впоследствие преименувана в Агенция за икономически анализи и прогнози. За съжаление, тя беше закри-

¹⁰Housel (2020, ch. 12).

та и българските икономисти загубихме важно място за колегиален разговор.

И този размисъл ме отвежда към друг спомен за Венцислав Антонов – от деня, в който го срещнах за първи път и когато той на практика приложи рецептата за такъв разговор.

Беше в началото на първото десетилетие на XXI в., когато българската икономика преминаваше през поредни интересни времена. Антонов дойде в офиса на Центъра за либерални стратегии, за да се види с Румен Аврамов, и покрай него и аз се включих в разговора. Занимаваха го разпространените квалификации и твърдения за проблемни развиятия в икономиката – бърз ръст на дефицита по текущата сметка, леко ускоряваща се ценова инфлация, поредни претопляния на широко разпространените в първата дузина години след 1997 г. мантри, че „бордът няма да издържи”.

Почти буквално каза, че е изненадан от подобни разкази, защото лично не чува сериозни дисонанси в стопанските процеси, нито значими скърцания, тракания и фалшове. Наистина напомняше на автомеханик, който внимателно се вслушва в работата на автомобилния двигател, за да прецени дали има някакъв проблем. Или, може би дори по-адекватно, музикант, който следи дали изпълнението на някакво музикално парче върви горе-долу както трябва. Достигащите до него оценки и предвиждания за динамиката на българската икономика бяха в съществен разрез с неговите собствени. И беше дошъл – да си поговорим.

Литература

- Антонов, В. (1989a). Неравновесие и икономически растеж: въздействие на структурните неравновесия върху темпа на растеж. *Икономическа мисъл*, 34(2), 72–85.
- Антонов, В. (1989b). Неравновесие и икономически растеж: модел на цикличен растеж в икономика с устойчиви структурни неравновесия. *Икономическа мисъл*, 34(5), 82–95.
- Ганев, В. Й. (2013). *Плячкосването на държавата*. София: Изток-Запад.
- Институт „Отворено общество”. (2008). *Състояние на обществото*. София: Институт „Отворено общество”.
- Antonov, V. (1991/1992). Some Implications of Stable Structural Disequilibrium: Cyclical Growth, Suppressed Inflation, Dynamic Inefficiency, and the Pattern of Comparative Advantage in a CPE. *Soviet and Eastern European Foreign Trade*, 27(4), 55–70.
- Bates, R. H., Greif, A., Levi, M., Rosenthal, J. L., & Weingast, B. R. (1998). *Analytic Narratives*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Friedman, M., & Schwartz, A. J. (1963). *A Monetary History of the United States 1867-1960*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Boston, MA: The MIT Press.
- Greenhill, S. (2008). 'It's Awful - Why Did Nobody See It Coming?': The Queen Gives Her Verdict on Global Credit Crunch. *Daily Mail*, 6 November 2008. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-1083290/Its-awful--Why-did-coming--The-Queen-gives-verdict-global-credit-crunch.html>
- Housel, M. (2020). *The psychology of money: Timeless lessons on wealth, greed, and happiness*. Petersfield: Harriman House Limited.
- Lucas, R. E. (1976). Econometric Policy Evaluation: A Critique. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 1, 19–46.
- Mises, L. (1998). *Human Action* (Scholar Edition). Auburn, AL: Ludwig Von Mises Institute.
- Rodrik, D. (Ed.). (2003). *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ziliak, S., & McCloskey, D. N. (2008). *The Cult of Statistical Significance. How the Standard Error Costs Us Jobs, Justice, and Lives*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

ЧАСТ II

СЪВРЕМЕННИ ПРОЕКЦИИ

Относителни цени, структурни реформи, парично предлагане

Мариела Ненова и Бойко Амаров*

Абстракт

През 70-те години на XX в. икономистите в социалистическите страни дискутират какви реформи да се предприемат, за да се ускори растежът. Венцислав Антонов, анализирайки проблемите на икономическия растеж на социалистическата икономика, определя несъответствието между пределната производителност на факторите за производство и цената им като фундаментално структурно неравновесие на социалистическата икономика. Вследствие на това неравновесие се формира неефективна технологична и отраслова структура на икономиката, видимата част на която са хроничният недостиг на стоки и услуги на вътрешния пазар, търговските дефицити и натрупването на дългове. Според Антонов докато не се преодолеят фундаменталните структурни неравновесия, няма реформа, която да успее да стимулира растежа на българската икономика. Радикалната трансформация на българската икономика започна в началото на 1991 г. с мащабна програма за преход от централно планирана към пазарна икономика. В това изследване имаме за цел да проследим как относителните цени по отрасли на промишлеността реагират на либерализирането на цените от началото на 1991 г. и да изследваме връзката между паричното предлагане и динамиката на относителните цени. Заключение е, че като следствие от натрупаните при социализма диспропорции, шоковото начало на реформите през 1991 г. води първоначално до огромна вариация в относителните цени на промишлените отрасли. След това вариацията остава относително висока в продължение на няколко години, докато се извършат необходимите реформи за установяване на пазарна икономика в страната. След трансформацията на икономиката паричната политика започва да влияе върху динамиката на цените, като временни разминавания между търсене и предлагане се разрешават с ниска вариация в относителните цени.

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет.

Ключови думи: регулиране на цените, относителни цени, пазарна икономика, парично предлагане, векторни авторегресионни модели

Увод

През 70-те години на XX в. темпът на икономически растеж в социалистическия блок се забавя и това поражда дискусии какви мерки, при запазване на централизираното управление, могат да доведат до превключване на социалистическата икономика от екстензивен към интензивен тип растеж, основан на повишаване ефективността на производството и ускоряване на процесите на обновяване на продуктите и технологиите. Предложенията за реформи включват предоставяне на по-голяма автономност на стопанските организации и по-гъвкаво ценообразуване. Тези предложения, разбира се, са ограничени в рамките на комунистическата идеология и марксистката трудова теория на стойността. Това означава, че не се подлагат на съмнение ръководната роля на комунистическата партия в процеса на реформиране на социалистическата икономика, запазването на господстващото положение в икономиката на държавната собственост, централизираното управление и фиксирането на цените. Придържането към тези фундаментални принципи на практика създава неравновесията в икономиката, които се възпроизвеждат и задълбочават, ограничавайки растежа и стимулите за постигане на по-висока ефективност.

Венцислав Антонов, анализирайки проблемите на икономическия растеж на социалистическата икономика, определя несъответствието между пределната производителност на факторите за производство и цената им като фундаментално структурно неравновесие на стопанската система (Антонов, 1989, с. 73). То формира неефективна технологична и отраслова структура, а видимата му част са хроничният недостиг на стоки и услуги на вътрешния пазар, търговските дефицити и натрупването на дългове.

В дискусии за преустройство на социалистическата икономика има два аспекта - как чрез цените да се стимулират иновациите и ефективността, и как да се позволи повече свобода на ръководителите на социалистическите стопански организации. Според Антонов докато не се преодолеят фундаменталните структурни неравновесия в икономиката, няма реформа, която да успее да стимулира растежа, да възстанови баланса между натрупване и потребление, да доведе до технологично обновяване на икономиката, да балансира текущата сметка на платежния баланс и да гарантира растежа на реалното потребление (Антонов, 1988, с. 47).

Докато в България се правят плахи и колебливи стъпки за реформиране на социалистическата система, в други източноевропейски държави настъп-

ват събития, които преобръщат хода на политическото и икономическото им развитие. През 1989-1990 г. геополитическата обстановка в Европа се променя радикално, а социалистическият блок се разпада, като повсеместно започва преходът от централно планирана към пазарна икономика. Към натрупаните при социализма структурни неравновесия се добавят нови, произтичащи от разпада на външнотърговските и финансови връзки между страните-членки на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ)¹, а изискването от страна на СССР вносът на нефт да се плаща в долари вместо в преводни рубли затруднява онези страни, като България, за които в онзи момент валутните резерви бързо се стопяват. Половинчатите реформи у нас от края на 80-те години, по-специално постепенното и много бавно либерализиране на цените, още повече задълбочават диспропорциите в икономиката, които в края на 1990 г. достигат върхова точка, когато много стоки изчезват от вътрешния пазар. Изпълнението на същинска програма за трансформиране на българската икономика от централно планирана в пазарна започва през февруари 1991 г.

В настоящото изследване имаме за цел да проследим как дерегулирането на цените след 1990 г. води до преодоляване на неравновесията в отрасловата структура на българската икономика, като се фокусираме върху динамиката на относителните цени на производител за вътрешния пазар по отрасли на промишлеността. Този обхват е в съзвучие с емпиричните изследвания на Антонов, който разглежда предимно проблемите в промишлеността като гръбнак на българската икономика. Освен това реформите след 1990 г. се провеждат с различна скорост по сектори, като промишлените предприятия за продължителен период от време остават държавна собственост и функционират в условия на слаб конкурентен натиск.

Първият аспект на анализа е да се проследи динамиката на относителните цени в промишлеността преди и след 1990 г. и да се посочат промените, които настъпват вследствие на либерализирането на цените. Хипотезата е, че първоначално дерегулацията в ценообразуването трябва да доведе до значителни колебания в относителните цени, докато се преодолеят неравновесията между производителността на факторите за производство и цената им по отрасли на промишлеността, след което се очаква тези колебания да отслабнат. Втората линия на анализа е да се провери дали съществува връзка между динамиката на паричното предлагане и колебанията в относителните цени в промишлеността, както и каква е посоката на тази връзка.

Структурата на изследването е както следва: във втория раздел са пред-

¹ Неформално връзките между страните-членки на СИВ преминават на принципите на пазарната икономика от 1989 г. Формално Съветът за икономическа взаимопомощ се закрива с решение на последната, 46-а сесия, която се провежда на 28 юни 1991 г. в Будапеща. Съгласно споразумението, организацията прекратява дейността си от 26 септември 1991. Вж. също Българска народна банка (1991, с. 29).

ставени основните принципи на ценообразуването при социализма и как те водят до структурни неравновесия и неефективност. Посочени са реформите в ценообразуването от края на 80-те и началото на 90-те години. Третият раздел съдържа емпиричен анализ на динамиката на относителните цени на производител за вътрешния пазар в промишлеността в три аспекта – дескриптивен анализ, авторегресионен модел на връзката между паричното предлагане и стандартното отклонение в относителните цени, и авторегресионен модел на връзката между паричното предлагане и относителните цени на хранително-вкусовата промишленост и машиностроенето като илюстрация на значението на паричната политика за поддържане стабилността на цените. Емпиричният анализ обхваща периода от 1980 до 2024 г. Последният раздел обобщава основните изводи.

Регулиране на цените и реформи

Официалната икономическа теория в социалистическия блок изтъква стабилността на цените и отсъствието на кризи като основни предимства на социалистическата система, които се постигат с разработването и изпълнението на петгодишни национални планове, водещата цел на които е постигането и поддържането на висок темп на икономически растеж. Цените на продуктите се фиксират за целия петгодишен период на нива, които според плановия орган съответстват на целите на плана.

Централното определяне на цени не е новост (освен по своя мащаб) за България. Значителна намеса на държавата в пазарните взаимоотношения се наблюдава и в други кризисни или военновременни периоди след Освобождението. Асен Христофоров изследва организацията на икономическия живот по време на Втората световна война, когато се прилагат регулации с цел преустройството на икономиката към военновременните условия. Частната собственост се запазва, но държавата суспендира свободните пазарни взаимоотношения и преминава към централно определяне на цените (Христофоров, 1943, с. 328—344). „Така ценоопределянето води към ратионаране на консумацията, към определяне на печалбите, към насочване и ограничаване на капиталовите инвестиции, към ратионаране на отделните предприятия, към контрол на средствата за производство и към регулиране на самото производство” (Христофоров, 1943, с. 329).

Определянето на цените на продуктите от един център – държавата, на практика усилва неравновесията между търсене и предлагане по няколко причини. Първо, по-ниските фиксирани цени стимулират по-високо търсене на съответните продукти и така засилват недостига им. Второ, държавата пре-насочва капиталните вложения и съответно производството към онези про-

дукти, които тя счита за важни. Трето, фиксираните цени може да доведат до загуби в предприятията, но тъй като загубите се дължат на държавната политика, държавата изплаща субсидии на губещите предприятия, т.е. те са поставени в удобните финансови условия на меки бюджетни ограничения. Четвъртото, но най-важно, последствие от централизираното определяне на цените е смазването на предприемаческия дух и съответно на стимулите за развитие на производството (Христофоров, 1943, с. 329—330)². Именно оттам произтичат и проблемите на социалистическата икономика – липсват стимули за производителите да развиват производството, да обновяват продуктите и технологиите, да търсят по-ефективни решения за организация на производствения процес.

След края на Втората световна война временната военновременна организация на икономиката у нас се запазва. Вместо възстановяване на действието на пазарните механизми се въвежда централизирано управление на икономиката, основано – в крайна сметка – на национализацията (декември 1947 г.) на частната собственост. Установява се обществен строй, който в икономическата област не само отрича действието на пазарните сили, но се бори срещу всяко тяхно проявление.

Усилията да се избегнат пазарните механизми на ценообразуване и да се създаде собствена база за ценообразуване могат да се илюстрират чрез договарянето на цените във външнотърговските взаимоотношения между страните-членки на СИВ. През 50-те години на XX в. в договорите се използват цени на съпоставими продукти на световните (извън социалистическия блок) пазари. В търсенето на собствена база за ценообразуване социалистическите страни правят опити за уеднаквяване на методиките на вътрешното ценообразуване, но тези опити се провалят. Причината е в различното третиране на разходите за производство, различните методи за оценка на себестойността и нормата на печалба (Пехливанов, 1978). Компромисното решение е да се използват петгодишни подвижни средни на съответстващи на продуктите цени на международните пазари, като се правят корекции за качество, технологично ниво и др. (Съвет за икономическа взаимопомощ, 1972).

На международна конференция, проведена в София през септември 1979 г., икономисти от различни страни-членки на СИВ обсъждат възможностите за промени при практиката на ценообразуване с цел да се „използват възможностите на стоково-паричните отношения за нуждите на социалистическото и комунистическото строителство“, като по-пълно се използват цените (Сборник доклади, 1982). От представените на конференцията доклади

²Този фундаментален порок и на социалистическата система е посочен от В. Антонов: „След като се преодолеят кризите, които Маркс разглежда като необходим момент за развитието на капитализма, то при социалистическото производство стои въпросът за движещата сила на еволюцията“ (Антонов, 1990, с. 18).

става ясно, че се полагат извънредно много усилия в търсенето на формула за ценообразуване, чрез която да се стимулират понижаване на цените при новите продукти и нарастването на ефективността на производството. Дискутира се използването на пределни цени, обсъжда се идеята за определяне на различно ниво на цената на един продукт през неговия жизнен цикъл, предлагат се различни формули на ценообразуване за различните групи продукти – предмети на труда, средства на труда и предмети за потребление. При всички подходи обаче водеща остава трудовата теория за стойността и принципът, от който няма отстъпление, че цените, определяни от централния планов орган, трябва да се равняват на т.нар. „обществено-необходими разходи за труд“ за производство на съответния продукт. Единствено представителите на Унгария защитават идеята за ограничаване броя на цените, които се утвърждават от централните органи, и формиране цените на останалите продукти в съответствие с търсенето и предлагането, т.е. чрез пазарен механизъм.

В България един от неуспешните експерименти за реформа на ценообразуването е въвеждането от началото на 1980 г. на нови нива на фиксирани цени на едро за периода на петилетния план 1980–1985 г., равни на средните фактически цени на изнасяните стоки на съответния пазар от предходната година. Концепцията е, че при засиленото участие на България на външните пазари проблемите с цените могат да се решат, ако те се определят на основата и в съответствие със световните или със средните експортни цени. Тази новост създава ценови шок, който размества установената дотогава структура на относителни цени, най-вече в промишлеността. Предприятия, които са формирали печалба преди, при новите цени стават губещи. През същата година настъпват резки промени в световната конюнктура и на световните цени на отделни стокови групи, при което въведените твърди цени на едро у нас отново се оказват откъснати от фактическите продажни цени на външния пазар. Поради значителните промени на международните цени и голямото напрежение сред предприятията от въвеждането на международни цени на продуктите у нас, през 1981 г. тази система е отменена (Виденев, 1980).

Други цени остават непроменени в продължение на години, независимо от динамиката на икономическата среда. Размерът на търговската отстъпка, например, остава неизменен от 1973 до 1988 г. и поставя предприятията в сектора на търговията в твърде неблагоприятно положение спрямо другите отрасли (Александров, 1989). Поддържането на почти постоянни валутни курсове на лева към долара, рублата и други валути от началото на 1962 г. до средата на 80-те години, при динамично променящата се международна конюнктура, също създава проблеми на предприятията, произвеждащи за износ (Костов, 1989).

Централизираното ценообразуване поражда финансови затруднения и

натрупване на дългове по отрасли на икономиката, посочено в годишния отчет на Българската народна банка (БНБ) за 1988 г.³ Според отчета административно определяните от държавата цени, изкуствено поддържани по-ниски в секторите, произвеждащи суровини, материали и машини, са причина за тежкото финансово положение и задлъжнялостта на енергетиката, металургията, както и на други „тилови“ отрасли с военно значение. Тези ниски цени не стимулират ефективното използване на суровините и материалите и по тази причина мерките на централната банка, чрез кредитиране и директен контрол върху изпълнението на плановите показатели, не допринасят за повишаване на ефективността на производството.

В края на 1989 г. правителството изготвя план за поетапно повишение на цените през 1990 г.⁴ Изходната позиция е следната – делът на договорените пазарни цени в края на 1989 г. е 12% при цените на едро и не повече от 0.5% при цените на дребно. Целта е в края на 1990 г. да бъдат либерализирани 88% от цените на едро и 73.8% от цените на дребно с междинна цел в средата на годината от съответно 66.8 и 40.6% (Пехливанов и др., 1992, с. 269–270). Националният статистически институт (НСИ) започва да наблюдава и публикува индекс на потребителските цени през май 1990 г. За юни същата година той отчита инфлация от 4.1%, за юли е 3.5% и достига 10.9% през август. Ускоряването на инфлацията е обяснимо, защото липсва конкуренция, която да натиска цените надолу. Опасяващи се от избухване на социално напрежение, управляващите спират по-нататъшната либерализация на цените. Производители и търговци, в очакване на реформата в ценообразуването, задържат стоките или се въздържат от производство, което допълнително изостря проблемите с недостига на потребителски стоки, дори и на такива от първа необходимост.

Същинската реформа на цените и ценообразуването започва през февруари 1991 г. в рамките на цялостен пакет от стабилизационни мерки на икономическата политика, подкрепен от Международния валутен фонд и Световната банка. Но въпреки силния старт и мащабната програма за трансформиране на българската икономика в пазарна, от средата на 1991 г. реформаторският устрем застива. В продължение на няколко години, до юни 1997 г., икономическата политика в България е крайно противоречива и колеблива, което води до дълбоката финансова и икономическа криза през 1996–1997 г.⁵

³Годишните отчети на БНБ от първия (за 1884 г.) досега са публикувани на интернет страницата на централната банка: <https://bnb.bg/ResearchAndPublications/PubPeriodical/PubPAnnualReport/index.htm>.

⁴Обстоен анализ на ценовата реформа през 1990 и 1991 г. е представен от В. Пехливанов, Д. Гривеков и Й. Йорданов в монографията „Цени и ценова политика: теория и практика“ (Пехливанов и др., 1992).

⁵В икономическите обзори и годишните доклади на Агенцията за икономическо програмиране и развитие, чийто председател от 1991 г. до април 1994 г. е Венцислав Антонов, задълбочено са изследвани процесите на трансформация на икономиката. Вж. също Аврамов и Антонов (1994).

Разграждането на социалистическата система отнема време, особено когато реформите се извършват бавно и с непоследователни стъпки. Актът на либерализиране на повечето цени не е достатъчен, за да заработи пазарната икономика. Важни законодателни промени, с които да се определят новите правила, необходими за нормалното функциониране на пазарната икономика, се създават бавно, което поставя отделните сектори в неравносечно положение. Приетият в началото на 1989 г. Указ 56 за стопанската дейност⁶ формално и с безброй ограничения отваря много ограничен периметър за частна стопанска дейност. Мерките на този последен реформистки акт на комунистическия режим засягат далеч не всички сектори на икономиката. При услугите, пренебрегвани изцяло по време на социалистическия период, частният сектор се развива най-бързо, цените се определят свободно и може да се твърди, че този сектор наистина започва да оперира в пазарни условия почти от началото на реформите. Относителният дял на заетите в частния сектор през 1990–1996 г. нараства значително в някои сектори и достига през 1996 г. 96.5% в селското стопанство, 86.8% в сектора култура, 80.8% в търговията, докато в промишлеността той се увеличава слабо до едва 16.6%.⁷ В промишлеността повечето предприятия остават държавна собственост и там няма как да възникне конкуренция (имат един собственик), независимо от раздробяването на стопанските организации. Вътрешният валутен пазар се либерализира също през февруари 1991 г., валутният курс на лева към другите валути започва да се определя на база търсене и предлагане, но разбиването на държавния контрол и регулации върху външната търговия, която е основен канал за засилване на конкуренцията в страната, се извършва бавно и на стъпки (табл. 1 и 2).

В периода 1998–2001 г. се провежда ускорена приватизация на промишлените предприятия. Според данните на НСИ през 2003 г. дялът на заетите в частния сектор от общия брой на заетите в повечето отрасли достига 90–100%. Изключение правят добивът на енергийни ресурси (11.4% заети в частния сектор), производството и разпределението на електроенергия, газ и вода (8.7%) и транспорт, складиране, съобщения⁸. През тези години настъпват промени и във външнотърговските връзки на България. Подписаното през 1993 г. споразумение за асоцииране между България и Европейските общности и техните държави-членки води до постепенно снижаване на митата и създаване на свободна търговска зона. На 1 декември 1996 г. България се присъединява към Световната търговска организация и се ангажира със значително либе-

⁶Указ 56 за стопанската дейност е публикуван в „Държавен вестник“, бр. 4 от 13 януари 1989 г., а все още действащите негови разпоредби са окончателно отменени с „Държавен вестник“, бр. 59 от 12 юли 1996 г.

⁷Статистически годишник на НСИ за 1996 г.

⁸Изчисления на база данни от Статистически годишник на Република България 2004 г., с. 90–91, Национален статистически институт.

Таблица 1: Регулации върху износа (дял на регулирания износ в общия износ на съответния сектор, %)

	1993	1994	1995
Дял в общия износ, в т.ч.:	35.0	42.1	36.8
Селскостопански хранителни продукти	57.4	50.5	70.04
Продукти на хранително-вкусовата промишленост	55.1 (29.2)	55.3 (36.4)	35.2 (35.2)
Текстил, трикотаж, облекло	-	93.2 (52.4)	87.0 (53.3)
Желязо, стомана и изделия от тях	92.7 (79.3)	89.7 (84.8)	86.8 (74.6)
Цветни метали и изделия от тях	89.6 (41.6)	94.0 (36.3)	95.2 (38.0)
Дървен материал и изделия от дърво	57.9 (42.8)	40.0 (48.9)	37.8 (37.7)

Забележка: Приблизителни изчисления на авторите, основаващи се на стокови групи от износа. Включва стокови групи, които подлежат на автоматично и неавтоматично лицензиране и специфични регулации. Числата в скоби представляват дела на износа в брутната продукция на съответния сектор.

Таблица 2: Регулации на вноса по сектори (дял на регулирания внос във вноса на съответния сектор, %)

	1993	1994	1995
Дял в общия износ, в т.ч.:	29.7	37.7	32.4
Селскостопански хранителни продукти	35.1	42.6	-
Продукти на хранително-вкусовата промишленост	29.3	13	23.6
Желязо, стомана и изделия от тях	-	-	74.7
Цветни метали и изделия от тях	-	-	63.6
Минерални горива и нефт	94.4	99.4	96.8

Забележка: Приблизителни изчисления на авторите, основаващи се на стокови групи от вноса. Включва стокови групи, които подлежат на автоматично и неавтоматично лицензиране и специфични регулации.

рализиране на външната търговия. През 2000 г. страната ни изпълни един от основните критерии за откриване на преговори за членство в Европейския съюз (ЕС) – тя е призната за функционираща пазарна икономика, способна да

се справи с конкурентния натиск и пазарните сили в рамките на ЕС.

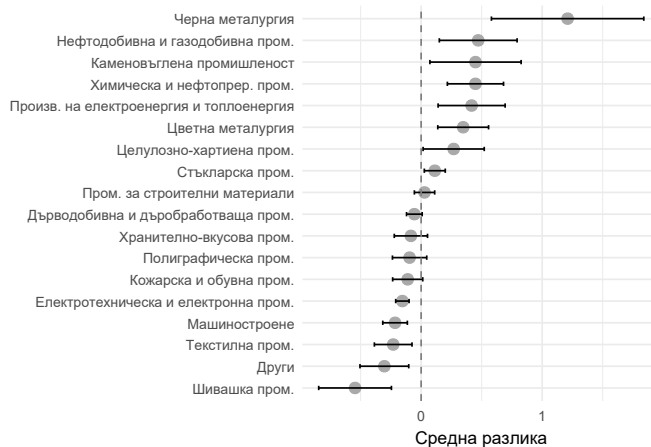
Емпиричен анализ: динамика на относителните цени в промишлеността преди и след 1990 г., роля на паричното предлагане

Емпиричният анализ има за цел да проследи динамиката в относителните цени по отрасли на промишлеността преди и след началото на трансформирането на българската икономика от централно планирана в пазарна. Допускаме, че процесите на коригиране на натрупаните при социалистическия режим диспропорции ще се изразят именно в по-големи разлики в динамиката на относителните цени. Времевите редове, които използваме, са от статистическите годишници на НСИ, интернет страниците на НСИ и Евростат. В рамките на 1980–2024 г. НСИ въвежда няколко промени в класификациите на икономическите дейности, като най-значителната е направена през 1996–1997 г., когато се въвежда международната класификация на икономическите дейности (NACE). След това промени в нея са правени през 2002 и 2008 г., но те не водят до значителни разлики в обхвата на отраслите, а по-скоро включват новопоявили се дейности към съответните отрасли.

За целите на анализа са конструирани две групи времеви редове. Първата група съдържа годишни индекси на цените на производител в промишлеността за периода 1980–1994 г., на базата на които може да се изследва реакцията на относителните цени по отрасли след шока от либерализиране на пазарите в началото на 1991 г. Втората група включва месечни индекси на цените на производител на вътрешния пазар в промишлеността за 1996–2024 г., които се използват за изчисляване на относителни цени по месеци и стандартното отклонение в относителните цени за даден месец. Тази информация е използвана за оценка на два векторни авторегресионни модела (VAR). Относителните цени представляват съотношение между индексите на цени на производител за вътрешния пазар по отрасли на промишлеността и общия индекс на цените на производител за вътрешния пазар в промишлеността. Във векторните авторегресионни модели са използвани месечни данни за динамиката на паричния агрегат M2 от паричния отчет на БНБ за периода 1996–2024 г.

Емпиричният анализ е в три аспекта: 1. Дескриптивен анализ на промените в относителните цени в периода 1980–1994 г.; 2. Прилагане на векторен авторегресионен модел за изследване на връзката между динамиката на паричното предлагане и стандартното отклонение в месечните относителни цени за периода 1996–2024 г.; 3. Анализ на връзката между относителните цени на два промишлени отрасъла – машиностроене и хранително-вкусова промишленост и динамиката на паричното предлагане с използване на векторен авторегресионен модел върху месечните данни за 1996–2024 г.

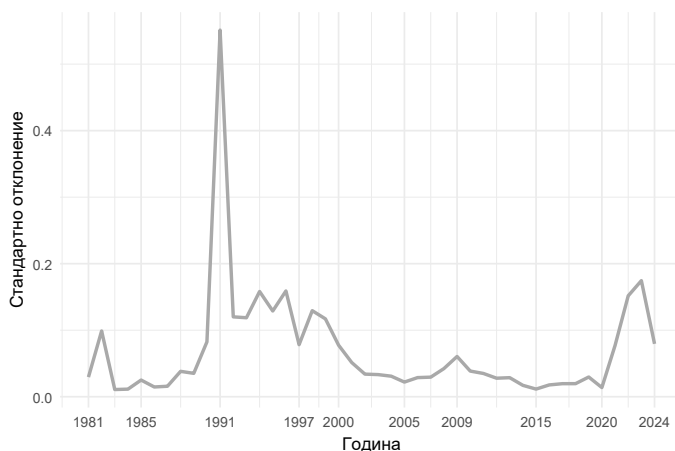
В рамките на ограниченията на данните от първата група (годишни данни за индекси на цени за 1980–1994 г.), изследването на реакцията на относителните цени в промишлеността след шока от първоначалното ценово либерализиране стъпва на статистически анализ на средните относителни цени по отрасли преди и след 1990 г. Отраслите, чиито цени са били потискани чрез системата на централизирано ценообразуване – основно произвеждащи суровини, материали и енергия, след 1990 г. успяват да повишат цените си с темп, по-висок от средния за промишлеността. Това са също така отраслите, които непосредствено след 1990 г. запазват монополното си положение – черна металургия (вкл. добив на руди), цветна металургия, нефтодобивна и газодобивна промишленост, каменовъглена промишленост, производство на електроенергия и топлоенергия, химическа и нефтопреработваща промишленост, целулозно-хартиена промишленост. Отрасли, които повишават цените си след 1990 г. много по-бавно спрямо общия индекс на цените на производител, са дърводобив и дървообработка; текстил и трикотаж; шивашка промишленост и хранително-вкусова промишленост. Те попадат в среда с по-силна конкуренция, защото в тях има възможност за създаването на нови малки предприятия с много по-нисък капитал в сравнение с предприятията в черната металургия или химическата промишленост. Сравнително по-ниските темпове на растеж на цените на производител в електротехническата промишленост и машиностроенето са следствие на значителното свиване на производството им при загубата на пазари след разпадането на социалистическия блок и вътрешната конкуренция от внос (фиг. 1).

Фигура 1: Разлики в средните относителни цени по сектори преди и след 1990 г.

Положителните разлики означават по-висока средна цена след 1990 г. Източник: НСИ, собствени изчисления.

Шокът от реформите е толкова силен върху цените на производител, че стандартното отклонение в относителните цени по сектори нараства стремглаво през 1991 г., след което леко се понижава, но все пак се задържа на високо ниво в продължение на няколко години до 1999 г. През този период на значителни колебания в относителните цени се извършва процесът на коригиране на дисбалансите и адаптиране на предприятията към новите условия на функциониране на пазарната икономика (фиг. 2).

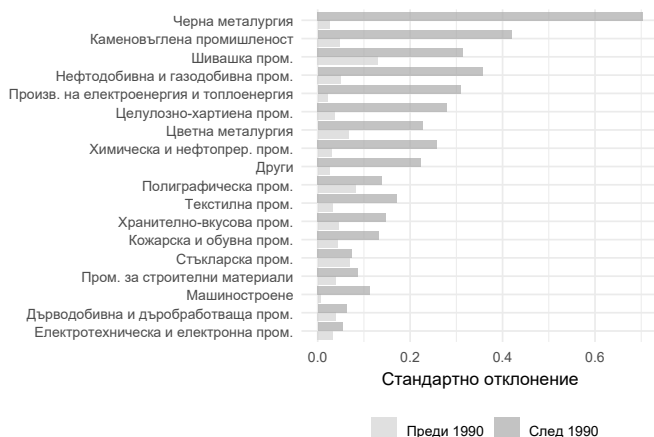

Фигура 2: Стандартно отклонение на относителните цени на промишлените отрасли

Източник: НСИ, собствени изчисления.

Изчисленията на стандартното отклонение по отделните сектори за периода показват, че то е по-високо в отраслите, произвеждащи суровини и горива, които се характеризират и с монополни позиции, в сравнение с машиностроенето, електротехническата промишленост, текстилната промишленост и хранително-вкусовата промишленост, за които конкуренцията набира сила с приватизацията на държавните предприятия и разбиването на държавния монопол върху външната търговия (фиг. 3).

Вариацията на относителните цени по отрасли преди 1990 и след 2000 г. е близка по размер. В първия случай динамиката е слаба заради централизираното определяне на цените на производител в промишлеността; във втория случай динамиката е слаба заради действието на пазарните механизми. Наличието на конкуриращи се предприятия представлява онзи лост на пазарната икономика, който допринася за стабилността на цените. Разбира се, влияние в същата посока оказва и макроикономическата политика. През юни 1997 г. в България бе въведен паричен съвет - паричен режим, при който валутният курс е фиксиран към стабилна валута – германската марка, впоследствие към

Фигура 3: Стандартни отклонения на относителните цени по сектори преди и след 1990 г.

Източник: НСИ, собствени изчисления.

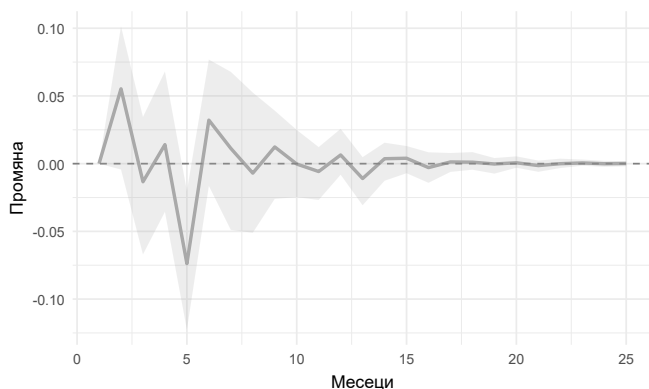
еврото, а паричната емисия се определя от търсенето на пари.⁹ Фискалната политика след 1997 г. се провежда на принципите на балансиран в рамките на бизнес цикъла бюджет. От динамиката на относителните цени може да се допусне, че свободното движение на цените на пазарен принцип при разумна макроикономическа политика позволява своевременно разрешаване на временни неравновесия в икономическите структури без натрупване на напрежение между търсене и предлагане.

В пазарните икономики стабилността на цените се контролира чрез паричната политика, затова изследваме връзката между паричното предлагане и динамиката на относителните цени в промишлеността. Използваме векторен авторегресионен модел с две променливи: темп на растеж на стандартното отклонение на относителните цени и темп на растеж на паричния агрегат M2, оценени върху месечни данни от 1996 до 2024 г. Темповете на растеж са на месечна основа (спрямо предходния месец). Моделът съдържа седем лага, избрани на база на AIC, както и индикатори (dummy variables) за месеците в годината.

Фиг. 4 показва прогнозираната от модела реакция на темпа на растеж на стандартното отклонение на относителните цени при стандартен шок в темпа на растеж на M2 (стандартно отклонение = 0.046). Положителен шок в M2 е свързан с нарастване на вариацията на относителните цени в първия месец

⁹Принципите на функциониране на паричния съвет в България са дефинирани в Закона за Българската народна банка, приет през юни 1997 г. и обнародван в „Държавен вестник“, бр. 46 от 10 юни 1997 г.

и намаляване в петия месец, след което ефектът от шока изчезва. Анализът на чувствителността на модела показва устойчивост на този резултат при изключване на годините с висока турбулентност (преди 2000 и след 2020 г.). В същото време той показва, че темпът на растеж на стандартното отклонение няма прогнозна стойност за M2. Wald тестът за причинно-следствена връзка в смисъла на Грейнджър не може да отхвърли нулевата хипотеза, че промяната на дисперсията на относителните цени не причинява промяната на M2 ($p = 0.28$). Същият тест отхвърля тази хипотеза при прогнозирането на дисперсията на относителните цени с промяната на M2 ($p = 0.013$).

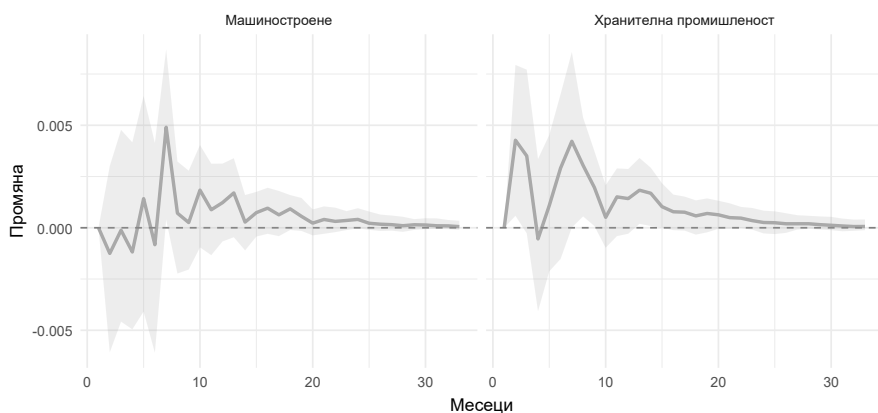

Фигура 4: Темп на растеж на стандартното отклонение на относителните цени при шок от едно стандартно отклонение в темпа на растеж на M2

Нарастването на паричното предлагане влияе върху цените на производител на отделните отрасли по различен начин. С авторегресионен модел, на база месечни данни за периода 1996–2024 г., оценяваме връзката между вътрешните цени на производител в хранително-вкусовата промишленост, в машиностроенето и паричното предлагане (M2). Използваме само два отрасъла поради ограниченията в дължината на времевите редове и броя на коефициентите във VAR модела. Моделът включва 6 лага с три променливи: темп на растеж на M2 и темповете на растеж на относителните цени в хранително-вкусовата промишленост и в машиностроенето. Всички темпове на растеж се отнасят към предходния месец. Изборът на отраслите е направен въз основа на връзката на съответния отрасъл с вътрешното търсене, върху което обикновено влияе националната парична политика. Хранително-вкусовата промишленост е по-тясно обвързана с вътрешния пазар, а цел на паричната политика е именно въздействие върху инфлацията посредством потискане или стимулиране на вътрешното търсене. Машиностроителната продукция и нейните

цени са под влияние преди всичко на международната конюнктура и външното търсене. Затова може да се допусне, че чувствителността на относителните цени на тези два отрасъла към промени в паричното предлагане е различна.

Фиг. 5 показва прогнозираното развитие на темповете на растеж на относителните цени в двата промишлени отрасъла при стандартен шок в растежа на паричното предлагане. При хранителната промишленост относителната цена реагира с положителен растеж в първия и в седмия месец, след което ефектът отшумява постепенно. В същото време при машиностроенето моделът прогнозира значимо покачване чак през седмия месец, след което ефектът затихва. Ефектът на паричното предлагане върху цените на двата отрасъла е слаб, но все пак относителната цена на хранително-вкусовата промишленост нараства повече в рамките на шест месеца, след което ефектът отшумява до края на втората година след шока. При относителната цена на машиностроителната промишленост ефектът от увеличението на паричното предлагане се проявява след шест месеца и също така отшумява до края на втората година.

Фигура 5: Динамика на относителните цени в хранителната промишленост и в сектор машиностроене при шок от едно стандартно отклонение в темпа на растеж на M2

Заклучение

Изследването показва, че преодоляването на натрупаните при социализма неравновесия в българската икономика изисква радикална реформа и либерализация на пазарите, както и време, необходимо за монополизирани икономическите дейности. Тези процеси протичат много по-бавно в промишлеността, където натрупаните през социализма диспропорции са значителни, а извършването на реформите (вкл. приватизацията) протича много бавно.

Динамиката на относителните цени на производител в промишлеността е ниска при социализма, което е очаквано при условие на фиксирани цени. Шоковото начало на реформите към пазарна икономика е съпроводено от големи размествания в относителните цени. Отрасли, чиито цени са били потискани при социализма, успяват, до голяма степен и благодарение на запазване на монополното си положение, да повишат реалната цена на своята продукция в периода до 1994 г. Колебанията в относителните цени продължават няколко години след 1991 г. и затихват едва след 2000 г. В периода 1998–2001 г. е приватизирана голяма част от промишлените предприятия, което е предпоставка за конкуренция между различни фирми. Външната търговия също е либерализирана и вносът оказва значителен здравословен конкурентен натиск върху местните производители.

Трансформирането на българската икономика от централно планирана в пазарна се реализира напълно едва когато промишлеността започва да функционира на пазарни принципи след 2000 г. В този смисъл Антонов е бил прав, че реформиране на социалистическата икономика при запазване на основните принципи на нейното управление е невъзможно. В същото време трансформацията на икономиката на пазарни принципи изисква време и не е достатъчно само либерализиране на цените. Необходимо е изграждането на конкурентни условия между фирмите на вътрешния пазар или чрез внос, така че да заработи автентичен пазарен механизъм за уравновесяване на цените в икономиката. В пазарна среда паричната политика е в състояние да влияе върху динамиката на цените, като позволява промяната на относителните цени да коригира временни разминавания между търсенето и предлагането.

Литература

- Аврамов, Р., & Антонов, В. (Ред.). (1994). *Преходът*. София: Агенция за икономическо програмиране и развитие.
- Александров, К. (1989). Проблеми на икономическия механизъм във вътрешната търговия. *Икономическа мисъл*, 34(5), 14–25.
- Антонов, В. (1988). Проблеми на икономическия растеж в България и непосредствените задачи на икономическата политика. *Годишник на ВИИ „Карл Маркс“*, II(1), 43–77.
- Антонов, В. (1989). Неравновесие и икономически растеж: въздействие на структурните неравновесия върху темпа на растеж. *Икономическа мисъл*, 34(2), 72–85.
- Антонов, В. (1990). Теоретични основи на инфлацията при социализма. *Икономика*, 6, 16–28.

- Българска народна банка. (1991). *Годишен отчет, 1990 г.* София: Българска народна банка.
- Виденов, И. (1980). *Цени и ефективност.* София: Партиздат.
- Костов, И. (1989). Външното влияние върху растежа: изводите за икономическата стратегия. *Икономическа мисъл*, 34(9), 10—23.
- Пехливанов, В. К. (1978). *Сближаване на вътрешното ценообразуване на страните-членки на СИВ.* Варна: Книгоиздателство „Г. Бакалов”.
- Пехливанов, В. К., Гривеков, Д., & Йорданов, Й. (1992). *Цени и ценова политика: теория и практика.* Варна: ИК „Галактика”.
- Сборник доклади. (1982). *Проблеми стимулирования с помощью цен технического прогресса и повышения качества продукции в странах-членов СЭВ.* София: София-прес.
- Съвет за икономическа взаимопомощ. (1972). *Комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване и усъвършенстване на сътрудничеството за развитие на социалистическата икономическа интеграция на страните-членки на СИВ.* София: Партиздат.
- Христофоров, А. (1943). Същност и значение на военновременния капиталистически социализъм. В Асен Христофоров. *Избрани произведения и документи* (Т. 2). София: Българска народна банка, 2010 г.

Пазарно влияние и инфлация

Иванина Манчева*

Абстракт

Въпросът дали фирмите увеличават цените повече на неконкурентните пазари, отколкото на конкурентните и как това допринася за инфлацията е обект на оживени дискусии. Ценовият шок през периода 2021-2023 г. изведе на преден план връзката между пазарно влияние и инфлацията, която доскоро бе изследвана предимно в рамките на моделите за непълно или асиметрично прехвърляне на разходни шокове. Подобен проблем е напълно нов за България, където отсъствието на микроданни силно ограничава възможностите за изследване на сложните взаимодействия между пазарните структури и ценовата динамика. Целта на статията е да създаде теоретична рамка като основа за бъдещи проучвания в условията на ограничени данни. Статията разглежда основните канали, чрез които пазарното влияние може да се отрази върху инфлационната динамика: номиналната и реалната негъвкавост на цените, стратегическото взаимодействие между фирмите в условията на повишаващи се цени, вертикалното пренасяне на повишените цени във веригата на доставки, както и ефектите от идиосинкратични шокове в големи фирми. Надбавките над пределни разходи са несъвършен изразител на пазарно влияние. Те могат да нарастват не само поради антиконкурентно поведение, но и в резултат от иновации, подобрения в производителността или мрежови ефекти, което компенсира потенциални директни ефекти върху инфлацията. За емпиричния анализ се предлагат два възможни подхода, съобразени с наличните данни: секторен анализ на ключови отрасли (горива, храни, телекомуникации) и анализ на вертикалните връзки чрез input-output таблици. И двата подхода са предназначени да преодолеят ограниченията на българските данни и да осигурят практически приложими резултати.

Ключови думи: инфлация, пазарна сила, несъвършена конкуренция, реална негъвкавост

* Университет по архитектура, строителство и геодезия, Факултет по транспортно строителство.

Увод

През последните години е налице нарастваща литература относно структурните двигатели на инфлацията, особено ролята на несъвършената конкуренция и пазарното влияние¹. На национално ниво подобна взаимовръзка е дискуссионна, тъй като в макроикономическата теория не е прието пазарното влияние да се разглежда като фактор, определящ инфлацията. Тези изследвания получиха тласък през периода от 2021 до 2023 г., който се характеризира с рязко увеличаване на инфлацията. В повечето страни повишението на инфлацията в този период бе свързано главно с увеличени разходи на фирмите заради повишените международни цени на суровините, проблеми с веригите на доставки, фискални ефекти и повишения на доходите.

Дискусията за възможна връзка между инфлацията и пазарното влияние бързо ангажира вниманието на академичната общност и на централните банки. През 2023 г. изказване на Изабел Шнабел, член на изпълнителния съвет на ЕЦБ, се превърна във вероятно най-цитирания пример за възприемане на доскоро неортодоксалната идея, приписваща на корпоративните печалби и пазарното влияние роля за ускоряване на инфлацията (Schnabel, 2022). Но отсъства ясно разбиране относно механизма, по който увеличените корпоративни печалби или надбавките (*markups*) над пределните разходи биха довели до ръст на инфлацията. Въпреки редица емпирични изследвания наличната литература не предполага категорични изводи за причинно-следствената връзка между пазарно влияние и инфлация. Това се обяснява както с противоречивите резултати на различните емпирични изследвания, така и с трудности при тяхното интерпретиране.

Налице са както затруднения при определянето на теоретичен модел, който да обяснява как си взаимодействат пазарно влияние и инфлация, така и предизвикателства при измерването. Това обяснява защо проблемът за инфлацията в условия на несъвършена конкуренция трудно напуска периферията на икономическата наука, макар да получава несравнимо по-голямо внимание сред по-широката публика.

Въпросът е изключително актуален за България, където присъединяването към еврозоната бе посрещнато с опасения относно ценовите равнища, особено поради поведението на фирми, които имат пазарно влияние и насочването на вниманието на публиката към обяснения, свързани с т.нар. спекула.

За страни като България емпиричният анализ на тази връзка е ограни-

¹ Английският термин *market power* е преведен като „пазарно влияние“ вместо „пазарна сила“, за да се подчертае, че то не е свързано само с господстващо положение, а отразява фактори като техническо превъзходство, ниска еластичност и др., докато *markups* се превежда като „надбавки“ вместо като „надценки“ или „маржове“, за да не се смесва с търговска надценка или марж на печалба.

чен от липсата на достъпни микроданни, което възпрепятства прилагането на най-подходящите методи за оценка на надбавките. Това ограничение налага ползването на детайлни секторни данни за изследване на вариациите между секторите.

В този контекст връзката между пазарното влияние и инфлацията може да се разглежда не толкова като самостоятелен фактор, колкото като предавател или усилвател на вече зададен инфлационен импулс. На база на проучванията на съществуващата литература се приема, че основният канал на взаимодействие е свързан с разходите. Предлаганият обобщаващ анализ използва постановки от новокейнсианските модели, особено по отношение на формирането на цените и непълното прехвърляне на разходни шокове. Той разглежда множество канали, чрез които пазарното влияние може ендогенно да повлияе на инфлацията чрез стратегически ценови взаимодействия и динамични реакции на шокове в търсенето и разходите. Специално внимание се обръща на вертикалните взаимоотношения във веригата за доставки, което позволява да се отчетат по-добре проблемите пред малките отворени икономики.

Представената публикация има за цел да очертае теоретичните основания и механизми, чрез които пазарното влияние може да се отрази върху инфлационната динамика и да обоснове възможните подходи за изследване на този сравнително непознат проблем в малка отворена икономика като българската. Изследването е структурирано по следния начин. Във втория раздел се обобщава съществуващата литература, изследваща динамиката на пазарното влияние и връзката му с инфлацията. Следващите два раздела са посветени на най-сложните проблеми: третият раздел разглежда теоретичната рамка на взаимодействието между пазарно влияние и инфлация, а в четвъртия се дискутират различни подходи за измерване на пазарно влияние и тяхната приложимост с оглед на съществуващите ограничения. В петата част се представят два възможни подхода за проучване на връзката между пазарно влияние и инфлация с оглед на откритите ограничения и специфичния контекст на страни като България.

Обобщение на литературата

Редица изследвания през последните години проследяват динамиката на пазарното влияние и оценяват ефектите върху заетостта, разходите за труд, производителността и иновациите (Autor et al., 2020; De Loecker et al., 2020; De Loecker & Eeckhout, 2018). Докато изследванията за САЩ показаха траен ръст на пазарното влияние и концентрацията, данните за еврозоната не са толкова еднозначни (напр. Cavalleri et al., 2019). Скорошен доклад на ЕК (Calligaris et al., 2024) потвърди отслабване на конкуренцията в Европа, но посочи, че до-

като показателите за концентрация нарастват повече сред секторите, които се конкурират на национално ниво, показателите за пазарно влияние, измерено чрез надбавките над пределни разходи, имат по-силен ръст на глобално ниво, отколкото на национално.

Подобно на корпоративните печалби, динамиката на надбавките (markups) има известна цикличност, но сложната им природа обуславя смесени резултати от изследванията – според Rotemberg and Woodford (1992, 1999), надбавките са контрациклични (те се увеличават по време на рецесии и спадат по време на подем). Подобен резултат е очакван при модели с несъвършена конкуренция и ценова нееластичност: когато търсенето спадне или пределните разходи намаляят, фирмите с пазарно влияние не намаляват пропорционално цените, което повишава надбавките. При шок, свързан с търсенето, това може да се дължи както на негъвкавост, така и на предпазливост поради опасения за бъдещи ценови войни.

Nekarda and Ramey (2020) обаче откриват не толкова еднозначна реакция, като посочват, че динамиката зависи от характера на шока. Например, при шок от търсенето надбавките могат да реагират проциклично. Anderson et al. (2018) също намират, че антициклично поведение е по-слабо изразено в зависимост от методологията и използваните данни. От своя страна, Edmond et al. (2018) установяват, че надбавките са относително стабилни спрямо шокове както в производителността, така и в търсенето, особено когато се отчита хетерогенността между фирмите и бариерите за навлизане и излизане.

Изследванията сочат, че фирмите с по-силна позиция или с по-високи надбавки реагират по-слабо на парични шокове като това засяга както промяната на цените, така и на обемите (Duval et al., 2021). Chiavari et al. (2021) установява контрацикличност, по-специално при парично затягане, като установените и доминиращи фирми се въздържат да намаляват цените, увеличавайки надбавките. Проучвани са и последиците на ръста на пазарното влияние в макроперспектива, в това число като условие за ефективността на паричната политика (напр., Syverson, 2019, Aquilante et al., 2019). Голяма част от тези изследвания са фокусирани върху несъвършената конкуренция в банковия сектор, където измерването на пазарното влияние е по-лесно.

Налице е и значителна литература, посветена на асиметричното прехвърляне на повишенията на разходите, което често се описва с метафората „ракета и перо” – цените растат бързо при увеличение на разходите, но падат бавно при намаление. Подобно поведение е типично за сектора на горивата (Bacon, 1991) и може да се дължи на темп на промени в запасите, пазарно влияние на различните нива на веригата на доставка, разходи за търсенето и информационни причини (Borenstein & Cameron, 1992). В тази връзка Peltzman (2000) установява, че непосредствената реакция на ръст на разходите е поне двойно

по-голяма от реакцията на негативен шок и тази разлика трае 5 до 8 месеца.

Изследванията на връзката между пазарно влияние и инфлация може да се разделят най-малко на две групи според това дали разглеждат ролята на инфлацията за усилване на шокове, възникнали първоначално другаде, или се занимават с устойчиво нарастване на пазарното влияние и на надбавките. При това се установява, че отношението между тях може да е двупосочно, макар резултатите отново да са смесени. Тествайки въздействието на инфлацията върху индекса на Лернер на базата на микроданни за 11 индустрии, Chirinko and Fazzari (2000), например, установяват положителна връзка. Но други като Bénabou (1992) твърдят, че както неочакваната, така и очакваната инфлация има малко негативно влияние върху надбавките, измерени по метода на Hall (1988). Banerjee and Russell (2005) твърдят, че корелацията е негативна.

По-съвременните изследвания също не са еднозначни. Като моделира надбавките като намаляване на взаимозаменяемостта между продуктите на различни фирми, International Monetary Fund (2019) заключава, че едно трайно и неочаквано нарастване на надбавките е инфлационно. Но поведението на фирмите с пазарна сила в условията на нееластичното търсене отчасти компенсира този ефект.

След 2021 г., когато светът бе изправен пред нарастваща инфлация, са представени няколко изследвания, според които увеличаващото се пазарно влияние допринася за засилване на инфлацията. Обобщени с широки понятия като корпоративна алчност, те съдържат твърдения за рекорден ръст на надбавките през 1955–2021 г. (Konczal & Lusiani, 2022), с което се обяснява половината от инфлацията през 2021 г. (Glover et al., 2023). Но Koppenberg et al. (2025) не потвърждават подобна връзка в ЕС. Vinod (2022) установява, че по-високите корпоративни печалби водят до по-високи цени през последните десет от 300 анализирани тримесечия. Но дори при наличието на корелация между поведението на фирмите и инфлационната динамика (Weber & Wasner, 2023), причинно-следствената връзка е по-сложна и е възможно да не включва само канала на очакванията (Glover et al., 2023).

Според някои автори шоковете в търсенето или предлагането се отразяват различно на по-конкурентните пазари и на пазарите с висока концентрация или изразена монополистична конкуренция. При това непосредствената реакция е по-слаба при пазарите с по-високо пазарно влияние (Chiavari et al., 2021; Вагаев et al., 2022). Alvarez et al. (2025) доказват, че фирмите запазват непроменени надбавките в рамките на цялата верига на стойност, но степента на прехвърляне на разходи се различава за производителите и търговците.

За да се разберат и интерпретират правилно тези нееднозначни резултати, следва да се отчетат множество фактори и обстоятелства, които оказват влияние върху надбавките, инфлацията и връзката помежду им, както и върху

поведението на фирмите, разходната структура и еластичността на търсенето.

Теоретична обосновка

Теоретичните основания на връзката между пазарно влияние и инфлация, както и методите за установяване на самото пазарно влияние са сериозно предизвикателство, което обяснява защо структурните модели не са широко разпространени. Не може да се каже, че съществува убедителна теория, която да обяснява как увеличаването на надбавките води до автономно или производно нарастване на инфлацията. Тази липса затруднява икономическата интерпретация на емпиричните изследвания и оценката на последиците от различни мерки на икономическата политика.

Теоретичната рамка се основава на основополагащия труд на Lerner (1934), който определя *пазарното влияние* (пазарната сила) като способността на фирмите да определят цени над пределните разходи. На тази база пазарното влияние се отнася до степента на независимост на фирмата от нейните конкуренти. То не се ограничава до високи нива на концентрация, а се определя от фактори като ниска еластичност на търсенето², техническо превъзходство на продукта, уникално място във веригата на доставки или ефекти на заключване. Обикновено то се измерва чрез налагането на цени, които надвишават пределните разходи – т.нар. надбавки (markups) и в съответствие със закономерностите, установени от Hall (1988) и Baumol and Bradford (1970).

Налице са сериозни проблеми с интерпретацията на описаната в предходния раздел динамика на пазарното влияние. Надбавките могат да нараснат не само поради промени в пазарните структури, а и поради факта, че по различни причини фирмите не основават своите решения и своите очаквания на пределните разходи. Увеличаването на надбавките не винаги изразява пазарно влияние (независимост от конкурентите) или увеличена концентрация, тъй като може да е резултат от ефективност. Този проблем се отразява в някои от подходите за измерване, които се разглеждат по-нататък.

Инфлацията от своя страна е устойчив процес на повишаване на ценовите нива, при което временните повишения на цените влияят доколкото предизвикват вторични ефекти. Тя е макроикономически феномен и се влияе от шокове в търсенето, разходни шокове или от парични шокове. При отсъствие на автентичен двигател на инфлацията – например, без повишение на съвкупното търсене, шокове, засягащи конкретен пазар или фирма, биха се компен-

²В тази връзка следва да се посочи класическата зависимост между пазарното влияние и еластичност на заместване между продуктите при Dixit and Stiglitz (1977) в условия на монополистична конкуренция.

сирали взаимно. На секторно ниво временни повишения на цените, съпроводени от ръст на надбавките, могат да привлекат нови доставчици или да доведат до ръст на цените на доставчиците. А ако са налице бариери за навлизане, позволяващи увеличаване на цените на даден пазар, на национално ниво те ще се сблъскат с ограничения на търсенето и сложна междусекторна динамика.

По-конкретно, причините за инфлацията през периода от 2021 до 2023 г. могат да се разделят на две групи: първо, проблеми от страната на предлагането, които са свързани главно с външни фактори и засягат сектори като енергетиката, комуналните услуги, транспорта и селското стопанство; второ, проблеми, свързани с формирането на цените на национално ниво, които може да са свързани с увеличаването на доходите, дефицитно финансирани бюджетни разходи, нарастване на цените на активите, водещо до ефект на богатството и др. В България е налице изразено влияние на фактори, свързани с търсенето и разходите за труд, което продължава и през следващите години (БНБ, 2025).

Въпреки че са налице множество изследвания, които твърдят, че надбавките трайно се увеличават, не може да се приеме, че е установено дали и как този тренд е свързан с инфлацията. Това може да се определи като проблем за *микрооснованията на инфлацията*, и се отнася до това как решенията на отделни икономически агенти (фирми, потребители) на микроравнище се агрегират и водят до инфлация на макроравнище.

Съществуващата литература най-често разглежда тази проблем като прехвърляне на шокове (pass-through). Най-голям интерес представляват шоковете, които са свързани с разходите, което в голяма степен съответства и на резултатите от други изследвания. Взаимодействието между увеличаващите се надбавки (markups) и дела на труда остава противоречиво, а взаимодействието между увеличени бюджетни разходи и пазарно влияние не е добре проучено.

Прехвърлянето на шокове може да е непълно или пропорционално, а в някои от съвременните изследвания се допуска и свръхреакция от страна на фирмите с пазарно влияние. Стандартно допускане е, че връзката цена – разходи не е линейна и при несъвършена конкуренция цените реагират бавно на разходни шокове.

Непълното прехвърляне на разходни шокове според новокейнсианската рамка може да се дължи на номиналната негъвкавост (Ascari & Rossi, 2012). Номиналната негъвкавост (например, поради разходи за „менюто“, информационни разходи и др.), води до това, че инфлацията реагира бавно и непълно на шокове. Това създава инфлационна инерция, като корекцията се поема частично от обема на производството, а не от цените. При несъвършена кон-

курения тази динамика се усилва, тъй като фирмите, които имат пазарно влияние, могат да реагират стратегически.

Относително по-слабият (първоначален) ефект при несъвършена конкуренция се обяснява с това, че благодарение на надбавките пазарните лидери имат възможността да не прехвърлят веднага увеличението на разходите върху потребителите. Инфлацията в секторите с високи надбавки обикновено е по-малко променлива, а реакцията на шокове – по-слаба (Kouvaras et al., 2021). Освен това, по-високите цени в резултат на увеличено търсене могат да увеличат вноса или да доведат до навлизане на потенциални конкуренти, което да отслаби пазарното влияние. Други обяснения може да са свързани с ролята на големите компании на пазара на труда (монопсон).

В допълнение, различната еластичност и други условия на отделните пазари – местни или международни – могат да доведат до ценова дискриминация и непълно прехвърляне в съответствие с концепцията за адаптиране на цените според пазара (Krugman, 1987; Dornbusch, 1987). Проблемите на непълното прехвърляне намират допълнение в т.нар. асиметрично прехвърляне, което е и едно от обясненията за ролята на пазарното влияние за продължителността на инфлацията. Като цяло, при несъвършена конкуренция може да се очаква по-слабо първоначално прехвърляне, но по-дълготрайни ефекти.

Друг сравнително добре проучен механизъм, който води до по-продължителна инфлация, е взаимодействието на номинална и реална негъвкавост. Реалната негъвкавост отразява стремежа на фирмите да поддържат относителните цени спрямо конкурентите и се проявява чрез стратегическа допълняемост, негъвкавост на реалните заплати, по-бавно приспособяване на специфични за фирмата разходи и др. При наличие на стратегическа допълняемост фирмите са склонни да последват ценовите промени на конкурентите, което може да направи инфлацията по-продължителна (Tappata, 2009; Gopinath & Itskhoki, 2010). Това означава, че фирмите могат да повишат цената, дори без наличието на засягащ ги пряко разходен шок или че могат да реагират непълно на повишение на разходите, за да не загубят пазарен дял.

Прехвърлянето на разходни шокове може да бъде стратегическо, когато фирмите ги използват като координационен сигнал за повишаване на цените. В среда на несигурност увеличението на цените се посреща по-лесно от потребителите в съответствие с Kahneman et al. (1986). При ограничения в доставките фирмите по-лесно увеличават цените, без да се страхуват, че ще загубят пазарен дял. Това може да се приеме като пример за мълчалива колюзия (срв. Tappata, 2009), която се улеснява от сигналната роля на цените при фирми с централно място във веригата на доставка.

Други възможни канали, които пораждат инфлация, са индивидуалните

шокове, отнасящи се особено до фирми с централна позиция във веригата на доставки. Следвайки подхода на (Gabaix, 2011), може да се предвиди, че шокове в големи фирми или ключови сектори имат макроикономически последици. Когато фирма с голям пазарен дял или централна позиция във веригата на доставки промени своите цени, това може да се отрази на цялата икономика (нелинейно агрегиране на шокове). Тъй като агентите са различни, техните реакции на шокове не се компенсират взаимно, а могат да се усилят или да създават асиметрични ефекти. Тези зависимости могат да подкрепят теоретично поне част от изследванията, които емпирично доказват корелация между пазарно влияние и инфлация. Описаният канал е важен за малки икономики, където отделни фирми или сектори могат да имат по-голяма тежест.

Фирмите с пазарно влияние в началните звена на производствената верига или веригата на доставки могат да предават своите надбавки към крайните потребители чрез множество междинни етапи. Надбавките в един сектор се включват в разходите на следващия сектор във веригата (проблем с двойната маргинализация, вертикални монополи). Тези надбавки могат да се разпространят през веригите на доставки, усилявайки инфлацията на разходите. Но в зависимост от наличието на заместители, степента на вертикална интеграция и други фактори повишението на разходите може да се абсорбира надолу по веригата. Това позволява да се формулира хипотезата, че секторите, които произвеждат междинни стоки, имат по-високи и по-твърди надбавки от секторите надолу по веригата, насочени към потребителите.

Директният канал, чрез който увеличение на надбавките може да се агрегира в инфлацията на самостоятелно основание, остава дискуссионен. Първо, временни сътресения в доставките могат механично да увеличат надбавките и да осигурят преходна монополна власт, но не могат да повлияят за устойчиво повишение на ценовите нива. На второ място, ръст на надбавките може да се дължи на увеличение на пазарните дялове на фирми, които са по-ефективни или превъзхождат конкурентите си. Може да се очаква също, че разпределителните ефекти от увеличаването на пазарното влияние и корпоративните печалби също ще бъдат смесени.

По-релевантният канал включва вторичните ефекти върху инфлацията благодарение на обратната връзка, която възниква при стратегическо поведение на фирмите с пазарно влияние. Тази обратна връзка може да възникне и ако инфлационните очаквания се използват от фирмите като оправдание за координирано повишаване на цените, което е едно от възможните обяснения за инфлационната динамика в България през 2025 г.

В обобщение, пазарното влияние и неговата динамика трябва да отговорят на определени условия, за да имат устойчив ефект върху инфлацията. Засегнатите сектори трябва да имат достатъчно голям дял в икономиката или клю-

чови позиции във веригата на доставки. Необходимо е да съществуват условия за синхрон между пазарните лидери. Трето, пазарните механизми за корекция като навлизане на нови фирми трябва да бъдат слаби или бавни или трябва да са налице други структурни ограничения.

Измерване на пазарното влияние

Измерването на пазарното влияние е едно от най-големите затруднения – както поради ограничения, свързани с данните, така и поради методологически причини. В същото време валидността на изводите за наличие или отсъствие на връзка между инфлация и пазарно влияние до голяма степен зависи дали последното е измерено по подходящ начин. В тази част са систематизирани различни подходи за измерване на пазарно влияние, които се отличават с различна степен на емпирична точност и обяснителна сила.

Най-лесният метод разчита на индексите за концентрация (HHI, CR4 и др.), но не е подходящ за изследване на микрооснованията на инфлацията, тъй като степента на концентрация или пазарните дялове не определят еднозначно поведението на фирмите, не се улавят краткосрочни промени и оттук не могат да се правят валидни изводи, свързани с формирането на цените.

В средите на икономистите, занимаващи се с индустриална организация, подходът, основан на т.нар. парадигма „структура–поведение–резултат“, все повече отстъпва място на Новата емпирична индустриална организация (Lopez et al., 2002). В рамките на този подход се определят структурни методи за измерване на пазарното влияние на база както на търсенето, така и на разходната структура. Сред тях са методът на Berry et al. (1995) и разработеният от Bresnahan (1989) подход за тестване на пазарното поведение чрез параметър на конкуренция, изведен на база на промени в търсенето (чрез инструментални променливи). Въпреки безспорните им предимства в анализа на конкуренцията на конкретни пазари, тези методи изискват подробни данни за цени и количества на ниво продукт, изискват много структурни предположения и агрегирането може да бъде предизвикателство. Това ги прави практически неприложими за проблеми, които в крайна сметка имат макроикономическо измерение.

По-долу са описани известните подходи за измерване на пазарно влияние, които могат да намерят приложение за оценка на показател, който да се ползва за макроикономически изследвания. Те са както директни измерители, така и редуцирани форми, изведени от емпирични връзки или от производствена функция.

Доколкото пазарното влияние се свързва с надбавките над пределните разходи, то може да се изведе директно от надбавките. Класическият директен

измерител е *индексът на Лернер* (L). Той се изчислява по формулата:

$$L = (P - MC) / P = -1/\varepsilon \quad (1)$$

където P е цената, MC – пределните разходи, а ε е ценовата еластичност на търсенето.

Неговото предимство е, че е лесен за интерпретация – показва каква част от цената се дължи на пазарно влияние. Той е нормализиран, така че стойности, близки до 0, означават съвършена конкуренция, а стойности, клонящи към 1 – голямо пазарно влияние.

За разлика от индекса на Лернер, директният показател за надбавките (μ) съпоставя цена и пределни разходи и има стойност от 1 при отсъствие на пазарно влияние. Изчислява се по формулата:

$$\mu = P / MC \quad (2)$$

Основен проблем е, че както индексът на Лернер, така и съотношението μ зависят от данните за пределните разходи, които са ненаблюдаеми в статистиката и в счетоводните отчети. При отсъствие на данни и като първо приближение може да се използват надбавки над променливите разходи. Това би било оправдано, доколкото в краткосрочен период проблемът с фиксирани разходи е релевантен за нивата на надбавките, но не и за промените в тях. В този случай индикаторът следва да се комбинира с други оценки.

Индикаторът на Boone (2008) и H -статистиката на Panzar and Rosse (1987), за разлика от структурните методи на Новата емпирична индустриална организация, не изискват да се моделира пълната структура на взаимодействията. Те са индикатори за пазарна динамика, които са по-приложими за макроикономически анализи и не изискват много детайлни данни. При сложни пазарни структури и диференцирани пазари обаче двата измерителя ще имат проблеми с еднозначната интерпретация на резултатите.

Индикаторът на Boone е изграден върху идеята, че интензивността на конкуренцията може да се измери чрез това колко силно пазарните дялове (или печалбите) реагират на различията в ефективността между фирмите. Предполага се, че колкото по-слаба е конкуренцията, толкова по-малко е преразпределението на пазарен дял към по-ефективните фирми или толкова по-слабо реагират печалбите им в отговор на намаляване на разходите.

За печалбите е приложима формулата:

$$\beta = \Delta \ln(\pi_{it}) / \Delta \ln(VC_{it}) \quad (3)$$

където β е индикаторът на Boone, π_{it} е оперативната печалба (печалбата от дейността в нефинансовия сектор) на фирма i в период t , а VC_{it} са променливи разходи на фирма i като индикатор за ефективността.

Индикаторът на Воопе не изисква специфична форма на търсенето или на разходната функция. Но той има и очевидни слабости, като на първо място е предположението, че по-високите разходи винаги означават неефективност (пропуска конкуренцията, базирана на качество). Друг проблем е, че фирмите с по-високи дялове или пазарно влияние могат да инвестират повече в ефективност, създавайки обратна причинно-следствена връзка. Както и при индикаторите за концентрация, промяната на пазарните дялове не е еднозначна – трябва да се отчита влиянието на дългосрочни договори, ефекти на заключване и др. обяснителни променливи.

H-статистиката измерва как промените на факторните цени се отразяват на приходите в съответствие с Panzar and Rosse (1987):

$$H = \sum_i \frac{\partial \ln R^*}{\partial w_i} \quad (4)$$

където R^* са приходите в равновесие (при максимизация на печалбата), а w_i е разходът за фактор i (цените на входните ресурси).

При отрицателни или близки до нула стойности е налице монопол или картел, при $H = 1$ – съвършена конкуренция, а междинните стойности (от 0 до 1) показват монополистична конкуренция или олигопол. Интуицията зад това е следната: при съвършена конкуренция увеличението в разходите се прехвърля в цените почти едно към едно, докато несъвършеният конкурент контролира цените, но е изправен пред спад на количествата.

Този индикатор, разработен първоначално за банковия сектор, може да работи директно със секторни данни за приходи и разходи (цени на входни ресурси), особено в отрасли, които имат относителна хомогенност. Но е чувствителен към спецификацията на разходната функция и модела на ценова конкуренция и не отразява добре шокове в търсенето.

Подходът на Hall (1988) проследява реакцията на продукцията спрямо изменения в променливите разходи. Той се базира на остатъка на Солоу, за да изследва необяснения растеж на производителността. В оригиналната формула се има предвид трудът като класически променлив фактор и надбавките се определят най-общо така:

$$\mu = (\Delta \ln(Y/K) - \theta_t) / (s_L \times \Delta \ln(L/K)) \quad (5)$$

където $\Delta \ln(Y/K)$ е лог-промяната на производителността на капитала, θ_t е общата факторна производителност, която се коригира при оценяване, а $\Delta \ln(L/K)$ е промяната на съотношението труд-капитал.

Това може да се сведе до:

$$\mu \approx \varepsilon_{\gamma, L} / s_L \quad (6)$$

където $\varepsilon_{\gamma,L} = \partial \ln Y / \partial \ln L$ е еластичност на променливия фактор (труда).

Като използва структурни съотношения от производствената теория (но не пълна спецификация), Hall (1988) установява, че при промени на трудовите разходи фирмите могат да произвеждат повече продукция при цени, които надхвърлят пределните разходи. Когато е налице пазарно влияние (или нарастваща възвращаемост), фирмите могат да задържат част от увеличението на приходите („печалбата” от производителността). В оригиналния си модел Hall (1988) тества съвместна хипотеза за отклонение от свършена конкуренция и постоянна възвращаемост от мащаба, което затруднява идентификацията.

С оглед на необходимостта да се разгледа връзката с разходни шокове, е възможно да се използват променливите разходи, като се включат и разходите за материали, енергия и транспорт (M).

Тогава формулата придобива вида:

$$\mu = \Delta \ln Y / (s_{VC} \times \Delta \ln(VC)) \quad (7)$$

където $\Delta \ln Y$ е лог-растежът на продукцията, $\Delta \ln VC$ е растежът на реалните променливи разходи, включително междинни разходи (за материали и др.), а s_{VC} е дял на променливите разходи в приходите.

Или:

$$\mu = (\varepsilon_{Y,L} + \varepsilon_{Y,M}) / (s_L + s_M) \quad (8)$$

където $\varepsilon_{Y,M} = \partial \ln Y / \partial \ln M$ е еластичност на междинните разходи.

Методът е приложим към секторни данни, но не улавя хетерогенността (например, дали ръстът на надбавките се дължи на увеличаване на дяловете на установените монополисти), което го прави по-малко информативен.

Следвайки Hall (1988), De Loecker and Warzynski (2012) предлагат друг основен подход за измерване на надбавките от производствената функция, при който става възможно измерване на пазарната власт независимо от предположенията за постоянна възвращаемост в производствената функция. Предлага се използване на транслог производствена функция, която е по-гъвкава от функцията с постоянна еластичност на заместване. Методът използва отношението между еластичността на производството спрямо променливия фактор и дела на променливите разходи (вместо труда). При този подход най-общо пазарното влияние се измерва чрез следната формула:

$$\mu_{it} = \theta_{it} / s_{it} \quad (9)$$

където μ_{it} е надбавката (markup) за фирма i в период t , θ_{it} е еластичност на производството спрямо променливия разход $\partial \ln Y_{it} / \partial \ln VC_{it}$, а s_{it} е дял на разходите за променливия фактор в общите приходи $= VC_{it} / P_{\gamma} Y_{it}$.

Методът е параметричен и често е критикуван заради риска от неправилна спецификация, както и заради тенденцията да дава завишени оценки на надбавките. Оценките са чувствителни към предположения за производствената функция. Този метод е приложим при фирмени данни, като агрегирането може да е източник на известни затруднения. За да се използва в страни, за които отсъстват фирмени данни, данните за еластичността θ_{it} ще се вземат от изследвания за сходни страни.

Представеният преглед на възможните подходи за измерване на пазарно влияние не откроява метод, който да превъзхожда с ясна интерпретация и емпирична точност. Това налага използването на комбинация от поне два метода.

Възможни подходи за малка отворена икономика

Дори ако се преодолее проблемът с измерителите на пазарното влияние, налице са други предизвикателства, които сериозно ограничават възможностите да се представи убедително изследване на връзката между пазарно влияние и инфлация. От гледна точка на приложимите модели за емпирични изследвания, един от най-сериозните въпроси е този за агрегирането на данните. Ако се използват секторни данни за надбавките в нефинансовия сектор, те скриват ролята на доминиращите фирми. От друга страна, тяхното агрегиране е съпроводено с трудности – например, зависи какви тегла ще се използват, какъв ще е типът на агрегатора, как ще се отразят междуотрасловите връзки. Това означава, че връзката между националните измерители на пазарното влияние и инфлацията ще бъде чувствителна към спецификациите на модела.

Ако останем на секторно ниво, стои въпросът за съотнасянето между сектори и съответните им стоки и услуги. Секторните данни за надбавки обикновено са по НАСЕ кодове, докато инфлацията се отчита по групи стоки (COICOP). Един сектор може да произвежда множество продукти.

Стои и въпросът за вертикалните връзки, което е свързано с това, че един продукт може да отразява надбавките на множество вертикално интегрирани сектори.

Тези проблеми намират продължение в специфичните условия на малките отворени икономики, където голяма част от търсенето на съответния пазар се покрива от внос и/или значителна част от местната продукция е насочена към външните пазари (това е особено изразено при някои сектори като например лекарствата и горивата). Много стокови групи в потребителската кошница съдържат голям дял вносни стоки, което изисква да се отразят дяловете и/или цените на вноса.

Налице са и други предизвикателства от практическо естество, които трябва

ва да се отчитат – ако не при конструирането на модела, то поне при интерпретацията на резултатите. На първо място, това се отнася до достоверността на статистическите и/или счетоводните данни в условия на висок дял на сивата икономика, трансферно ценообразуване и прехвърляне на печалби към холдинги или нерегистрирани по ДДС фирми с данъчна цел. Наред с това трябва да се отчитат времевите лагове, особено в регулираните сектори. Данните често са агрегирани или непълни или несъответстващи, което налага да се съпоставят различни набори и да се ползва повече от един подход.

За да се отразят посочените проблеми, се очертават два възможни подхода на изследване на връзката между пазарно влияние и инфлация. Те са съобразени с наличните данни от НСИ, Евростат, ОИСР и др. източници.

Първият подход предполага да се изберат *няколко сектора*, за които може да се направи съпоставка със съответна продуктова категория в потребителската кошница. Най-подходящи изглеждат следните три сектора: горива, храни, телекомуникации. Тези стоки и услуги имат значителен дял в потребителската кошница и въпреки наличието на секторни регулации, цените на дребно не са административно определени. Секторът на телекомуникационните услуги (интернет, мобилни услуги) се характеризира с по-слаба зависимост от вносни стоки и изразена олигополна структура (малък брой фирми), което прави анализа относително по-лесен. Включването на този сектор ще балансира относително по-волатилните цени на храните и горивата. При храните и особено при горивата трябва да се контролира за вноса, за да се изолира местният компонент на инфлацията. Въпреки голямото им значение вероятно е неподходящо да се включват сектори като електро- и топлоенергетиката, както и лекарствата поради силната зависимост от регулации и високата сегментация на пазарите.

Като първо приближение е възможно да се изгради регресионен модел, в който в различните спецификации като контролна променлива се включат трудовите разходи, дял на вноса или външни ценови индекси (например, цените на петрола). Редица автори проследяват лаговете в скоростта, с която разходни шокове се прехвърлят в различните сектори – например, Känzig (2021). Тъй като предходният анализ очертава важността на обратните връзки (от инфлация към надбавки), за да се проследи взаимодействието на надбавките и инфлацията във времето следва да се приложи VAR модел - векторна авторегресия между секторната инфлация, секторните надбавки, общата инфлация и контролни променливи. Този модел няма да се ограничава до промените в секторните ценови нива, а ще проследи как промените в секторните надбавки се отразяват на общата инфлация, измерена чрез индекса на потребителските цени.

За храните и горивата в България са налични и данни на ниво стоки с из-

точник НСИ и Министерство на икономиката, които позволяват допълнително да се проследи асиметрията в пренасянето на разходни шокове.

Вторият подход се концентрира върху *вертикалните (междуетрасловите) връзки* в икономиката, за да се проследи как промените в разходите или надбавките се предават към крайните цени. При него ключова роля имат таблиците „ресурс-използване“ и обрънатата матрица на Леонтиев (данни за България до 2020 г.), които позволяват да се оценят както преките, така и косвените ефекти върху цените от промяна на разходните цени в даден сектор. Преките ефекти се отнасят до директното прехвърляне на разходите в рамките на един сектор, докато косвените ефекти включват въздействието върху други сектори чрез междинни стоки. Надбавките може да се интегрират в модела, като се преизчисли векторът на добавената стойност, което изисква по-сложен анализ. Този подход включва изчисляване на претеглени надбавки, при което секторите надолу по веригата получават пазарно влияние от своите доставчици. Методи за изчисляване на „ефективни надбавки“ или вертикална експозиция, споделящи подобна логика, могат да бъдат намерени в Baqaee and Farhi (2020), Amiti et al. (2019), Edmond et al. (2018) и др.

Като цяло, описаният подход позволява да се проследява вертикалното прехвърляне на разходи, при което цените на междинните стоки се разглеждат като разходни цени в следващите сектори на веригата. Целта е да се предвиди как промените в надбавките влияят на цените в икономиката и да се изчисли възможният им принос за инфлацията.

Заклучение

Разбирането на микрооснованията на инфлацията изисква да се отчетат множество променливи и различни механизми на предаване и усилване на разходни шокове в условия на несъвършена конкуренция.

Пазарното влияние може да има роля не само при непосредственото прехвърляне на разходни шокове, а и за продължителността на епизодите на инфлация. Необходимо е да се различат временни и трайни ефекти. Ограниченията в доставките правят по-лесно да се увеличават цените (вместо заплатите), без фирмите да се страхуват, че ще загубят пазарен дял. Повишаването на инфлационните очаквания от друга страна може да създаде обратна връзка, особено на пазари с несъвършена конкуренция. Стратегическата допълняемост, т.нар. реална негъвкавост и взаимодействията между фирмите могат да усилят тази динамика. При наличие на двупосочна връзка между пазарно влияние и ценови нива, инфлацията става по-трайна, дори след като спре повишението на разходите.

Отсъствието на микроданни за България сериозно ограничава възможнос-

тите за изследване на сложната динамика на измерителите на пазарно влияние. Изследването очертава някои възможности да се преодолее този проблем на база на наличните данни, като се използват комбинация от показатели на секторно ниво. Могат да бъдат ползвани сравнения с подобни страни от Централна и Източна Европа, за които са налице данни на фирмено ниво, за проверка и валидиране на резултатите. Важна роля има предложението за разбивка на ценовите промени чрез производствените връзки в рамките на I/O модел, който позволява да се проследи вертикалното прехвърляне на разходи.

Разгледаните подходи могат да подпомогнат бъдещи проучвания. Подобното изясняване на микрооснованията на инфлацията дори само по отношение на няколко ключови сектора ще осигури повече яснота относно нейната динамика в малки отворени икономики. Това може да спомогне за по-добра преценка на ефектите от различни мерки в отговор на опасенията за инфлацията, съпровождащи влизането на България в еврозоната.

Литература

- БНБ. (2025). *Макроикономическа прогноза, юни 2025 г.* Българска народна банка.
- Alvarez, S., Cavallo, A., MacKay, A., & Mengano, P. (2025). *Markups and Cost Pass-through Along the Supply Chain* (Working Paper). SSRN. <https://ssrn.com/abstract=4935032>
- Amiti, M., Itskhoki, O., & Konings, J. (2019). International Shocks, Variable Markups, and Domestic Prices. *The Review of Economic Studies*, 86(6 (311)), pp. 2356–2402.
- Anderson, E., Rebelo, S., & Wong, A. (2018). *Markups Across Space and Time* (Working Paper No. 24434). National Bureau of Economic Research.
- Aquilante, T., Chowla, S., Dacic, N., Haldane, A., Masolo, R., Schneider, P., Seneca, M., & Tatomir, S. (2019). *Market Power and Monetary Policy* (Staff Working Paper No. 798). Bank of England.
- Ascari, G., & Rossi, L. (2012). Trend Inflation and Firms Price-Setting: Rotemberg vs. Calvo. *The Economic Journal*, 122(563), 1115–1141.
- Autor, D., Dorn, D., Katz, L. F., Patterson, C., & Van Reenen, J. (2020). The Fall of the Labor Share and the Rise of Superstar Firms. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(2), 645–709.
- Bacon, R. W. (1991). Rockets and Feathers: The Asymmetric Speed of Adjustment of UK Retail Gasoline Prices to Cost Changes. *Energy Economics*, 13(3), 211–218.
- Banerjee, A., & Russell, B. (2005). Inflation and Measures of the Markup. *Journal of Macroeconomics*, 27(2), 289–306.

- Baqae, D., Farhi, E., & Sangani, K. (2022). *The Supply-Side Effects of Monetary Policy* (Working Paper No. 28345). National Bureau of Economic Research.
- Baqae, D., & Farhi, E. (2020). Productivity and Misallocation in General Equilibrium. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(1), 105–163.
- Baumol, W. J., & Bradford, D. F. (1970). Optimal Departures From Marginal Cost Pricing. *The American Economic Review*, 60(3), 265–283.
- Bénabou, R. (1992). Inflation and Markups: Theories and Evidence from the Retail Trade Sector. *European Economic Review*, 36(2), 566–574.
- Berry, S., Levinsohn, J., & Pakes, A. (1995). Automobile Prices in Market Equilibrium. *Econometrica*, 63(4), 841–890.
- Boone, J. (2008). A New Way to Measure Competition. *The Economic Journal*, 118(531), 1245–1261.
- Borenstein, S., & Cameron, A. C. (1992). *Do Gasoline Prices Respond Asymmetrically to Crude Oil Price Changes?* (Working Paper No. 4138). National Bureau of Economic Research.
- Bresnahan, T. F. (1989). Empirical Studies of Industries with Market Power. In R. Schmalensee & R. D. Willig (Eds.), *Handbook of Industrial Organization* (pp. 1012–1055, Vol. II). North Holland.
- Calligaris, S., Chaves, M., Criscuolo, C., De Lyon, J., Greppi, A., & Pallanch, O. (2024). *Exploring the Evolution and the State of Competition in the EU* (Working Paper). European Commission.
- Cavalleri, M. C., Eliet, A., McAdam, P., Petroulakis, F., Soares, A., & Vansteenkiste, I. (2019). *Concentration, Market Power and Dynamism in the Euro Area* (Working Paper Series No. 2253). European Central Bank.
- Chiavari, A., Morazzoni, M., & Smirnov, D. (2021). *Heterogeneous Markups Cyclicity and Monetary Policy* (Working Paper). Pompeu Fabra University.
- Chirinko, R. S., & Fazzari, S. M. (2000). Market Power and Inflation. *The Review of Economics and Statistics*, 82(3), 509–513.
- De Loecker, J., & Eeckhout, J. (2018). *Global Market Power* (Working Paper No. 24768). National Bureau of Economic Research.
- De Loecker, J., Eeckhout, J., & Unger, G. (2020). The Rise of Market Power and the Macroeconomic Implications. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(2), 561–644.
- De Loecker, J., & Warzynski, F. (2012). Markups and Firm-Level Export Status. *The American Economic Review*, 102(6), 2437–2471.
- Dixit, A. K., & Stiglitz, J. E. (1977). Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity. *The American Economic Review*, 67(3), 297–308.

- Dornbusch, R. (1987). Exchange Rates and Prices. *The American Economic Review*, 77(1), 93–106.
- Duval, R. A., Furceri, D., Lee, R., & Tavares, M. M. (2021). *Market Power and Monetary Policy Transmission* (Working Paper No. WP/21/184). IMF.
- Edmond, C., Midrigan, V., & Xu, D. (2018). *How Costly Are Markups?* (Working Papers No. 24800). National Bureau of Economic Research.
- Gabaix, X. (2011). The Granular Origins of Aggregate Fluctuations. *Econometrica*, 79(3), 733–772.
- Glover, A., Mustre-del-Rio, J., & von Ende-Becker, A. (2023). Corporate Profits Contributed a Lot to Inflation in 2021 but Little in 2022 – A Pattern Seen in Past Economic Recoveries. *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, May 2023*, 1–4.
- Gopinath, G., & Itskhoki, O. (2010). Frequency of Price Adjustment and Pass-through. *The Quarterly Journal of Economics*, 125(2), 675–727.
- Hall, R. E. (1988). The Relation between Price and Marginal Cost in U.S. Industry. *Journal of Political Economy*, 96(5), 921–947.
- International Monetary Fund. (2019). The Rise of Corporate Market Power and Its Macroeconomic Effects. In *World Economic Outlook: Growth Slowdown, Precarious Recovery* (pp. 55–76).
- Kahneman, D., Knetsch, J. L., & Thaler, R. H. (1986). Fairness and the Assumptions of Economics. *The Journal of Business*, 59(4), S285–S300.
- Känzig, D. R. (2021). The Macroeconomic Effects of Oil Supply News: Evidence from OPEC Announcements. *The American Economic Review*, 111(4), pp. 1092–1125.
- Konczal, M., & Lusiani, N. (2022). *Prices, Profits, and Power: An Analysis of 2021 Firm-Level Markups*. Roosevelt Institute.
- Koppenberg, M., Wimmer, S., & Hirsch, S. (2025). Has Corporate Greed Driven Inflation in the European Union? An Analysis of the Food and Beverage Industry. *Economics Letters*, 247.
- Kouvavas, O., Osbat, C., Reinelt, T., & Vansteenkiste, I. (2021). *Markups and Inflation Cyclicity in the Euro Area* (Working Paper Series No. 2617). European Central Bank.
- Krugman, P. (1987). Pricing to Market When the Exchange Rate Changes. In S. Arndt & J. Richardson (Eds.), *Real Financial Linkages among Open Economies* (pp. 49–70). Cambridge, MA: MIT Press.
- Lerner, A. P. (1934). The Concept of Monopoly and the Measurement of Monopoly Power. *The Review of Economic Studies*, 1(3), 157–175.
- Lopez, A. L., Azzam, A., & Espana, C. (2002). Market Power and/or Efficiency: A Structural Approach. *Review of Industrial Organization*, 20, 115–126.

- Nekarda, C., & Ramey, V. (2020). The Cyclical Behavior of the Price-Cost Markup. *Journal of Money, Credit and Banking*, 52(S2), 319–353.
- Panzar, J., & Rosse, J. (1987). Testing For “Monopoly” Equilibrium. *The Journal of Industrial Economics*, 35(4), 443–456.
- Peltzman, S. (2000). Prices Rise Faster than They Fall. *Journal of Political Economy*, 108(3), 466–502.
- Rotemberg, J., & Woodford, M. (1992). Oligopolistic Pricing and the Effects of Aggregate Demand on Economic Activity. *Journal of Political Economy*, 100(6), 1153–1207.
- Rotemberg, J., & Woodford, M. (1999). *The Cyclical Behavior of Prices and Costs* (Working Paper No. 6909). National Bureau of Economic Research.
- Schnabel, I. (2022). *The Globalisation of Inflation*. <https://www.bis.org/review/r220513b.htm>
- Syverson, C. (2019). Macroeconomics and Market Power: Context, Implications, and Open Questions. *Journal of Economic Perspectives*, 33(3), 23–43.
- Tappata, M. (2009). Rockets and Feathers: Understanding Asymmetric Pricing. *The RAND Journal of Economics*, 40(4), 673–687.
- Vinod, H. D. (2022). *Greedflation from Causal Paths between Profits and Inflation* (Working Paper). SSRN.
- Weber, I. M., & Wasner, E. (2023). Sellers’ Inflation, Profits and Conflict: Why Can Large Firms Hike Prices in an Emergency? *Review of Keynesian Economics*, 11(2), 183–213.

Предизвикателства, развитие и регулиране на финансовия сектор в Европа след кризата от 2008 г.

Камен Генов*

Абстракт

Статията обхваща дейността на Базелския комитет по банков надзор и по-важните регулаторни промени, които засягат дейността на финансовите институции в ЕС след кризата от 2008 г. Направен е опит за оценка на техния съвкупен ефект и на отраженията им върху развитието на икономиката и финансовия сектор в ЕС.

Ключови думи: регулация, криза, капиталова адекватност, финансов сектор, Базелски комитет

Увод

Настоящата статия проследява дейността на Базелския комитет по банков надзор и по-важните регулаторни промени, които засягат дейността на финансовите институции в ЕС непосредствено преди и след кризата от 2008 г. Подробно са описани последователно въведените мерки с тяхната все по-голяма сложност и регулаторна тежест. Направен е опит за оценка на съвкупния им ефект върху развитието на икономиката и финансовия сектор в ЕС. Посочени са противоречивите им последици и потенциалните опасности в днешната напрегната глобална финансова ситуация.

* Финансист.

Регулиране на капиталовата адекватност на финансовите институции преди кризата от 2008 г.

Базелският комитет по банков надзор е основан през 1974 г. от управителите на централните банки на страните-членки на Г-10. Сформиран е с цел внедряване на възможно най-ефективните практики в банковия надзор. Тогава комитетът включва централните банки на Белгия, Канада, Франция, Германия, Италия, Япония, Холандия, Швеция, Великобритания и САЩ. Към настоящия момент в него членуват представители на 27 държави.

Базелският комитет по банков надзор е основан през 1974 г. от управителите на централните банки на страните-членки на Г-10. Създаден е с цел внедряване на възможно най-ефективните практики в банковия надзор. Първоначално комитетът включва централните банки на Белгия, Канада, Франция, Германия, Италия, Япония, Холандия, Швеция, Великобритания и САЩ. Към настоящия момент в него членуват представители на 27 държави.

Първото споразумение за капиталова адекватност Базел I е прието през 1988 г. С него търговските банки по целия свят за първи път са задължени да държат собствени средства в определен обем, който е адекватен на рисковете, поемани в дейността им. Споразумението има следните характеристики:

- Въвеждане на изисквания за отчитане на кредитния риск на банковите активи;
- Активите на банките се претеглят с предварително дефинирани рискови тегла, отразяващи сигурността на банковите вземания;
- Приети са четири основни рискови тегла, приложими към съответните заематели;
- Собствените средства на банката са определени като съвкупност от капитал от първи ред (основен капитал, резерви, печалба) плюс капитал от втори ред (преоценъчни резерви, нереализирани печалби, подчинен срочен дълг).

През март 1996 г. Базелският комитет приема допълнение към споразумението Базел I за включване на пазарните рискове. Между юни 1999 г. и април 2003 г. излизат редица консултативни документи относно необходимостта от въвеждане на капиталови изисквания за покритие на необхванати по споразумението Базел I рискове; рамкиране на вътрешнобанкови модели за оценка на рисковете и количествени изследвания относно потенциалния им ефект върху банките.

През юни 2004 г. управителите на централните банки и председателите на банковия надзор на страните-участнички одобряват ново международно споразумение за стандартите за поддържане на капиталова адекватност (Базел II). Фундаментите, на които то стъпва, са следните три стълба:

- Капиталова адекватност – включва минималните капиталови изисквания, обхващащи най-важните рискове, на които са изложени банките. При конструирането на капиталовата рамка е взета под внимание текущата среда, в която те оперират. За първи път се въвежда отчитане на операционен риск, както и възможност за използване на вътрешни модели за оценка на кредитен и операционен риск;
- Регулаторен ревизионен процес – включва установяването на базисните принципи на мониторинг и контрол, осъществяван от надзорните органи. Ясно се разграничават задълженията на търговските банки и централната банка;
- Пазарна дисциплина – включва ефективна комуникация между икономическите агенти с цел подобряване на пазарната дисциплина. Разширени са обхватът и видовете информация, които банките докладват пред широката публика. Въведени са специфични изисквания към банките относно отчитането на отделните рискови категории.

Свърхактивност на регулаторните органи, допълнителни ограничения и нови изисквания след 2008 г.

По-нататъшното развитие на регулацията за капиталовата адекватност се извършва по четири направления:

- По-пълно покриване на рисковете, предвидени от предходната регулация;
- Защита от рискове, които до този момент не са били обхванати;
- Изчистване на неточности при изчисляването и/или неправилно определяне на необходимия капитал за покриване на рисковете;
- Отстраняване на слабости в регулацията, които станаха ясни след настъпването на глобалната икономическа криза в края на 2007 г. Те засягат главно структурата на капитала.

Като резултат от работата на Базелския комитет по банков надзор през декември 2010 г. (ревизирано през юни 2011 г.) е прието споразумението Базел III, което представлява нов общ стандарт за страните-участнички. През

август 2013 г. то е допълнено с изискване за ликвидно покритие. В края на юни 2013 г. са приети Регламент (ЕС) No. 575/2013 („Регламентът“) и Директива 2013/36/ЕС („Директивата“) на Европейския парламент и на Съвета, които регламентират прилагането на споразумението Базел III в ЕС (пакетът, включващ тези два документа, е известен още като CRD IV). Основните промени, въведени със CRD IV, се изразяват в следното:

- Почти напълно отпадат възможностите за използване на национални дискреционни правомощия при прилагането на регулаторната рамка. Така се ограничава възможността за арбитраж между различните европейски страни и пренасочване на капитали по регулаторни причини;
- Увеличава се качеството на минимално изискуемия капитал. Това налага редица ограничения и отпадане на възможности, позволени в предходните регулации, а именно:
 - Преустановява се използването на понятието капитал от трети ред и финансовите инструменти, които се признават в него;
 - Променя се начина, по който се разпределят намаленията на капитала, произтичащи от загуби, преоценка на нематериални активи и отсрочените данъчни активи. Намаленията се правят изцяло от базовия собствен капитал от първи ред, а не както дотогава по 50% от капитала от първи ред и от капитала от втори ред;
 - Съотношението на базовия собствен капитал от първи ред става основен измерител за капиталовата адекватност на финансовите институции, докато при предишните регулации за такива се считаха съотношенията на общата капиталова адекватност и на капитала от първи ред;
 - Отпада възможността за признаване на хибридни инструменти в базовия собствен капитал от първи ред. Критериите за признаване на тези инструменти в допълнителния капитал от първи ред стават по-строги;
- Увеличава се количеството на минимално изискуемия капитал. Това се осъществява по две направления. От една страна, нарастват минималните изисквания за различните компоненти на капиталовата база, а от друга страна, се въвеждат капиталови буфери:
 - Новите минимални стойности на съотношенията за измерване на капиталовата адекватност са следните:

Регулация	Съотношение на:		
	базовия собствен капитал от първи ред	капитала от първи ред	общата капиталова адекватност
CRD IV	4.5%	6.0%	8.0%
2006/49/EC	2.0%	4.0%	8.0%

Увеличението е по отношение на капитала от първи ред и засяга главно базовия собствен капитал от първи ред;

– Капиталовите буфери са три вида:

- * Предпазен капиталов буфер – задължителен; представлява базов собствен капитал от първи ред, който трябва да се поддържа по всяко време и има една и съща стойност за всички регулирани институции в една и съща юрисдикция. Стойността му е в размер на 2.5% от рисково претеглените активи;
- * Антицикличен капиталов буфер – специфичен за всяка регулирана институция според структурата на експозициите ѝ; състои се от базов собствен капитал от първи ред. Стойността му зависи от фазата на икономическия цикъл и цели ограничаване или стимулиране на кредитната експанзия през различните фази. Величината му (между 0 и 2.5% от рисково претеглените активи) се определя независимо във всяка юрисдикция, като се отчита ръстът на кредитните агрегати спрямо динамиката на БВП в съответната страна. При изчисляване на буфера се използват тегла, определени от буферите на различните юрисдикции, където институцията има експозиции. Може да има и стойност над 2.5% в определена юрисдикция, но регулаторите в останалите страни-членки на ЕС не са длъжни да я признават;
- * Системни буфери – три вида; имат различни стойности за всяка финансова институция в зависимост от страната и преценката на регулиращия орган за това доколко системно важна е тя.
 - Буфер за системен риск – местният регулатор във всяка юрисдикция определя самостоятелно размера му, който варира между 1 и 3% от рисково претеглените активи и трябва да се попълни с базов собствен капитал от първи ред. Местният регулатор уведомява аргументирано за решението си Европейският съвет за системен риск (ЕССР), Европейският банков орган (ЕБО), Европейската комисия (ЕК), както и регулаторите в страните, където се извършва консолидация. Съществува възможност за определяне на стой-

ност над 3%, но в този случай се изисква убедителна аргументация, като режимът не е уведомителен, а разрешителен. След 01.01.2015 г. максималната стойност на буфера се увеличава до 5%;

- Буфер за глобална системно значима институция (ГСЗИ) – идентифицирането на ГСЗИ се осъществява от надзорните органи, както в страната-членка, където е регистрирана институцията, така и в страните-членки, където се осъществява надзор върху институции, които се консолидират с нея. Методиката за идентифициране включва различни критерии, като например размер и сложност на групата, трансгранична дейност и др. Стойността на буфера е в размер между 1 и 3.5% от рисково претеглените активи и трябва да се попълни с базов собствен капитал от първи ред. Според методиката за идентифициране се определят поне пет категории за нива на буфера, който се движи със стъпка 0.5%;
- Буфер за друга системно значима институция (ДСЗИ) – идентифицирането на ДСЗИ се осъществява от надзорните органи във всяка страна-членка. Стойността на буфера е в размер до 2% от рисково претеглените активи и трябва да се попълни с базов собствен капитал от първи ред. След идентифицирането и определянето на размера на буфера местният надзорен орган е длъжен да уведоми ЕССР, ЕБО, ЕК и местните надзорни органи в останалите страни-членки за решението си поне един месец преди да го публикува.

Освен стойността на предпазния капиталов буфер, която е фиксирана на 2.5%, на местните надзорни органи се предоставя възможността да определят размера на останалите буфери в посочените в Директива 2013/36/ЕС граници. Предпазният капиталов буфер и антицикличният капиталов буфер също така могат да бъдат въведени и поетапно от местните надзорни органи.

Основната идея при въвеждането на буферите е те да се натрупват в години на благоприятно икономическо развитие и да се използват за покриване на евентуални загуби в периоди на икономически спад. Комбинацията от изисквани буфери за поддържане е уникална за всяка финансова институция, която е обект на надзор, и тяхното формиране и поддържане се наблюдава постоянно от съответния регулаторен орган. В случаите, когато натрупаният им размер е недостатъчен, засегнатите институции са длъжни да представят План за запазване на капитала, който включва срокове и очаквани източници за запълване на буферите, в т.ч. очаквани решения на акционерите, оценки на очакваните приходи, разходи и резерви.

- Наред с увеличените изисквания по отношение на количеството и качеството на капитала, пакетът CRD IV прецизира и в някои случаи дори намалява размера на рисково претеглените активи:
 - Увеличават се капиталовите изисквания относно отчитането на риска от контрагента, като се въвежда допълнително капиталово изискване за извънборсовите дериватни инструменти – Credit Valuation Adjustment;
 - Разширява се обхватът на експозициите на дребно, за които се прилага рисково тегло от 75%. Експозициите, предмет на такова третиране вече са с размер до 1 млн. евро, като те могат да бъдат както към физически лица, така и към малки и средни предприятия (МСП);
 - Въвежда се облекчение на капиталовите изисквания за експозициите към МСП, при които дължимата сума не надвишава 1.5 млн. евро. При тях капиталовите изисквания се редуцират с фактор 0.7619, независимо дали експозициите към МСП са класифицирани като „Експозиции към предприятия”, „Експозиции на дребно” или „Експозиции, обезпечени с ипотеки върху недвижими имоти”;
 - Разширява се обхватът на признатите обезпечения. Освен ипотеките върху жилищни имоти, вече се въвежда възможност за признаване на търговски ипотекки;
 - Въвежда се нов клас „Експозиции в капиталови инструменти” при използването на стандартизирания подход. Въпреки сравнително високото рисково тегло от 250%, в някои случаи това създава възможности за сериозна капиталова икономия от страна на финансовите институции, доколкото им се позволява да не намаляват базисния капитал от първи ред с непретеглената сума на тези капиталови инструменти;
 - Създава се възможност за по-справедливо третиране на подчинените срочни дългове през последните 5 години до падежа им. Отменената директива предвиждаше те да се амортизират с по 20% в началото на всяка от последните 5 години до падежа, докато новите изисквания са това да става ежедневно и пропорционално на оставащите дни до падежа.
- Регламентът въвежда ново регулаторно изискване, наречено „отношение на ливъридж”. То представлява отношението между капитала от първи ред и сумата на балансовите и задбалансови активи на финансовите институции след корекции на стойността и преди прилагането на

рискови тегла. Изискването влезе в сила от началото на 2018 г. и има минимална стойност от 3%. Тя цели да се избегнат грешки в използваните модели, а също така да предпазва от прекалената концентрация в нискорискови активи, което би увеличило системния риск;

- Регламентът отделя особено внимание на поддържането, измерването и регулирането на ликвидността. Въвеждат се две нови съотношения, които целят да се наложат стандарти за поддържането на краткосрочната и дългосрочната ликвидност:
 - Изискване за ликвидно покритие (Liquidity Coverage Ratio) – представява отношението между запаса от висококачествени ликвидни активи и чистите изходящи парични потоци. Изискванията към ликвидните активи са: да са освободени от тежести, да не са емитирани от институция – член на групата, да се котират на признати борси и да се приемат като обезпечение при рефинансиране от централната банка на съответната страна-членка. Изискването за ликвидно покритие имаше следните минимални стойности: 60% през 2015 г., 70% от началото на 2016 г., 80% от началото на 2017 г. и 100% от началото на 2018 г.;
 - Отношение на нетно стабилно финансиране (Net Stable Funding Ratio) – съпоставя наличното стабилно финансиране с изискваната сума на стабилно финансиране. Стабилното финансиране се разделя на пет интервала в зависимост от остатъчния матуритет: до 3 месеца, от 3 до 6 месеца, от 6 до 9 месеца, от 9 до 12 месеца и над 12 месеца. Отношението трябва да е над 100%. Така институциите, които са обект на надзор, гарантират, че дългосрочните задължения се покриват по подходящ начин чрез разнообразие от стабилни инструменти за финансиране, както при нормални условия, така и при стрес.
- Регламентът и Директивата въвеждат нови стандарти за корпоративното управление. Те включват изисквания за състава на компетентните органи за управление на институциите, които, от една страна, визират квалификацията, репутацията, индивидуалните качества и независимостта на техните членове, а от друга – структурата и диверсификацията по възраст, пол, образование, произход и професионален опит. Регулира се създаването на комитет за управление на риска, в който да няма членове с изпълнителни функции в компетентните органи за управление.

С прилагането на CRD IV се целеше стабилизиране на финансовия сектор в ЕС посредством засилване на надзора, количествено и качествено укрепване

на капитала и подобряване на управлението на рисковете и ликвидността. Същевременно новите регулации доведоха до относително поскъпване на кредитите и/или до по-труден достъп до тях в някои юрисдикции. Едновременно търсене на капиталови инструменти от страна на редица европейски финансови институции оказва сериозен натиск върху капиталовите пазари, което в комбинация с рестрикциите за разпределяне на дивиденди (например при недостатъчен обем на комбинираната сума на буферите) доведе до отдръпване на инвеститорите и съответно до по-ниски цени на акциите на финансовите институции. Също така по-високите изисквания към ликвидността и съответната промяна, свързана с поддържането на по-висок дял активи с относително по-ниска доходност, принудиха финансовите институции да компенсират с по-висока доходност от кредитни сделки.

Разбира се, ефектите са различни в отделните юрисдикции, тъй като предпоставкият регулаторен режим позволи да се достигне до съществени разлики между страните-членки. Така например в българския банков сектор от началото на 2014 г. изискванията за минимална обща капиталова адекватност леко се повишиха от 12 до 13.5%, което се дължи на първоначално определените от БНБ нива на капиталовите буфери, а именно 2.5% за предпазния капиталов буфер, 0% за антицикличния капиталов буфер и 3% за буфера за системен риск. Ефектът от количествено повишение на коефициента за обща капиталова адекватност не би могъл да бъде определен точно, тъй като следва да се имат предвид и капиталовите облекчения, въведени при някои експозиции, като МСП, признаването на търговски ипотeki и др., както и различните изисквания при определянето на капиталовата база и приспаданията от нея (За банки с участия в дъщерни дружества ефектът е осезаем, докато при други той няма никакво отношение). Разбира се, това се отнася до сектора като цяло, но отражението е различно при отделните финансови институции в зависимост от рисковия им профил и натрупаната капиталова база.

Регулации и допълнителни изисквания към банковия сектор в ЕС

Още в средата на 2014 г. бяха приети два нови регулационни документа:

- Директива 2014/59/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 15 май 2014 г. за създаване на рамка за възстановяване и реструктуриране на кредитни институции и инвестиционни посредници;
- Регламент (ЕС) № 806/2014 на Европейския парламент и на Съвета от 15 юли 2014 г. за установяването на еднообразни правила и еднообразна процедура за реструктурирането на кредитни институции и някои ин-

вестиционни посредници в рамките на Единния механизъм за реструктуриране и Единния фонд за реструктуриране.

Основната им идея е да се създаде подходящ механизъм за реструктуриране на изпаднали в криза финансови институции. Един от предвидените начини е чрез инструмента за споделяне на загуби между собствениците и кредиторите на дадена проблемна банка. Той разпределя загубите чрез превръщане на задължението в общ инструмент на собствения капитал, например акция, или чрез обезценяване на главницата на задължението. Споделянето на загуби е основен инструмент за реструктуриране на банки в рамките на ЕС. Като се вземе предвид как акционерите и кредиторите биха понесли загуби, ако една банка е била обект на обичайно производство по несъстоятелност, механизмът за споделяне на загубите намалява стойността и размера на задълженията на проблемната банка. Така се избягва необходимостта данъкоплатците да предоставят средства за покриването на загубите и рекапитализирането на банката.

За да се осигури източник за достатъчен обем парични средства, които да запазят инструмента за споделяне на загуби, се създава ново изискване към инструментите, приемливи за покриване на минималния собствен капитал и на задълженията. То увеличава много съществено минималната капиталова адекватност, макар и част от тези инструменти да са с по-ниски изисквания по отношение на срочност спрямо подчинените срочни дългове например.

Капиталовото изискване има известни различия в различните юрисдикции, при банки с нееднаква големина и системна значимост, както и в зависимост от допълнителни индивидуални изисквания, наложени от местните регулатори. Но минималното комбинирано изискване, включващо собствен капитал, буфери и приемливи задължения, в някои случаи може да надмине 30% от рисковите активи на институцията.

Тези тежки регулации отблъскват инвеститорите, тъй като силно ограничават възможностите за генериране на устойчиви печалби. В периода 2015–2021 г. се наблюдава парадоксална тенденция на едновременно спад в цените на акциите на финансовите институции и отчетени сериозни счетоводни печалби. Доколкото, освен инфлацията и почти неограничения достъп до финансиране на цена, близка до нула, няма други фактори, които да водят до тези печалби, институциите използват благоприятната среда, за да капитализират цялата си постигната печалба и да покрият нарастващите изисквания.

След само още две години, през 2016 г., беше направена поредна съществена регулаторна промяна в счетоводното отчитане на дълговите инструменти с приемането на:

- Регламент (ЕС) 2016/2067 на Комисията от 22 ноември 2016 г. за измене-

ние на Регламент (ЕО) No. 1126/2008 за приемане на някои международни счетоводни стандарти в съответствие с Регламент (ЕО) No. 1606/2002 на Европейския парламент и на Съвета във връзка с Международен стандарт за финансово отчитане 9.

Този регламент внася множество значителни новости, но най-съществената, свързана с печалбата и капитала на финансовите институции, е въвеждането на концепцията за формиране на обезценки на базата на очакваните загуби (преди те се формираха на база на понесените такива). За експозициите, които не се обслужват повече от 90 дни, се приема, че се отнасят в загуба, като дори при евентуално подновено обслужване те не могат веднага да се преквалифицират като редовни. Също така за експозициите, които не се обслужват повече от 30 дни, се изчислява вероятност от неизпълнение до падежа (преди това се правеше за 12 месеца). Тези промени са изцяло в посока намаляване на финансовия резултат, което принуждава банките да заделят значително повече провизии.

Предизвикателства

В продължение на описаната дотук поредица от регулации се обсъждат и са в много напреднала фаза допълнителни ESG¹ изисквания и вменяване на трудноизпълними задължения за събиране и обработване на данни, свързани с тях.

Всичко това се случва на фона на развитието на технологиите и възникването на финансови стартъпи, които имат потенциал за бърз растеж и сравнително лесно отнемане на значим пазарен дял в разплащанията и картовия бизнес от съществуващите институции. Някои прогнози сочат, че тези сегашни стартъпи до 2030 г. ще заемат около 8% от разплащанията в ЕС.

Последното десетилетие се оказа един сравнително дълъг период, предлагащ практически неограничени почти безплатни пари, което позволи съществуването и гарантира оцеляването на нежизнеспособни финансови институции. Създава се илюзията за безпроблемно функциониране на финансовия сектор при постоянно увеличаване на изискванията към него, което не почива на здрава логика.

Няколко епизода в този период показаха колко крехка е финансовата стабилност. Дълговата криза в ЕС, породена от високото ниво на задлъжнялост на няколко страни, главно от южната част на континента, постави много въпро-

¹ Абревиатура от Environmental (околна среда), Social (социални въпроси) и Governance (управление); представлява набор от критерии за оценка на устойчивостта и отговорността на дадена компания.

си. Решенията на ЕЦБ да предоставя практически неограничено финансиране на нуждаещите се банки в тези държави всъщност само отложи проблема и въпреки високата инфлация през последвалите години задлъжнялостта им или не е намаляла, или това намаление не е значимо.

Друг епизод, пряко свързан и с регулаторните изисквания, беше кризата с швейцарската банка Credit Suisse през 2023 г. За няколко дни на европейските фондови борси изчезна капитализация от около 600 млрд. евро. Решението отново беше рефинансиране, този път от Швейцарската национална банка и придобиване от друга финансова институция (UBS).

Изброените финансови регулации на пръв поглед изглеждат като солидна основа за развитието на здрав финансов сектор и защита от бъдещи кризи, но прилагането им и споменатите кризисни ситуации показват уязвимостта на системата. Тези регулации вероятно не биха могли да ни предпазят от вредното въздействие на дълго съществуващите кухи структури, които в условията на почти безплатно, практически неограничено рефинансиране и на инфлационна среда имат възможност да изглеждат неразличими от финансово здравите институции. Въпреки тази привидност ефектът на регулациите от последните 15 години все още остава неясен.

Литература

Регламент (ЕС) No. 575/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционните посредници.

Директива 2013/36/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. относно достъпа до осъществяването на дейност от кредитните институции и относно пруденциалния надзор върху кредитните институции и инвестиционните посредници.

Директива 2014/59/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 15 май 2014 г. за създаване на рамка за възстановяване и реструктуриране на кредитни институции и инвестиционни посредници.

Регламент (ЕС) No. 806/2014 на Европейския парламент и на Съвета от 15 юли 2014 г. за установяването на еднообразни правила и еднообразна процедура за реструктурирането на кредитни институции и някои инвестиционни посредници в рамките на Единния механизъм за реструктуриране и Единния фонд за реструктуриране.

Регламент (ЕС) 2016/2067 на Комисията от 22 ноември 2016 г. за изменение на Регламент (ЕО) No. 1126/2008 за приемане на някои международни счетоводни стандарти в съответствие с Регламент (ЕО) No. 1606/2002 на Европейския парламент и на Съвета във връзка с Международен стандарт за финансово отчитане 9.

Манипулации и неконсистентност на данните за външния дълг и бюджетния дефицит на Гърция от 80-те г. на XX в. до 2010 г.

Михаил Раев*

Абстракт

Проучването разглежда четири случая на бързи промени в статистическите данни, предоставени от гръцкото правителство на ОИСР и Евростат, относно два показателя – съотношението между дълга и БНП/БВП и бюджетния дефицит. Първият случай е от проучването на ОИСР от 1992 г., когато дългът, отчетен за 1985 г., се увеличава бързо от 37% от БНП до 85.1% от БВП. Специфичните характеристики на гръцката икономика, влиянието на приходите на корабни компании и промяна в методиката допринасят за изкривяване на картината на дълговото бреме и публичните приходи и разходи. От 70-те години на миналия век Гърция функционира като данъчен рай за международни корабни компании, а отчетените от тях обороти завишават БНП на страната. След като техните приходи намаляват в изчисленията на БВП през 90-те години, съотношението се увеличава бързо. Вторият случай на бърза промяна в този показател е свързан с влизането на Гърция в Икономическия и паричен съюз. Проучването на ОИСР от 1995 г. отчита увеличение от 92% на 115%. Третият случай на статистическо несъответствие предизвиква широк политически дебат в Гърция. В неговия фокус е спорът за размера на бюджетния дефицит, отчетен от гръцкото правителство за 1999 г. Правителството на „Нова демокрация“ настояваше през 2004 г., че предишното правителство на ПАСОК го е фалшифицирало, за да улесни влизането на Гърция в еврозоната. Констатациите от първия одит на Евростат на гръцките правителствени статистики, проведен в рамките на процедурата за прекомерен дефицит, подкрепиха това твърдение.

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет. Изследването е подкрепено от Министерството на образованието и науката по Националната програма „Млади учени и постдокторанти – 2“.

По-задълбочено проучване на ОИСР разкри, че правителството на ПАСОК е използвало Европейската система от сметки (ЕСС) 79 за изчисляване на бюджетния дефицит, както останалите членки на еврозоната, докато Евростат е приложил измененията на ЕСС 95. Ожесточените политически дебати и взаимните обвинения в неправомерни действия допринесоха за политическите пречки, пред които се изправи правителството на ПАСОК от октомври 2009 г. до май 2010 г., когато трябваше да реши дали да съкрати публичните разходи или да поиска спасителна помощ от МВФ, ЕК и ЕЦБ. Авторът предлага тезата, че гръцкото правителство не е обръщало голямо внимание на дълга и дефицита до 2010 г., а вместо това е основало своите важни решения на това дали може да си позволи да изплаща предстоящите вноски по дълга.

Ключови думи: криза на гръцкия държавен дълг; наблюдение на ОИСР; БВП; бюджетен дефицит

Увод

Кризата с гръцкия външен дълг, която започна през 2010 г. и провокира европейската дългова криза, постави редица въпроси. Верни ли са данните, които са предоставяни от националните статистически институти на Евростат (Sturgess, 2010; Bitzenis & Makedos, 2013)? Каква е ролята на агенциите за оценка на риск (Alsakka et al., 2011; Alsakka & Gwilym, 2013; Gaillard, 2013)? Доколко невъзможността да се обслужват плащанията по външния дълг се дължи на широките социални разходи, липсата на надзор над разходите в пенсионната и здравната системи, спадащите данъчни и социално-осигурителни вноски или на разрастващия се сив сектор (Alogoskoufis, 2012; Arghyrou & Tsoukalas, 2011; Kollintzas et al., 2011; Lapavitsas, 2019; Mitsopoulos & Pelagidis, 2011; Nelson et al., 2011; Reinhart & Trebesch, 2015; Zestos, 2016)? Каква е вината на политиките и има ли политико-икономически цикъл в Гърция, поради който страната изпадна в криза през 2010 г. (Tkáčová et al., 2018; Andersen, 2020; Alogoskoufis, 2021)?

Изследването разглежда прелюдията към гръцката дългова криза и предлага обяснение за няколко епизода на резки промени на съотношението на гръцкия външен дълг към brutния национален продукт (БНП) и/или brutния вътрешен продукт (БВП) и необичайните корекции на бюджетния дефицит от 80-те години на XX в. до 2010 г. Тези съотношения са от съществено значение, защото са заложили в Пакта за стабилност и растеж от 1997 г. и Маастрихтските критерии (съгласно действащия към 2001 г. Договор от Амстердам) като част от изискванията за приемането на една държава в Икономическия и паричен съюз. Според Пакта, съотношението на дълга към БВП трябва да е до 60%, а бюджетният дефицит трябва да е до 3% от БВП. Допълнителен аргумент за

важността на тези данни е, че те позволяват на потенциалните инвеститори в държавни ценни книжа да формират очаквания за възможностите на държавата да обслужи бъдещите плащания или да обяви дефолт. Изследването се опитва да разкрие имало ли е специално посветени лица в мистериите на гръцката статистика или предлаганите от нея данни са имали друга роля и не са служили за вземането на управленски решения.

В контекста на гръцката финансова криза от 2010–2018 г. данните позволяват да се формулира въпрос, чийто отговор частично ще бъде предложен в края на изследването. Защо Гърция изпада в дългова криза при повишаването на дълга от 115% от БВП през 2009 г. на 130% през 2010 г., а успява да оцелее при драматичното повишаване на дълга до около 210% от БВП през първата година на световната криза предизвикана от COVID-19?

Източници

Изследването се основава на данни от докладите на Организацията за икономическо развитие и сътрудничество (ОИСР). Тези данни се споделят от гръцките власти, гръцкия статистически институт (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος) и икономическото и финансово министерство с международните икономически организации. ОИСР е основана през 1961 г. от осемнадесет държави, които са получатели на американска помощ след втората световна война по плановите „Маршал“ и тези за икономическа подкрепа за Япония и други американски съюзници. Докладите на ОИСР са важен извор на икономически данни, които позволяват да се проследи не само динамиката на ключовите индикатори за една икономика, но и на различните икономически концепции, термини и дефиниции, които се прилагат към тях. Членовете на ОИСР ѝ подават статистически данни, като се ползват актуалните публикации на Системата от национални сметки, издавани от Организацията на обединените нации от 1953 г. насам.

Необходимо е да се отбележи, че данните за гръцкия външен дълг са налични и от други източници, включително на интернет страниците на международните финансови и статистически институции като Международния валутен фонд (МВФ), Световната банка и Евростат.

Така например, МВФ предлага информация за динамиката на гръцкия външен дълг от XIX в. Не е посочен източник на данните за дълга и за дълга на сектор „Държавно управление“. Фиг. 1 показва дълга на Гърция от 1884 до 2015 г., а фиг. 2 – динамиката на дълга на сектор „Държавно управление“ от 1960 до 2023 г. На фиг. 1 има поредица от години, за които данни не са налични.

За разлика от МВФ, ОИСР предлага на интернет страницата си данни за

брутния правителствен дълг на Гърция от 1995 г. насам. ОИСР започва да отчита *външния дълг (external debt)* на страната в своите годишни доклади от 1975 г. В доклада от 1994 г. счетоводният показател *общ дълг на общественения сектор (total public sector debt)* престава да се докладва и в таблицата за *консолидиран дълг на обществения сектор* се отчита дългът на сектор „Държавно управление“. От 1998 г. този показател се трансформира в *брутен дълг (gross debt)*.

Фигура 1: Дълг към БВП, %

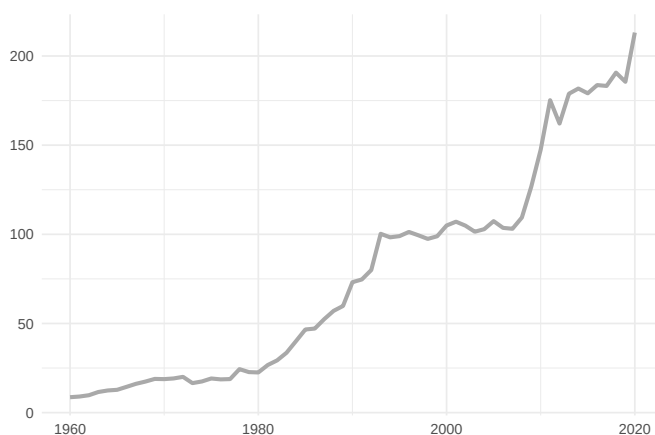
Източник: IMF Historic Public Debt Database

Първият епизод на рязка промяна на дълга към БВП е от доклада на ОИСР от 1992 г. Вторият епизод на рязка промяна в посока повишение на дълга е от 1994 г., докато третият и четвъртият епизод са свързани със спорове около изчисляването на бюджетния дефицит и са от 2004 г. и от 2009-2010 г.

Данни и дискусия

Рязко увеличение на съотношението дълг към БНП/БВП през 1985 г.

Годишните доклади на ОИСР предлагат различни данни за едни и същи години. Въпреки че статистическата ревизия е нормална процедура, обемът и обхватът на ревизията на общия дълг на обществения сектор на Гърция са прекалено динамични и противоречиви. При сравняването на данните от различни годишни доклади се откроява първият епизод, при който общият дълг на обществения сектор се увеличава рязко от 37% от БНП през 1984 г. в доклада на ОИСР за 1987 г. (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1987,

Фигура 2: Дълг на сектор „Държавно управление“ към БВП, %

Източник: *IMF Historic Public Debt Database*.

р. 22) на 85.1% от БВП през 1985 г. в доклада на ОИСР за 1992 г. (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1992, p. 62).¹ През 1981 г. показателят *общ дълг на централното правителство (total central government debt)* е 31.9% от БНП, а *общият дълг на общественения сектор (total public sector debt)* е 39.7% от БНП. Тези показатели се повишават съответно до 58.3 и 76.9% от БВП през 1985 г., за да достигнат до 72.8 и 91.5% през 1988 г. в доклада на ОИСР за 1990 г. (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1990, p. 38). В доклада от 1991 г. за 1984 г. стойността на съотношението „дълг към БВП“ е 33.5%, а за 1985 – 42.5% (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1991). В следващия доклад (за 1992 г.) последната стойност е ревизирана на 85.1% (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1992).

Какво налага толкова рязка преоценка на дълга към БВП и какви са определенията на двете статистически категории? Много скоро след своето създаване, ООН задава основните икономически и статистически определения, които ще бъдат използвани за целите на международната и националната статистика. Част от тези определения са заимствани от тези, вече използвани от МВФ. През 1953 г. ООН издава инструкция за конструирането на системата на националните сметки и дадените в тази публикация определения се ползват от гръцкия статистически институт при комуникиране на данните към ОИСР. За

¹ Докладът от 1991 г. е първият, в който се използва съотношението „дълг към БВП“. В предходните доклади се използва съотношението „дълг към БНП“ (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1990, 1991).

² До 1984 г. вкл. съотношението е „дълг към БНП“, а за следващите – „дълг към БВП“.

Таблица 1: Съотношение на дълга към БНП / БВП, 1980–1992 г., %²

Година	Стойност
1981	21.0
1983	30.0
1984	37.0
1985	85.1
1986	86.3
1987	93.0
1988	99.6
1989	104.3
1990	110.4
1991	113.2
1992	116.2

Източник: Organisation for Economic Co-operation and Development (1987, 1992, 1993).

целите на международния статистически обмен БНП по пазарни цени е определен като пазарната цена на продукта преди намаляването му с разходите за използване на основен капитал (амортизационните отчисления) и се отнася до производствените фактори, предлагани от резидентите на една страна. БНП е равен на сумата от разходите за потребление и брутното вътрешно капиталообразуване (частно и обществено) и излишъка по текущата сметка на страната. Този излишък е приблизително равен на нетния износ на стоки и услуги плюс нетните факторни доходи, получени от чужбина. БВП по пазарни цени е пазарната стойност на продукта преди приспадане на амортизационните отчисления и отнесен към производствените фактори, намиращи се на територията на една страна. БВП по пазарни цени е тъждествено равен на сумата от разходите за потребление и брутното вътрешно капиталообразуване (частно и обществено) и нетния износ на стоки и услуги на дадена страна. БВП по пазарни цени се различава от БНП по пазарни цени по това, че не се отчитат нетните факторни доходи, получени от чужбина. БВП по факторни разходи е стойността на факторните разходи за производството на продукта преди амортизационните отчисления и които се отнасят до производствени фактори, намиращи се на територията на дадена страна. Разликата с БВП по пазарни цени е, че не включва превишението на косвените данъци над субсидиите. Нетният национален продукт по факторни разходи е стойността на факторните разходи за производството на продукта след приспадане на амортизациите, отнесени към производствените фактори, предлагани от резиден-

тите на една страна. Той се отъждествява с националния доход (United Nations, 1953, p. 17).

Половин век по-късно Речникът на статистическите термини на ОИСР определя БНП като brutния национален доход (БНД) , който е равен на БВП без нетните данъци по производството и вноса, без компенсациите на работниците и дохода от собственост, платим към останалия свят, плюс съответните категории доход, получен от останалия свят – с други думи, БВП минус първичните доходи, платими на нерезиденти плюс първичните доходи, получени от нерезиденти (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2008, p. 238). ОИСР дефинира БВП като агрегирана мярка за продукцията, равна на брутната добавена стойност, създадена от всички местни институционални единици, заети с производство (плюс всички данъци, но минус субсидиите на продуктите, невключени в стойността на крайната продукция). Изразява се и като сума от крайното използване на стоки и услуги (без междинното потребление), измерено по цени на купувач , като се извади стойността на вноса на стоки и услуги, или като сума на първичните доходи, разпределени от местните производствени единици (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2008, p. 236).

Обзорите на ОИСР хвърлят светлина върху мистерията с двукратното нарастване на съотношението на дълга към БНП/БВП със следните обяснения, намиращи се в различни доклади.

По време на Хунтата на полковниците (1967–1974 г.) правителството убеждава собствениците на кораби от гръцки произход да регистрират фирмите си в Гърция. Докладът на ОИСР от 1972 г. отбелязва, че чрез гарантиране на пълно данъчно облекчение гръцкото правителство успява да убеди гръцките собственици на кораби да преместят седалищата на фирмите си в Гърция. От 1969 до 1971 г. регистрираният тонаж на корабите в Гърция се увеличава с над 50%. ОИСР отбелязва, че гръцкото правителство има полза от това действие, тъй като се подобрява платежният баланс чрез преводите на заплатите на моряците, както и чрез заплащането на различни услуги и придобиването на имоти от гръцките корабособственици. Когато корабите са под гръцки флаг, постъпленията от заплати и социални осигуровки от моряците са по-високи поради законовото задължение 80% от моряците да са гръцки граждани. Собствениците на кораби от своя страна наемат офиси, сключват застраховки и ползват други услуги, ако корабът е регистриран в страната. ОИСР отбелязва, че за разлика от корабите, опериращи в Средиземноморието, които трябва да декларират своя оборот, съдовете, опериращи в световните океани, нямат подобно задължение, поради което те реално не плащат данъци. Освен това данъчното облагане не е основано на дохода от превозването на товари, а на регистрирания тонаж и варира между 0.20 и 0.40 щ.д. за тон, ако корабът

оперира над десет години след построяването му. Всички кораби, построени в Гърция, не подлежат на данъчно облагане за период от 12 г. (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1972, p. 40).

Докладът на ОИСР от 1976 г. предлага няколко аналитични части, свързани с ролята на корабоплаването за платежния баланс. Той отбелязва, че спрямо предходното десетилетие корабоплаването се превръща в най-важния източник на невидими приходи. Невидимите приходи (*invisible earnings*) са постъпленията получени от туризма, корабоплаването и преводите на емигрантите според статистическите квалификации от 60-те и 70-те години (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1976, p. 24). През 1974 г. корабните услуги формират 21% от постъпленията по текущата сметка или 4.5% от БНП, като покриват над 4% от дефицита по търговската сметка на база CIF/FOB. Докладът отбелязва, че флотът, плаващ под гръцки флаг, рязко се е увеличил през последното десетилетие. Регистрираният тонаж на корабите под гръцки флаг е нараснал четири пъти спрямо 1960 г., като делът на корабите с гръцки собственици в световния флот е нараснал от 9% през 1957 г. на 15% през 1975 г., от които над половината са под гръцки флаг. Корабите, опериращи в световния океан, се владеят от гърци, живеещи извън страната, като само екипажите им са съставени основно от гърци. Предвид данъчните облекчения и липсата на данни не е от голямо значение за платежния баланс дали притежаваните от гърци кораби са регистрирани в Гърция или в чужбина. Забележима е тенденцията на увеличаване на паричните преводи към Гърция от корабособственици и моряци, като тези преводи са отчетени в националните сметки като факторен доход от чужбина. Освен тези преводи се наблюдава и рязко увеличение на социалноосигурителните вноски на моряците след 1970 г., но те представляват по-малко от 5% от всички приходи. Действителният износ на корабни услуги достига само до 12% от общите приходи, въпреки че доходите от корабна дейност (без капиталови трансакции) са основно от товарни превози, т.е. износ на услуги. Това се дължи на специфичната позиция на гръцкия корабен сектор, който поради различните ползвани флагове само частично се приема като част от местната гръцка икономика. Банковите сметки и офисите на корабните компании се намират в двата основни финансови центъра Лондон и Ню Йорк. Данните за действителните приходи и плащания, както и за капиталовите и финансови трансакции, включително заемите и обслужването на дългове, се съхраняват извън Гърция. Поради това те не могат да се отчетат като обем и стойност. В брутните доходи от корабоплаването се записват само трансакции, които се осъществяват в Гърция и са деноминирани в чуждестранна валута. Поради това добавената стойност, създадена от корабния сектор, е подценена. Според много консервативни изчисления по-малко от половината от корабния сектор се отчита в БНП на Гърция (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1976, p. 26).

В този контекст само износът на услуги (12% от общите приходи по текущата сметка за 1974 г.) е включен в изчислението на БВП, докато факторните доходи се отчитат в БНП. Според Системата на националните сметки на ООН/ОИСР корабите, плаващи под националния флаг, са част от местната икономика и тяхната обща стойност се отразява на БВП. Нещо повече, наличността на корабите се приема за част от капиталовия запас на страната. Поради проблемите с регистрирането на трансакции, свързани с гръцкия корабен сектор, тъй като повечето от корабите са извън страната, властите възприемат едно решение за статистическо отчитане, което води до това, че БВП, формирането на капитала и вносът са съществено подценени. В сравнение с Норвегия, при сходен тонаж на корабите с тези, плаващи под гръцки флаг, делът на корабния сектор в БВП е 8% при 1% в гръцкия БВП. При добавяне на факторния доход от сектора, приносът му към БНП на Гърция е 3.4% през 1972 г., или приблизително половината от аналогичния показател за Норвегия.

Докладът на ОИСР от 1976 г. разглежда и още един проблем, а именно ре-визията на националните сметки. Тя засяга оценките по настоящи цени за редица години, но докладът отбелязва, че най-съществена е промяната на базовата година от 1958 г. на 1970 г., което съответства на международната практика (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1976, p. 49).

През 1984 г. докладът на ОИСР прави подробен анализ на статистическите данни, докладвани от Гърция. Авторите на доклада не проявяват съмнение относно общото описание на икономическото развитие на Гърция. Те отбелязват, че количественият анализ на гръцката икономика е сложен поради сериозните проблеми с икономическата статистика. Един от проблемите с реда от ценови данни в националните сметки е, че базовата година е 1970 г., поради което промените в относителните цени не са отразени. Докладът отбелязва продължаващата разлика между данните на баланса на сектор „Останал свят” в националните сметки и статистиката на платежния баланс. Отчетена е поредица от постоянни разлики в обема и стойността на изделията от 1980 г. нататък, поради което не може да се измерят условията за търговия (*terms of trade*). Сметките на сектор „Държавно управление” и на обществения сектор не съвпадат на начислена и касова основа. Съществуват сериозни пропуски в статистическата информация, като частични данни за доходите на физическите лица, както и неясни данни за заетостта и безработицата за голяма част от периода до 1984 г. (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1984, p. 9).

В Приложение I към доклада от 1984 г. ОИСР детайлно описва проблемите със статистиката на националните сметки и чуждестранните трансакции. Изследвани са проблемите с отчитането на запасите, сметките на домакинствата и небанковите юридически лица и статистиката на чуждестранната търговия.

По отношение на натрупването на запаси единствено през 1968 г. е извършена инвентаризация и запасите (по постоянни цени) са намалени. За разлика от останалите страни от ОИСР, които периодично намаляват запасите, Гърция, дори във времена на висока инфлация, отбелязва съществено повишение на стоковите и капиталови складови запаси по текущи цени, като увеличението е средно с 3% от БВП за 1981 и 1982 г., и с 5% за предходното десетилетие. Средно за останалите държави от ОИСР повишението на стоковите и капиталови запаси по текущи цени е под 1%. Авторите на доклада отбелязват, че е трудно да се оценят запасите при нормални условия, но това е още по-трудно при периоди на висока инфлация, която Гърция изпитва след 1973 г. Вероятно сметките за натрупването на запаси включват определено повишение, което е доста съществено през годините до 1984 г. Следва да се отбележи, че дори нетрайните селскостопански продукти, съхранявани от държавните агенции, се включват в натрупването на складови запаси, въпреки че те биват унищожавани поради невъзможността да бъдат продадени. Поради лоши счетоводни практики доста фирми включват в складовите запаси стоки, произведени през годината, но които остават заведени там в края на годината. Те не са продаваеми поради дефекти в дизайна или изработката. Все пак фирмите ги включват в складовите запаси, за да отчетат счетоводно по-висок размер на активите. В този смисъл, най-вероятно, стоковите запаси са надценени. Според авторите на доклада през по-голяма част от 70-те години грешката при оценката е негативна и по този начин е коригирана част от високите оценки на запасите, а надценяването на БВП е ограничено. От 1981 г. грешката е положителна и е средно 3% на година, като по този начин допринася за ръста от 1% в БВП през 1981 г.

По отношение на доходите на домакинствата в националните сметки, показателят, озаглавен „доход от собственост и предприемаческа дейност, получен от домакинствата”, включва общите спестявания на фирмите, а не само частта, която се преразпределя към домакинствата, т.е. доход от дивидент. Освен това сумата по общите спестявания включва статистически разлики, които са значими и с голям обем. Структурна особеност на гръцката икономика е наличието на голям дял доходи, които не са от заплата. Това допълнително затруднява оценката на сметката за доходите на домакинствата. Като цяло общите национални спестявания са неясни, отчасти поради затруднения с оценката на външните трансакции (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1984, pp. 54–57).

ОИСР има критични бележки по отношение на статистиката на външно-икономическите трансакции. При сравняване на различни източници на информация се забелязват големи разминавания в стойностите, които не може лесно да се коригират. Тези разлики се отразяват не само върху данните за външната търговия и плащания, но и на таблицата с национални сметки

по отношение на сметката на консолидираното брутно капиталообразуване и спестяване. Вторият показател показва, че Гърция е износител на капитал в размер на 0.25% от БВП през 1980 г. и 1981 г., като дефицитът в баланса на текущата сметка достига до 6% от БВП. През 1982 г. Гърция е вносител на капитал, а дефицитът по текущата сметка спада до 3.5% от БВП. Проблемът с външнотърговската статистика и плащания има два основни аспекта. От една страна са сериозните разлики относно нивото и годишните промени в търговията и настоящия платежен баланс в зависимост от ползвания подход (отчитане на база трансакция или на база разплащания) и доколко при разделението по обем и цени в търговската статистика, събирана от митниците, е допусната сериозна грешка през предходните години. Не съществува голяма разлика в статистическите данни между системата на националните сметки и Гръцката централна банка (ГЦБ), тъй като националният статистически институт ползва данните на банката. Съществуват обаче съществени разлики с търговската статистика и те обясняват разликите с текущата сметка. Гръцката централна банка създава статистиката на платежния баланс, вкл. на външната търговия, на основа на извършените парични преводи, което отразява и търговското кредитиране от страна на доставчиците. Данните в националните сметки са на основа на извършените трансакции и се извеждат от статистиката на митническите служби. Данните за износа са почти идентични, докато за вноса се разминават и са по-високи в националните сметки поради включването на военните покупки и тези за корабостроителниците. Разликата се дължи на стойността на вноса в статистиката на платежния баланс, която е много по-висока от данните от митниците. Основен проблем, който възниква в търговската статистика и тази на платежния баланс при всички държави след края на режима на фиксирани обменни курсове по време на Бретънуудската система, е свързан с остойностяването. Налице е несъвпадение във времето на преминаване на стоките през митнически контрол и отчитане на плащанията от ГЦБ. Това допринася за разликите в условия на свободен обменен курс на драхмата и продължаващи промени в курсовете на валутите на основните гръцки търговски партньори. Съществуват и трудности в преизчисляването в долари – валутата, използвана в статистиката на платежния баланс от ГЦБ. ОИСР отбелязва, че това обяснява малка част от разликите в търговската статистика.

В допълнение към проблема с остойностяването на стоките, основната причина за разликата между данните за вноса на митниците и на ГЦБ е, че в данните на база разплащания на ГЦБ се включват и: внос на военно оборудване за целите на държавното управление; безмитен внос на индустриално оборудване и съоръжения за местните корабостроителници и други заводи, собственост на чуждестранни фирми, тъй като те ползват данъчни облекчения при инвестиции в Гърция; транзитни стоки, които ще бъдат изнесени отново;

инвестиционно злато; инсталационните разходи за ново оборудване, поради плащанията към чужди фирми. Тези категории са изключени от митническите декларации и статистика. Нещо повече, в митническата статистика се включват капиталовите стоки, внесени по закон No. 2687/53, които са самостоятелно финансирани от чужбина и не се докладват в ГЦБ. В резултат вносите на основа действително разплащане е с 23% по-висок от този на база митническата статистика и с 15% над базата на националните сметки за периода от 1978 до 1982 г. Големи разлики са отбелязани за 1981 г. (в рамките на 38.25%), а също и за 1982 г. (в рамките на 36.25%), което се равнява на 8.5% от БВП.

Разликите в данните за вноса се проявяват в дефицитите на външнотърговската и текущата сметка, които се разминават значително според това дали са представени на трансакционна основа в националните сметки или на основа разплащания от ГЦБ. Разликата между двата показателя достига до 6% от БВП през 1981 г. и средно по 3% в петте години до 1982 г. Това обяснява почти половината дефицит на основа осъществени разплащания за периода, което според ОИСР е по-точна оценка, тъй като отразява нетните трансфери в чуждестранна валута и промените в чуждестранната задължнялост, а и дава по-ясна представа за външното ограничение при формиране на икономическата политика.

В доклада на ОИСР се отбелязва, че съществуват проблеми при отчитането на дълга и дефицита на обществения сектор, което се дължи на източниците на информация и ползваните методи за нейната обработка. Тези проблеми се задълбочават в края на 70-те години, което прави почти невъзможна оценката на положението с държавните финанси и тяхното влияние на икономиката. По отношение на статистическите резултати за сектор „Държавно управление“, ОИСР прилага различни видове методи – оценки на касова основа, административна основа и на основа на националните сметки, така че да достигне до приблизителна представа за нетните заеми. До 1978 г. нетните заеми са сравнително малки, като те се увеличават през 1981 г. до 23% от БВП. Данните на касова основа включват само нетните заеми от банковия сектор и чужбина, докато тези на административна основа или на основа на националните сметки включват още и заемите под формата на забавени плащания от частния местен небанков сектор. Данните от втория и третия източник са основно на начислена основа, т.е. на основата на дължимите данъчни постъпления и поети задължения за извършване на разходи в дадена година, дори когато това са забавени плащания при изпълнението на бюджетните разходи или разходите целенасочено са извършени в първата четвърт на следващата година. Данните на касова основа показват колко е получено и разходвано за една календарна година. Тези разлики обясняват отчасти разминаванията в цифрите. През 1981 г., преди идването на ПАСОК на власт, има необичайно голямо нарастване на поетите задължения за разходи, поради което дефицитът

на начислена основа е по-висок от този на касова основа. Част от отложените плащания са извършени през 1982 г, което се отразява на по-високия дефицит на касова основа спрямо другите два метода (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1984, pp. 58–60).

Проблемите, свързани с измерването на компонентите на БНП/БВП, способстват за разширяване на основата, т.е. знаменателя, така че увеличението на дълговете през 70-те и първата половина на 80-те години на XX в. в числителя не се отразява чувствително на съотношението на дълга към БНП. Поради предоставените данъчни облекчения за корабни фирми, много от тях преместват седалищата си в Гърция и регистрират увеличени обороти и капиталообразуване. Увеличението на дълга става, след като започва точно измерване на дейността на икономическите агенти (резиденти и нерезиденти) и при замяна на БНП с БВП в знаменателя на дълговото съотношение. Всички доходи на резиденти, получени в чужбина, не се отчитат като част от гръцката икономика. Именно този преход към БВП води до рязкото увеличение на съотношението на дълга към размера на националната икономика. Възможно обяснение е преместване на седалищата на редица корабни фирми от Гърция към други западноевропейски страни или фалити на гръцки компании, което действително се случва по време на първото правителство на ПАСОК (Раев, 2023, с. 131–133). Описаните проблеми със статистическата отчетност и методика водят до там, че при направените ревизии в доклада на ОИСР от 1992 г. съотношението е променено рязко от 37% дълг към БНП (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1987), или 33.5% дълг към БВП (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1991) за 1984 г. на 85.1% дълг към БВП за 1985 г.

Съществено повишение на съотношението на дълга към БВП през 1993 г.

Вторият епизод засяга промяната на съотношението на дълга на сектор „Държавно управление“ към БВП от 92% през 1992 г. на 115% през 1993 г. (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995, p. 22). Сходна тенденция на промени в статистическата отчетност се забелязва и в докладите от 1996 и 1997 г., като последният влиза в детайли относно отделните статистически категории и отчита дълговете на подсектор „Централно държавно управление“ и сектори „Държавно управление“ и „Обществен сектор“, както показват табл. 2 и 3. Това повишение се дължи на покриване на задълженията на правителството към ГЦБ в съответствие с изискванията на втория етап на формиране на Икономическия и паричен съюз, както и поради решението на правителството да емитира дълг, за да повиши капиталовата основа на държавните търговски банки за формиране на провизии при наличието на просрочени задължения. ОИСР отбелязва, че въпреки растежа от средно 4% от

БВП през голяма част от 90-те години, съотношението на държавния дълг към БВП остава непроменено през голяма част от този период, тъй като правителството поема дълговете или загубите на различни държавни предприятия (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1995, pp. 22–23).

Таблица 2: Съотношение на дълга на сектор „Държавно управление“ към БВП за периода 1991–1993 г.

Годишен доклад на ОИСР	1991	1992	1993
1995	86	92	115
1996	93.3	99	121.4

Източник: *Organisation for Economic Co-operation and Development* (1995, p. 22), *Organisation for Economic Co-operation and Development* (1996, p. 32)

Таблица 3: Съотношение на дълга към БВП по сектори за периода 1991–1996 г.³

Сектор	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Централно държавно управление	83.0	90.9	114.1	117.5	120.0	121.0
Държавно управление	83.3	89.4	111.8	110.4	111.8	111.8
Обществен сектор	93.3	99.0	121.4	120.9	121.0	120.9

Източник: *Organisation for Economic Co-operation and Development* (1997, p. 45)

Политически битки (2004–2006 г.) около изчислението на бюджетния дефицит за 1999 г.

Третият епизод в отчитането на гръцките статистически данни се дължи на вътрешни политически противоречия, които водят до одит от Евростат. До 1994 г. Гърция има бюджетен дефицит около 10% на година, но с цел приемането ѝ в Икономическия и паричен съюз (ИПС) бюджетният дефицит съществено е намален, като през 2000 г. гръцкият статистически институт отбелязва, че за 1999 г. той е под 3% от БВП. Страната се присъединява към ИПС от 2001 г. През 2002, 2003 и 2004 г. Евростат не приема като достоверни данните, подадени от гръцкото правителство. Националният статистически институт и Евростат спорят първоначално за размера на дълга, а по-късно и дали е налице бюджетен излишък, както отчита гръцката статистика. След изборите от

³ Дългът между отделните държавни предприятия не е изваден от общия дълг на обществения сектор.

март 2004 г. властта се поема от партия „Нова демокрация“, която приканва да се извърши обективен одит на правителствените сметки. След проучване на данните за периода от 1997 до 2003 г. правителството ги предава на Евростат. Бюджетният дефицит за 1999 г. е ревизиран от по-малко от 3% на 3.07% от БВП (Eurostat, 2004). Това повдига въпроси дали страната е трябвало да бъде приета в ИПС. Докладът на ОИСР за Гърция от 2005 г. изяснява, че прилагането на нови правила за счетоводно разпределение на фискалните данни от 1997 до 1999 г. води до корекция на бюджетния дефицит в размер на 0.7–1.0% от БВП. Тази промяна на статистическата методика със задна дата е причина за ревизирания дефицит, надхвърлящ 3% през 1999 г. В съответствие с насоките от публикуваната методика ЕСС 79, която е била в сила, когато Гърция подава своята кандидатура за членство, страната е с бюджетен дефицит под 3% през 1999 г. Тази методика се използва за изчисление на дефицитите на всички останали страни членки на ИПС при тяхното кандидатстване. При отчитане на военните разходи, които са приведени в съответствие с препоръките на Евростат, и следвайки новата методика ЕСС 95, бюджетният дефицит е далеч под 3% (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2005, pp. 22, 44–50). През март 2006 г., Евростат въвежда промени в системата за изчисление на разходите за отбрана и по този начин придава легитимност на счетоводните и статистическите практики на ПАСОК при изчисляване на бюджетния дефицит за целите на приемането на страната в ИПС (Eurostat, 2006).

От гледна точка на политическата борба между ПАСОК и „Нова демокрация“ този одит на Евростат дава повод за взаимни обвинения между двете партии. „Нова демокрация“ набеждава ПАСОК и бившия министър-председател Костас Симитис във фалшифициране на данните за влизане на страната в еврозоната, докато ПАСОК обвинява „Нова демокрация“, че е подала фалшиви данни за одита от 2004 г.

Бюджетният дефицит и гръцката дългова криза (октомври 2009 – май 2010 г.)

Последният епизод засяга една от причините за дълговата криза в Гърция през 2010 г., а именно втория одит на данните на гръцката финансова статистика, който е организиран от Евростат в края на 2009 и началото на 2010 г.

След изборите на 4 октомври 2009 г. Георгиос Папандреу (ПАСОК) е избран за министър-председател. Той заявява, че състоянието на държавните финанси е много по-лошо от предварително обявеното от правителството на „Нова демокрация“, като годишният дефицит за 2009 г. ще достигне до 12.7% от БВП, което е четири пъти повече от критериите на Пакта за стабилност и растеж (Crumley, 2010).

Същевременно, във връзка и с процедурата по свръхдефицит за 2008 г., на 2 и 21 октомври 2009 г. служители на Гръцката статистическа служба изпращат до Евростат два имейла с данни, които се различават съществено по отношение на нивото на държавния дълг. Тези таблици обхващат данни за бюджетния дефицит и държавния дълг в периода 2005–2008 г., както и прогноза за 2009 г. Във втората нотификация бюджетният дефицит за 2008 г. е коригиран от 5%, както е обявен от Евростат през април 2009 г. (Eurostat, 2009b) на 7.7% от БВП (Eurostat, 2009a). За 2009 г. гръцките власти преразглеждат данните за бюджетния дефицит от 3.7% от БВП (отново обявен през пролетта на 2009 г.) на 12.5% от БВП, като вземат предвид редица фактори като влиянието на икономическата криза, бюджетните разходи в години на избори и погрешните счетоводни решения (European Commission, 2010b).

На 23 декември 2009 г. гръцкият парламент приема бюджета за 2010 г., като определя целта на бюджета на сектор „Държавно управление“ да бъде дефицит от 9.1% от БВП. На 15 януари 2010 г. правителството предлага за гласуване осъвременена стабилизационна програма, в която се предвижда дефицитът на сектор „Държавно управление“ да е до 8.7% през 2010 г., и елиминиране на свръхдефицита до 2012 г. Съотношението на дълга към БВП се предполага да достигне 121% през 2011 г. На 3 март Гърция предлага нови мерки за намаляване на бюджетния дефицит с още 2 пр.п. от БВП (European Commission, 2010a, pp. 8–9).

След обявяване на Първата програма за икономическо реструктуриране през май 2010 г. гръцкото правителство назначава нов ръководител на гръцката статистическа служба, който не съгласува с Министерство на финансите преизчислението на бюджетния дефицит за 2009 г. През ноември 2010 г. Евростат приема, че той е в размер на 15.4% (Stamouli, 2023).

Заклучение

Както показаха тези няколко примера, резките промени на съотношенията на дълга и бюджетния дефицит към БВП се дължат не само на усилията на различни правителства, но и на няколко технически фактора. От една страна е използваната статистическа методика, която има няколко различни издания. В Европейската икономическа общност през 1970 г. започва да се ползва европейската система за интегрирани икономически сметки. Тя следва одобрената от ООН система за национални сметки и претърпява няколко ревизии, които имат отношение към настоящата статия. Така след първата ревизия от 1978 г. на гръцкото правителство отнема доста ресурси и време да обнови редица данни, като се започне от пресмятането на БНП и БВП, премине се през дефиниране на дълга, отбележат се правилно натрупаните запаси и основен

капитал и се отчетат коректно поетите дългове. Едва в началото на 90-те години данните са актуализирани и това води до рязкото покачване на дълга към БВП. Освен това през анализирания период гръцките власти на няколко пъти сменят използваните понятия, което води до промяна на обхвата на техните дефиниции и подкопава достоверността на подаваните данни. При втория епизод гръцките власти се опитват да отговорят на наложени изисквания за приемането в ИПС, което води до временно повишаване на дълговото бреме.

При третия епизод се наблюдава разминаване в методиката на статистическа отчетност, използвана от гръцкото правителство и Евростат, като военните дългове не са отчетени коректно. Нещо повече, тези данни се използват във вътрешнополитическата борба между управляващата и основната опозиционна партия. Тази тенденция до голяма степен предопределя поведението на двете партии по време на гръцката криза с външния дълг. Накрая, последният пример на съществени статистически промени се дължи на натрупването на грешки при прогнозирането на бюджетния дефицит през 2009 г., и нежеланието на правителството да се вмести в предварително заложения дефицит, за да не предизвика критика за несправяне с проблемите от страна на основната опозиционна партия. Това нежелание води до серия от значителни повишения на бюджетния дефицит, което влошава позициите на правителството, тъй като се отправят негативни сигнали към инвеститорите в гръцки ценни книжа и то не може да рефинансира дълговете с падеж през май 2010 г.

Относно въпросите, зададени в увода, е възможен следния отговор. Вероятно има лица сред правителството и гръцкия статистически институт, които са били наясно през цялото време с актуалната статистическа информация, както подсказва наличието на две таблици с данни от октомври 2009 г. Но правителството дълги години представя статистически данни, удовлетворяващи международните икономически организации, без да споделя действителните числа. За правителството реалният показател „дълг към БВП“ няма съществено значение, защото практически за управляващите е по-важно да знаят дали ще могат да бъдат обслужени предстоящите плащания по външния дълг през следващата бюджетна година, а не какво е точното съотношение към БВП. В някаква степен изпращаните данни на международните институции представляват реклама на държавните ценни книжа и успокоение за инвеститорите относно сигурността на техните вземания.

Тези наблюдения подсказват, че причините правителството на Папандреу да обяви неизпълнение по гръцкия дълг се крият не толкова в неговия размер (въпреки че през 2020 г. съотношението на дълга към БВП е с над 80 пр.п. по-високо, правителството на Кириакос Мицотакис не обявява дефолт), а в комбинацията от външноикономически и вътрешнополитически фактори. Правителството на ПАСОК не успява да се справи с репутационата криза на гръц-

ките ДЦК на световните финансови пазари между октомври 2009 и май 2010 г. Това се отразява на цената на рефинансирането им. От друга страна, правителството е притиснато от опозицията, която подлага на съмнение неговата компетентност. Накрая, то е социалистическо и не желае да намали социалните разходи и тези за държавната администрация, тъй като по този начин ще подкопае своята електорална основа и подкрепа. През 2020 г. такива съображения не стоят пред Мицотакис, тъй като той трябва да се справя с ефектите от пандемията от COVID-19, заради която бяха снети редица от формалните бюджетни ограничения.

Литература

- Раев, М. (2023). Пътят към неплатежоспособността на Гърция по нейния държавен дълг през май 2010 г.: причини, хипотези и институционални основи. *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, Стопански Факултет*, 22, 125–150.
- Alogoskoufis, G. (2012). *Greece's Sovereign Debt Crisis: Retrospect and Prospect* (Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, GreeSE Paper No. 54). Hellenic Observatory, European Institute, LSE.
- Alogoskoufis, G. (2021). *Historical Cycles of the Economy of Modern Greece from 1821 to the Present* (Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, GreeSE Paper No. 158). Hellenic Observatory, European Institute, LSE.
- Alsakka, R., & Gwilym, O. (2013). Rating Agencies' Signals During the European Sovereign Debt Crisis: Market Impact and Spillovers. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 85, 144–162.
- Alsakka, R., Gwilym, O., Lannoo, K., Masciandaro, D., Paudyn, B., & Tichy, G. (2011). Credit Rating Agencies: Part of the Solution or Part of the Problem? *Intereconomics. Review of European Economic Policy*, 46(5), 232–262.
- Andersen, B. (2020). *The Crisis in Greece: Missteps and Miscalculations* (Discussion Paper No. 9). ESM.
- Arghyrou, M., & Tsoukalas, J. (2011). The Greek Debt Crisis: Likely Causes, Mechanics and Outcomes. *The World Economy*, 34(2), 173–191.
- Bitzenis, A., & Makedos, I. (2013). The Manipulation of Greek Statistics and the Greek Entrance in the EMU: The Case of Absorption of 9.6% of Shadow Economy in the Greek GDP. In A. Bitzenis, I. Papadopoulos, & V. Vlachos (Eds.), *Reflections on the Greek Sovereign Debt Crisis: The EU Institutional Framework, Economic Adjustment in an Extensive Shadow Economy* (pp. 364–398). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

- Crumley, B. (2010). *In Paris and Berlin, Fury Over a Greek Bailout*. Retrieved July 15, 2025, from <https://time.com/archive/6949344/in-paris-and-berlin-fury-over-a-greek-bailout>
- European Commission. (2010a). *The economic adjustment programme for greece* (Occasional Paper No. 61). European Commission.
- European Commission. (2010b). *Report on Greek Government Deficit and Debt Statistics*. Retrieved July 16, 2025, from https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4187653/6404656/COM_2010_report_greek/c8523cfa-d3c1-4954-8ea1-64bb11e59b3a
- Eurostat. (2004). *Report by Eurostat on the Revision of the Greek Government Deficit and Debt Figures*. Retrieved July 14, 2025, from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/greece>
- Eurostat. (2006). *Decision of Eurostat on Deficit and Debt: Recording of Military Equipment Expenditure*. Retrieved July 14, 2025, from https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/deficit_debt_2006
- Eurostat. (2009a). *Eurostat News Release: Euro Indicators, 149/2009*. Retrieved July 14, 2025, from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/5074630/2-22102009-ap-en.pdf/490aa296-ccc7-4714-91c5-b5c8ddb73948?version=1.0>
- Eurostat. (2009b). *Eurostat News Release: Euro Indicators, 56/2009*. Retrieved July 14, 2025, from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/5066026/2-22042009-BP-EN.PDF.pdf/3a40e5ce-3f1b-4eed-9700-df3352ba3f56>
- Gaillard, N. (2013). *Credit Rating Agencies and the Eurozone Crisis: What is the Value of Sovereign Ratings?* Retrieved April 7, 2025, from <https://cepr.org/voxeu/columns/credit-rating-agencies-and-eurozone-crisis-what-value-sovereign-ratings>
- Kollintzas, T., Papageorgiou, D., & Vassilatos, V. (2011). *An Explanation of the Greek Crisis: "The Insiders - Outsiders Society"* (Discussion Paper No. 8996). CEPR.
- Lapavitsas, C. (2019). Political Economy of the Greek Crisis. *Review of Radical Political Economics*, 51(1), 31–51.
- Mitsopoulos, M., & Pelagidis, T. (2011). *Understanding the Crisis in Greece from Boom to Bust*. London: Palgrave Macmillan.
- Nelson, R., Belkin, P., & Mix, D. (2011). *Greece's Debt Crisis: Overview, Policy Responses, and Implications* (Working Paper No. R41167). Congressional Research Service.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1972). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1976). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1984). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.

- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1987). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1990). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1991). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1992). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1993). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1995). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1996). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1997). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2005). *Surveys on Greece*. Paris: OECD Publication Services.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2008). *Glossary of Statistical Terms*. Paris: OECD Publications Services.
- Reinhart, C., & Trebesch, C. (2015). *The Pitfalls of External Dependence: Greece, 1829-2015* (Working Paper No. 21664). National Bureau of Economic Research.
- Stamouli, N. (2023). Former Greek Statistics Chief Continues Battle to Defend Debt Crisis Figures. *Politico*. Retrieved July 16, 2025, from <https://www.politico.eu/article/prosecution-greece-former-statistics-chief-andreas-georgiou-opens-new-chapter-euro-debt-crisis/>
- Sturgess, B. (2010). Greek Economic Statistics: A Decade of Deceit. *World Economics*, 11, 67–99.
- Tkáčová, A., Gavurová, B., & Kováč, V. (2018). Political-Economic Cycle Models of Economy of Greece. *Journal of Business Economics and Management*, 19(5), 742–758.
- United Nations. (1953). *System of National Accounts and Supporting Tables*. United Nations Department of Economic Affairs, Statistical Office.
- Zestos, G. (2016). *The Global Financial Crisis from US Subprime Mortgages to European Sovereign Debt*. New York: Routledge.

„Общонародната” социалистическа собственост – непреодолимото противоречие в основата на политическата икономия на социализма

Пламен Д. Чипев*

Абстракт

Статията се фокусира върху един основен проблем на социалистическата икономика – невъзможността ѝ да осигури необходимото ниво на независимост за ефективно функциониране на своите предприятия. Проблем, вкоренен в самата природа на общонародната социалистическа собственост и пораждащ както практически, така и теоретични противоречия. Изискването за запазване и поддържане на изключителното съществуване на последната беше поставено от социалистическата политическа икономика като безспорно условие за социалистическата стопанска система. Така един на пръв поглед прост практически въпрос в крайна сметка се появи като сложен възел както от теоретични, така и от практически проблеми. Въпрос, който постави началото на много опити за тяхното разрешаване. Усилията за реформиране се провеждаха в различните социалистически страни до края на 1980-те години, т.е. до последните дни преди разпадането на системата. Статията се опира на опита от Съветския съюз и България.

Ключови думи: сравнителни икономически системи; теория на правата на собственост; социалистическа политическа икономика; НЕП (Нова икономическа политика); общонародна социалистическа собственост

Увод

Причините за разпадането на социализма като политическа и икономическа система представляват интересен и показателен проблем и техният анализ

*Институт за икономически изследвания при БАН.

може да помогне за по-доброто разбиране на основите, върху които е изградена всяка икономическа система. Дискусията обаче се концентрира повече или по-малко в кръга на функционалните проблеми – икономическата неефективност, липсата на политическа свобода, изчерпаните ресурси във военното съревнование със Запада, технологичната разлика и т.н. Недостатъчно е съсредоточаването върху институционалните проблеми, с които се сблъсква социалистическата система. Такъв подход може да бъде разбираем, доколкото се съгласува с общото пренебрегване на институциите, вкоренено в доминиращия икономикс. Макар и по-малко видими, проблемите, създавани от институционалните противоречия на социалистическата икономическа система, бяха не по-малко остри и болезнени. При това, системата се сблъскваше с тях на практика на всеки етап от своето развитие.

В центъра на противоречията е тезата за „*общонародната*“ социалистическа собственост – институция, създадена с цел премахване и преодоляване на „експлоататорските“ форми на собствеността, и преди всичко – на капиталистическата. След като тя е догматизирана като неизбежна, неизменна и всеобхватна за комунистическите общественно-икономически системи, нейните адепти се сблъскват с множество практически и теоретични проблеми.

В настоящата статия се изследва сблъсъкът между непреодолимото изискване за запазване и поддържане на съществуването на единствената „осветена“ форма на собственост и необходимостта от осигуряване на определена независимост на управлението на социалистическите предприятия. Сблъсъкът, изглеждащ на пръв поглед като прост, практически въпрос, в крайна сметка се оказва сложен противоречив възел и на теоретични, и на практически проблеми. За тяхното преодоляване бяха предприети много опити в социалистическите страни, продължили до края на 1980-те години, т.е. практически до последните дни преди разпадането на системата. Статията се опира на опита в Съветския съюз и, по-широко, в България.

Сакрализация на основите на социалистическата политическа икономиа

Социалистическата политическа икономиа (СПИ) възниква с развитието на новите икономики и общества след социалистическата революция. Макар обществата в отделните страни да се различават и теорията да отчита някои от тези специфики, в общите си основи тя е унифицирана и се корени дълбоко в марксистките текстове, предвиждащи характеристиките на социалистическото общество. Те са оскъдни, дори схематични в много аспекти, и много теоретични и практически проблеми са разработвани впоследствие при практическата им реализация. Въпреки това основните постулати остават повече

или по-малко непроменени, като по-късно стават дори неизменни и по този начин установяват ядрото на социалистическата политикономия.

Марксовата версия на трудовата теория за стойността довежда автора ѝ до точка на отхвърляне на капиталистическата (и въобще частната) собственост в търсене на общество на икономическо равенство за всички. Марксовата обосновка не е много сложна – частното присвояване на плодовете на труда създава експлоатация на една част от обществото от друга. Това е противопоставено на констатираната от Маркс мащабна *социализация* на съвременното производство – процес, изискващ и налагащ съвместното, комплексно участие на големи маси от хора при производството на стоки и услуги. Ядро на това противоречие е институтът на *капиталистическата частна собственост*. Следователно крайното решение налага премахването на частната собственост върху средствата за производство, което се представя от марксизма като тяхно *социализиране* – превръщането им в равно достъпни за цялото общество. Това предполага и използването им в равна степен за благосъстоянието на всички членове на обществото.

Това е опростено тълкуване, разбира се, но според мен то правилно представя произхода на понятието „най-социализирана“, единна, „общонародна“ *социалистическа собственост*, което е заложено като крайъгълен камък на социалистическата политическа икономия. По-късно от този фундаментален принцип се развиват множество производни *социалистически* икономически категории, закони, принципи, практически подходи и механизми. Доколкото те са вторично извлечени от собствеността, те запазват шанс за по-нататъшно прецизиране и пригаждане към съществуващите реалности на дадена икономика. Такъв е случаят с някои икономически закони, които са отнесени само до първия („по-нисък“) етап на социализма и се различават от тези, които са специфични за втория („по-висшя“).

Това адаптиране не е приложимо към концепцията за *социалистическа собственост*, първият (и основен) стълб на социалистическата политическа икономия. Тя получава свещен статут и, на практика, е *догматизирана*. За да бъдем точни, фундаменталната догма на СПИ не е самата общонародна собственост, а по-скоро неприемливостта и несъвместимостта на частната собственост със социалистическата икономическа система. Всъщност СПИ предлага много дискусии и „разработки“ за формите на проявление, „тоталност“ и „зрялост“ на единната, общонародна собственост. Това, което *не* може и не трябва да се поставя под въпрос е отказът на право на съществуване на частната собственост върху средствата за производство.

С малки изключения, почти всичко трябваше да принадлежи на крайния суверен – *народа*, включително всички средства за производство, земя, природни ресурси и т.н. В малкото случаи, когато някаква „персонализация“ е до-

пустима, например върху лични вещи, автомобили, домове (последните две групи стоки не навсякъде в социалистическия свят) – тя се отнасяше за много ограничен кръг имущество и бе определяна като *лична* (нечастна) собственост и различието бе обосновано чрез забраната да бъде използвана по какъвто и да е икономически (производителен) начин от нейните собственици.

Единственото (и частично) изключение беше направено за колективната, т. нар. кооперативна собственост (основно толерирана в селското стопанство), при това отново не в еднаква степен за всяка отделна социалистическа страна. Дори когато се прилагаше в голям мащаб, тя нямаше никакво особено икономическо значение, тъй като нейният принципал, колективът, не можеше да продава земята, да ликвидира или да променя вида на производството. По този начин *върховният собственик* на колективната собственост, на практика, остава същият като този на „*общонародната*” собственост – централизираният бюрократичен апарат, който взема всички крайни икономически решения от името на „целия народ”.

Вторият стълб на социалистическата политическа икономия, *премахването на стоково-паричните отношения* (евфемизъм, субституиращ понятието за пазар), не беше така успешен в получаването на свещен статут. Този принцип също се корени в писанията на Маркс. Според него, тъй като капиталистическият производствен процес се подразделя на безброй частни процеси, извършвани в частна собственост върху използваните средства за производство, продуктите се превръщат в стоки чрез оценка в парично изражение. С други думи, доколкото са частно произведени, продуктите се нуждаят от социална оценка, която е възможна чрез парична оценка на тяхната стокова форма. След като обществото премахне частната собственост, всички продукти стават пряко социализирани, защото изначално принадлежат на обществото и не се нуждаят от стоково-паричната форма за тяхното социално признание. Ерго социалистическата икономика не се нуждае и следователно изисква *премахването на парите*.

Не е тайна, че тази точка не успя да бъде догматизирана, просто защото се провалиха опитите за нейната практическа реализация, правени през 20-те години на миналия век. В резултат бе постулирано, че стоково-паричните отношения ще бъдат запазени временно, през *по-ниския (социалистически)* етап от съществуване на системата, при това със сериозни ограничения за функционирането им. Последните се отнасяха до ограниченото поле на приложение и специфичния начин на функциониране в социалистическото стопанство, т.е. те бяха подчинени на върховната доминация на плана, използваха се основно като средство за размяна и т.н. Въпреки това паричните отношения бяха въввлечени и играеха непоследна роля в „системните” проблеми на социализма.

Конфликт между догмата и реалността

Както споменах, и двата стълба на социалистическата политическа икономия произхождат от трудовете на Маркс. В интерес на истината, той се фокусира върху критиката на съществуващото общество, докато възприятията му за следващото, „социалистическо“, общество са доста оскъдни. Това стана ясно скоро след революцията в Русия, когато капиталистическата собственост беше премахната и се появи проблемът как да се отървем от парите. „Червеноармейската атака срещу капитала (по думите на Ленин, *бел. авт.*), експроприирането на помещиците и буржоазията... се приема като начало на ограничаването и „преодоляването“ на парите в Русия” (Абалкин, 1990, с. 36). Процесът достига пълен мащаб по време на т.нар. военен комунизъм. Неговата „икономическа” политика¹ включва конфискация на селскостопански продукти, прякото им разпространение, паравоенна организация на труда, което *де факто* е равносилно на мащабен опит да се прекрати използването на парите. Катастрофалните резултати се появяват скоро. Почти пълното унищожаване на търговията, драстичното спадане на производството, гладът в селските райони, намаляването на населението и т.н. са основните „видими ръце”, които променят първо практиката, а след това и теорията на социалистическото стопанство за ролята на парите.

В рязък контраст с военния комунизъм, Новата икономическа политика (НЕП), провъзгласена през 20-те години на миналия век в Русия, признава, наред с други неща, неизбежността на паричната връзка в социалистическата икономика (*поне за определен период*). Търговията, банките, дори частната инициатива стават съществени елементи на тази политика. Тя обаче винаги се е разглеждала като практическо, временно решение и нищо друго: „Стоково-паричните отношения, капиталистическите икономически форми са само средство за постигане на определени цели” (Абалкин, 1990, с. 75). Иронията тук е, че поставените цели са развитие на производството и повишаване на жизнения стандарт, но това е друга история.

Признаването на неизбежността на парите стана отправната точка на най-сериозното противоречие на социалистическите общества. Тя се появява като практическо решение, което веднага се сблъсква с теоретичната догма, създавайки впоследствие противоречия в самата теория. Този сблъсък може да се проследи през цялата история на всички социалистически общества и може да се каже, че последната е история на опитите за решаване на този проблем.

¹ Важно е да се отбележи, че това не е просто погрешна практика, водена от Ленин в условия на военен натиск, а процес, намиращ идеологическа и теоретична подкрепа в трудовете на цялото съветско ръководство от онова време – Н. Бухарин, Ю. Ларин, В. Смирнов, Н. Осинский (Абалкин, 1990, с. 45) – и който, в крайна сметка, е заложен в програмата на Руската комунистическа партия от 1919 г.

Истинската природа на това противоречие обаче не е на теория.

Всъщност теорията, поне по смисъла на Маркс, изисква унищожаването на частната собственост да върви заедно с премахването на парите. Проблемът се явява като онтологичен, като институционална *несъвместимост*. От една страна, разрушаването на *института на частната собственост* е разрушаване на дискретната организация на производството. Ако всички производствени процеси в една икономика имат един (краен) собственик, има само един претендент за остатъчния доход, т.е. само един център на печалба в цялата икономика. От друга страна, ако искаме всеки производствен процес да се измерва с неговата ефективност, т.е. с цените на произведените стоки, или, казано по друг начин, да сравняваме ползите с разходите, това изисква автономни, икономически дискретни производствени процеси, а оттам и множество претенденти за остатъчен доход и центрове на печалба.

Противоречията, изложени тук, може да изглеждат маловажни, но това възприятие е подвеждащо. По-долу са показани практическите проблеми, породени от това противоречие, и се посочва колко далеч са стигнали понякога, създавайки идеологически заплахи за управляващата „*номенклатура*”.

Като се има предвид тази дилема, социалистическата теория има сложен проблем, който се нуждае от сериозно преразглеждане на първоначалните предположения, за да бъде разрешен. Пропускайки да разпознае проблема, теорията губи обяснителната си сила и се превръща в *догма*. Такъв беше действителният случай със *социалистическата политическа икономия*. Тя не успя да преосмисли постулатите си, като по този начин маскира истинската природа на онтологичните проблеми, създавайки сложни теоретични конструкции и фалшиви решения.

Въпреки това самият процес на безплодно търсене е интересен и може да бъде поучителен, ако ортодоксалната икономика се преразглежда от хетерогенна икономическа гледна точка.

Опитите за разрешаване на противоречието чрез реформи

На практика, проблемът се проявява чрез мащаба и формите на контрол върху икономическите агенти. Когато паричните отношения бяха ограничавани над определена точка, икономическите стимули на агентите бяха намалени до точката, в която това застрашаваше самото функциониране на системата. Когато ограниченията бяха разхлабвани като необходима реактивна мярка, икономическите стимули позволяваха на местните икономически агенти да се измъкнат от хватката на централизирания контрол на бюрократите, играейки ролята на *принципали* на „общонародната” собственост. Следваше ново затягане на политиката, последвано от поредно разхлабване и т.н.

Този модел стана видим след стартирането на Новата икономическа политика в Съветския съюз. НЕП дава силен шанс на капиталистическите икономически форми и ръководителите на комунистическата партия скоро осъзнават, че след освобождаването (макар и частично) на паричните отношения губят икономически контрол. „... (НЕП) доведе до възраждането на капиталистическите тенденции, активирайки старите и създавайки нова буржоазия както в градовете, така и в селата” (Абалкин, 1990, с. 76).

Може би липсата на опит как да се справят с този проблем е позволила на частната инициатива да отиде толкова далеч при НЕП-а, и може би това пръв последвалата реакция толкова остра. Сталинските репресии не само срещу капиталистите, но и срещу селяните, са ярки примери за тази реакция, водеща до най-преки форми на контрол над промишлеността и до най-строгите ограничения на паричните отношения, т.е. до най-голямо използване на не-икономически натиск спрямо икономическите агенти, за да ги накарат да се съобразят с централния план. Вероятно Втората световна война е причина този период на строги ограничения да продължи толкова дълго, въпреки че причините са много по-усложнени.

Така или иначе, в началото на 1960-те години следва нов период на лека либерализация на икономическия живот. Оттук насетне се фокусирам върху българския опит, но като цяло историческите обрати в други европейски социалистически страни следват същия модел. Без много притеснения относно теоретичните аспекти, партийните решения, взети през 60-те години на миналия век, отварят вратата за експерименти, предоставящи на социалистическите предприятия относително големи права за икономическо действие, като ги правят отговорни за контрола на разходите в производството и им позволяват да формират печалба (и дори да запазят част от нея). Освен това директорите на звената са упълномощени с определени правомощия да вземат икономически решения, които дори надхвърлят ограничената рамка на оперативното управление.

В България този процес дори позволи бърз растеж на държавните стопански структури, като една от тях („Тексим“) диверсифицира значително търговската си дейност и с агресивната си и свободна политика, на практика, в кратко време заприлича на корпорация от западен тип. Последвалата остра реакция и репресии на партийното ръководство съвпаднаха с периода след интервенцията в Чехословакия на страните от Варшавския договор, което в някаква степен прикри икономическия ѝ характер. Тежестта на наказанието, наложено ръководството на „Тексим“, обаче показва действителната причина.

Въпреки това опитът да се ограничи икономическата свобода на производствените единици и ролята на паричния и ценовия механизъм не беше нито

толкова строг, нито всеобхватен, както преди. Още през 70-те години на миналия век започва нова вълна от реформи. Този път усилията за увеличаване на икономическите стимули в социалистическите предприятия имаха за цел да поставят *центъра на печалбата* на по-високо ниво в производствената верига – от отделното предприятие до своеобразна комплексна формация, наричана обединение, асоциация, корпорация, производствен комплекс, тръст (в Съветския съюз) или комбинат (в Източна Германия). Понякога те се доближават по размер до цял сектор, например *Национален транспортен комплекс* в България. Това е времето, в което най-големият български производител на електро- и мотокари, „Балканкар“, *стана по-голям по производство и капитал от „Дженеръл Мотърс“*.

Причината за тези експерименти изглежда доста прозрачна. По това време беше очевидно, че прякото управление, основано само на числата, определени в централния план, при пълно непознаване на ценовия механизъм е невъзможно. Също така имаше някои опити за теоретично обосноваване на тези практики. Тъй като смекчаването на контрола върху предприятията все още е неприемливо (поне след определена точка), допускането на по-голяма свобода за „стоково-паричните отношения“ на високо ниво от производствената верига изглежда правилно решение, тъй като броят на реалните *центрове на печалба* е толкова малък, че прекият партийен контрол върху техните управители е напълно осъществим.

Очаквано, тази политика отново се провали и комплексите бяха разформировани. Защото, съдейки по икономическите стандарти, централните на печалба трябваше да бъдат поставени на много по-ниско ниво в структурата на корпоративната йерархия, тъй като икономическите единици, които трябваше да играят тази роля, се нуждаеха от много по-голям набор от права, за да работят успешно.

Последва най-сериозният опит да се намери начин да се осигури икономически ефективно производство на ниво предприятие, като същевременно се запази догмата за „общонародната“ собственост, т.е. опит да се запази правото на правителството да определя какво се произвежда, кой го произвежда, как се разпределя, кои печалби се разрешават, как да се разпределят ресурсите и т.н. През първата половина на 80-те години на миналия век България по решение на комунистическата партия стартира „*новия икономически подход и механизъм*“ за управление на националната икономика. По това време са изпробвани няколко различни подхода за теоретично разсъждение и е проучен значителен опит чрез системата на работническо самоуправление в Югославия.

Процесът отново включваше предоставяне на повече свобода на предприятията и след определен момент включваше създаването на диверсифицира-

на банкова система, въвеждане на правни форми на икономическите агенти, идентични или подобни на тези в пазарните икономики. Тази концепция никога не бе завършена. Всъщност тя намери окончателните си форми в реалните пазарни структури едва след политическия разпад на социалистическата система. Анализът на този процес е интересен сам по себе си и могат да се извлекат много поучителни прозрения относно икономическите последици от преходния *период*. По-специално, това може да хвърли светлина върху преминаването от политическа към икономическа власт на управляващия елит в тези страни и т.н., но това е извън нашия анализ тук.

Важното е, че в определен момент от тази последна вълна от реформи, трудовите колективи (служителите на предприятието, включително ръководството) бяха обявени за „*стопани*“ на собствеността на компанията. Терминът е лишен от конкретно научно значение и трябва да се използва с редица уточнения; идеята тук е идентифициране на редица икономически права, наподобяващи тези, които обикновено се свързват със собствеността и прехвърлянето на тези права на работническите колективи. Всъщност истинската цел на такова своеобразно частично „*прехвърляне*“ на правата на върховния собственик, държавата или народа, надолу по производствената верига, т.е. към първичните звена, които вземат оперативни решения, е да се подобри тяхната ефективност. При това, при формално запазване на доминиращото положение на „общонародната собственост“. Този опит, както ще видим по-долу, също претърпя неуспех, макар и по малко по-различна причина.

Реформаторските опити през цялото време бяха съпътствани и от опити за теоретично обосноваване, което също се натъкваше на множество противоречия и проблеми, свързани с централния въпрос за собствеността. Затова на този етап от анализа е интересно да проследим историческото развитие на теоретичните възгледи за социалистическата собственост.

Теоретичен аспект на институционалното противоречие

Както споменахме, съгласно оригиналната версия на марксизма няма място за парични връзки между отделните производствени единици в общество, в което е премахната частната собственост върху средствата за производство. Системата трябваше да се регулира директно от централно планиране. Когато това се оказа невъзможно, а съществуването на парите, макар и силно ограничени – толерирано, автономията, от която се *нуждаят* икономическите агенти, се превърна в основен проблем на политикономията на социализма. Практиката търсеше различни решения без колебание, т.е. правеше опит да предостави повече или по-малко правомощия на предприятията или фирмите да вземат икономически решения. Но колкото по-разгърнати бяха прак-

тическите опити, толкова по-спешна ставаше необходимостта от определена теоретична основа на тези експерименти.

Стопанска сметка

Това понятие никога не е било еднозначно. В руския си оригинал то се наричаше *хозрасчет* и се променяше през цялото време в зависимост от промените в икономическите възгледи на управляващия елит, въпреки че имаше набор от характеристики, които обикновено се свързваха с него. И те бяха много различни от първоначалното значение. Първоначално концепцията е лансирана през 1921 г. от Ленин в неговите проекти за Нова икономическа политика (Ленин, 1970). Изправен пред необходимостта да преодолее икономическата криза на всяка цена, комунистическият лидер извежда концепцията и я дефинира от парадоксалната логика – социалистическите предприятия да работят като капиталистически, като същевременно запазят социалистическата си природа. „Държавните предприятия трябва да преминат към така наречения *хозрасчет*, т.е. по същество до голяма степен на търговско-капиталистически принцип (Ленин, 1970, с. 342). Съответно концепцията беше свързана най-вече с контрола на политическата власт върху ръководителите и отговорността на последните, за да се гарантира спазването на директивите. Следователно икономическите права, предоставени на производствените единици на първия етап, нямат специално значение. Позволено е всичко, което не е специално забранено и паричните отношения са свободни да се развиват колкото могат.

Много по-късно, по време на втората вълна от 60-те години на миналия век, концепцията е доразвита. По това време е ясно, че има специфични функции и права, които трябва да бъдат възложени на предприятието на основа на паричните отношения.

Според някои автори понятието включва: „1) автономия на социалистическото предприятие, управленско и оперативно, 2) материално стимулиране и отговорност, 3) паричен контрол” (Volkov, 1985, р. 69) (Речник, 1985, стр. 69). Други автори са по-конкретни – „stopанската сметка трябва да включва самозаплащане и самофинансиране“, т.е. ценообразуването на една компания трябва да ѝ позволи да плати разходите и дори да получи някаква печалба за финансиране на нейното развитие и разширяване (Абалкин, 1985).

В същото време се подчертава, че автономията е „приемлива” (Козлов, 1986, с. 514) и че предприятието има непосредствена цел (печалба) и *крайна* цел (задоволяване на нуждите на хората), като втората е по-висша от първата (Аройо, 1986). Това означава, че дружеството има право да реализира печалба, стига да е одобрена от плана. Ако планът определя цените на неговите про-

дукти по-ниски от необходимите за печалба, компанията трябва да приеме тези цени и да произвежда на загуба, докато планът се погрижи за това на следващия етап.

Разбира се, това разбиране за икономическите функции на предприятие-то беше прието от някои и оспорвано от други автори. Понякога печалбата се допускаше частично, понякога се изключваше напълно, в зависимост от възгледите колко дълбока и докъде трябва да стигне автономията на предприятията.

Проблемите с такава „теория“ са очевидни - тя е произволна и следва завоите на политиката. Имайки това препятствие, теорията прави опит за *различен подход* през следващия период на смекчаване на управлението на икономическите предприятия.

Дуалността собственик-стопанин

В един момент през 80-те години на миналия век група учени в България опитват друг подход за разрешаване на противоречието между „общонародната“ собственост върху икономическите единици и необходимостта от тяхната независимост, дължаща се на *паричната* форма на производствените им отношения. Разочаровани от невъзможността да се намери работещо определение на нивото на независимост, „присъщо“ на социалистическите предприятия, те се *опитаха да преразгледат* догмата за собствеността. Разбира се, не открито и директно, и разбира се, не въобще, а точно дотам, докъдето е необходимо, за да функционира системата, без да се изоставя социалистическата парадигма.

Идеята беше, макар да се запази непокътнат догматичният принцип, че всички производствени активи трябва да останат в областта на държавата, т.е. под разпореждане на партийните и правителствените бюрократи, да се идентифицира набор от права, присъщи на икономическите единици по самата им природа. Целта на тази идея беше да се предоставят тези права на предприятията веднъж завинаги, като по този начин се издигне бариера за субективна, волунтаристична политическа намеса. По същество това беше опит да се запази за собственика само върховното право на стратегически решения, а всички останали функции да се поверят на оперативното ръководство на звеното.

Очевидно тази идея е инспирирана от римското право, според което собствеността може да се разложи на различни права – правото на ползване на вещта (*ius utendi*), правото на ползване на плодовете ѝ (*ius fruendi*) и правото на отчуждаване (*ius abutendi*). Накратко обобщено: „Според римската концепция за собствеността човек може да се откаже от част от правата си, без да се отказва от законната собственост...” (Furubotn & Richter, 1997, p. 79).

Възниква обаче сериозна трудност с този принцип. Той е приложим за права върху частна (дифузна) собственост, а СПИ трябваше да се занимава с единен обект на собственост. По този начин отчуждаването на права е просто немислимо в рамките на тази система, защото няма равнопоставени икономически агенти, между които да се извърши това прехвърляне на права.

Така истинският аналог на тази система може да се намери в системите с всемогъщ суверен – *феодализма*. Земята там в крайна сметка е собственост на краля, който предоставя части от нея на своите васали, като им предоставя само владение върху определена част от земята.

Теоретизирайки, адептите на социалистическата политикономия откриха друга възможност за подобно обособяване на част от правата на собственост у Маркс, който, анализирайки ранните форми на обща собственост, заключава, че там, където цялата собственост принадлежи на цялото общество (*комуна-та*), индивидът е само *неин владетел*, и нещо повече, той може да има право на собственост, само като *член* на комуната и обратно, ставайки такъв член, той получава и право на владение (Маркс, 1978).

В тази рамка българските политикономисти постулираха концепцията за *собственика* и „*стопанина*”. В общия смисъл последният термин може да се приеме като „грижовен управител”, но действителната икономическа функция, която му се присъжда, е *владетел* на определени средства за производство. Така, според изложените разсъждения, общонародната собственост може да съществува точно като *върховно право* на държавата, отделните предприятия функционират като *владетели* на средствата за производство и трудовият колектив е социалистическият субект на това владение (Аройо, 1986).

За съжаление, в този момент се появи друго несъответствие – кой всъщност трябва да бъде обект на притежание, колективът или самото предприятие? Факт е, че този въпрос не беше решен. От една страна, провъзгласяването на трудовия колектив за *стопанин*, т.е. не само работниците, но и управителите, означаваше косвено въвеждане на югославския модел. Въпреки че последният модел е частично успешен на практика, поне през 1960-70-те години на миналия век, той бе идеологически неприемлив в тогавашните европейски социалистически страни. От друга страна, в социалистическата икономика предприятията едва ли биха могли да получат необходимата степен на независимост, за да могат да функционират като активен икономически субект. Наистина, провъзгласяването им за *стопани* не означава нищо по-различно от това да се каже, че те трябва да работят върху *хозрасчет*, като по този начин се затваря кръгът. В исторически план не стана възможно да се провери как би било разрешено това несъответствие, но вероятно то би било в полза на колектива.

Историята не даде време да се види реалният резултат на този пореден

опит за симулативно ревизиране на основния догмат на социалистическата политикономия. Започналият в България процес на прехвърляне на правата на стопанина върху трудовите колективи в някои предприятия рязко бе прекратен от цялостното рухване на системата. Рухване, което в огромната си степен бе предопределено именно от вътрешните противоречия на системата.

Заклучение

Това, което се налага като извод от опита на вече несъществуващата СПИ, е, че при известно ниво на развитие на вътрешното ѝ противоречие догмата за *единната, неразделна, всенародна* социалистическа собственост не може да остане непроменена, тъй като силно пречи на функционирането на съвременната икономическа система, чийто сложен и разнообразен характер се нуждае от парична форма за реализиране на взаимоотношенията между нейните структурни икономически единици. Изкушавам се да видя това, евентуално, като успешно разбиване на догмата от науката, но много по-вероятно е, че това развитие не бе нищо повече от един принудителен, защитен акт на икономическата система, възникнал под натиска на практическия опит.

Този продължителен вътрешен конфликт в социалистическите системи ясно показва, че *съществува важна връзка* между частната собственост и ценовия механизъм, ако използваме съвременните икономически термини. Накратко, това е доказателство, че институциите имат значение не само защото налагат трансакционни разходи на икономическите агенти, а защото без тях, т.е. без структурната организация, основана на автономния характер на нейните елементи, ценовият механизъм не би могъл да работи. Това означава, че търсенето и предлагането могат да определят цените, осигуряващи функционирането на цялата система, но също така и че те могат да го правят, защото производството е структурирано в безброй различни компании, разделени от границите на частната собственост.

Литература

- Абалкин, Л. И. (1985). *Диалектика на социалистическата икономика*. София: Наука и изкуство.
- Абалкин, Л. И. (Ред.). (1990). *Всемирная история экономической мысли* (Т. 4). Москва: Мысль.
- Аройо, Ж. (1986). *Законът за стойността при социализма*. София: Партиздат.
- Козлов, Г. А. (1986). *Избрани произведения – 1950-80-те*. Москва: Мысль.

Ленин, В. И. (1970). *Собранные сочинения* (5-е изд., Т. 44). Москва: Государственное издательство политической литературы.

Маркс, К. (1978). *Събрани съчинения* (Т. 46). София: Издателство на БКП.

Furubotn, E., & Richter, R. (1997). *Institutions and Economic Theory*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Volkov, M. I. (Ed.). (1985). *A Dictionary of Political Economy*. Moscow: Progress Publishers.

ЧАСТ III

ЧЕТИРИ НЕПУБЛИКУВАНИ ТЕКСТА НА ВЕНЦИСЛАВ АНТОНОВ

Проблемите на икономическия растеж в България и задачите на икономическата политика, произтичащи от прехода към траектория на качествено нов растеж в икономиката (1987 г.)

Венцислав Антонов¹

Условията на коренно преустройство във всички сфери на обществено-политическия живот, създадени след XIII конгрес на БКП изведоха като непосредствена политическа задача осъществяването на преход към траектория на качествено нов растеж в икономиката. Успешното решаване на тази задача изисква тя да бъде преформулирана като икономическа задача или, прагматично погледнато, да бъде облечена в термините на инструментите, с които икономическата политика борави. Ясно е, че без адекватен „превод“ на тази постановка, задачата за постигане на качествено нов растеж в икономиката губи своята съдържателна определеност и рискува да се превърне в още един лозунг.

Какво се очаква от преминаването към траектория на качествено нов растеж или, иначе казано, кои са проблемите, които при новите условия провежданата досега политика на икономически растеж се оказва неспособна да разреши? Конкретният анализ на икономическото развитие през последните 15–20 години изолира седем ключови проблема, с които икономическата политика днес не е в състояние да се справи и които поради това се очертават като непосредствени задачи пред политиката на качествено нов растеж.

На първо място стои *проблемът за темповете на растеж*. На смяна на високите и устойчиви темпове от 50-те и 60-те години, които бяха въздигнати в

¹ Материал, представен на дискусията по проблемите на качествено новия растеж в икономиката, София, БАН, 9–10 юни 1987 г. Машинописно копие, съхранявано в личния архив на Румен Аврамов.

атрибут на социалистическата планова икономика, от средата на 70-те години започна период на колебливо затихване в темповете на растеж. В условията на рязко влошаване на външноикономическата среда усилията за задържане на темпа на едно приемливо високо равнище със средствата на традиционната икономическа политика се оказаха – като цяло – безрезултатни. Следователно първата причина да се търси изход в политиката на качествено нов растеж са надеждите, свързани с възможността за „обръщане“ на процесите, породени от спадането на темпа на растеж.

На второ място стои *проблемът за нормата на натрупване*. Поддържането на високи темпове на растеж в нашата икономика се оказа исторически свързано с устойчиво повишаване на прирастната фондоемкост² – един процес, който продължава и днес. Увеличаването на темпа поради това се покрива от една постоянно растяща част от нормата на натрупване и от известно място нататък растежът се лимитира от невъзможността за по-нататъшно разширяване на натрупването. Наред с това съществуват външни и вътрешни обстоятелства, които допълнително стесняват възможностите за натрупване. Една от последиците на влошаващите се условия на търговия беше задържането на динамиката и нарастването на неустойчивостта на процесите на фондообразуване. Под влияние на силната импортна зависимост на процеса на капиталобразуване и изкуствено поддържаните преразпределения в инвестиционната сфера в отделни отрасли започна процес на чисто дезинвестиране. Следователно втората причина за преход към политика на качествено нов растеж следва да се търси в надеждите, свързани с „обръщане“ динамиката на прирастната фондоемкост и преодоляване на съществуващия застой в инвестиционната област.

На трето място стои *проблемът за поддържането на външноикономически отношения*, които облекчават процесите на реструктуриране в икономиката и стимулират общия темп на растеж. В рамките на традиционната икономическа политика и при благоприятните тогава условия на външните пазари отрасловият профил на икономиката беше систематично изместван в посока на увеличаване дела на първоешелонните³, фондообразуващи отрасли. Независимо от ускореното разширяване на тези отрасли и сравнително по-високата ефективност на техния износ, те не успяха да заемат определящо място в структурата на нашите външноикономически отношения. При оформилата се висока импортноемкост на тези производства близо половината от техния износ отива просто за компенсиране на вноса, изразходван за производството на износа. Поради това ускореният растеж на тези отрасли предпо-

²Прирастната капиталова интензивност. За да избегне използването на понятието „капитал“ в условията на социализма, тогавашната терминология работеше с термина „производствени фондове“ и с неговите производни. *Бел. ред. на настоящия том.*

³Отраслите на тежката индустрия. *Бел. ред. на настоящия том.*

лага не просто поддържане на традиционния, неефективен износ, но и неговото разширяване с форсирани темпове. Порочният кръг, който се завърта по тази спирала поражда прогресивно намаляване на ефективността от участието на страната в международното разделение на труда, снижава продуктивността на системата и отгук нейния темп на растеж и интензифицира напреженията в основните народностопански пропорции. Преодоляването на тези негативни тенденции е третата причина, която обективно изисква преход към политика на качествено нов растеж.

На четвърто място стои *проблемът за осигуряване постоянен растеж на реалното потребление на населението*. В условията на високи темпове на растеж, ниско равнище на задоволеност на основните потребности и рестриктивна политика на доходите при твърда ценова система този проблем като че ли отсъстваше. Традиционната икономическа политика разполагаше с изпитани средства, които почти автоматично гарантираха известен растеж на реалното потребление. Постигането на сравнително висока задоволеност на базисните потребности, либерализирането на политиката на доходите и спадането в темповете на растеж ликвидираха този автоматизъм. Последствията от настъпилите към средата на 70-те години промени намират израз в ускоряване растежа на личните спестявания и отлагане на една постоянно растяща част от първично разпределяните доходи под формата на спестявания, както и в прогресивното намаляване на стоковото покритие на създаваното платежоспособно търсене. Неадекватната на новите условия политика по отношение на износа и вноса, както и факта, че значителна част от т.нар. стоково покритие представлява нереализуеми стокови запаси и следователно само фиктивно „покрива” потенциалното платежоспособно търсене допълнително изостря дефицитите в сферата на потребление като им придава нормален, възпроизвеждащ се характер. От средата на 80-те години радикално се промени характерът на пропорцията акумулирани – новосъздавани доходи. На макроравнище нещата изглеждат така, като че ли някаква растяща част от обществото е започнала да се превръща в рентиер от нов, социалистически тип. Ясно е, че това поставя икономиката под силен инфлационен натиск, отслабва мотивацията за труд и поражда устойчиво възпроизводство на дефицитите в сферата на потребление. Гарантирането на известен растеж на реалното потребление при тези условия се оказва проблем, за разрешаването на който определени надежди се възлагат на прехода към политика на качествено нов растеж в икономиката.

На пето място стои *проблемът за технологичното обновяване и адаптирането на икономиката* към постоянно променящите се външни и вътрешни условия. Инерцията, придобита в хода на индустриализацията, доведе до създаването на нови отрасли и производства, функциониращи в условия, близки до парниковите. Възпроизвеждането на тази политика в условията на 60-те и

70-те години породи съществуващото днес положение, при което основните, структуроопределящи отрасли на промишлеността се оказаха неприспособени към екзогенно форсирания процес на технологично преустройство. Носителите на техническия прогрес при нашите условия се превърнаха в носители на по-големи разходи, но не и на по-висока ефективност. Главният резултат от прилагането на традиционната система от цели и приоритети на индустриалната политика беше силното едностранно обвързване на нашата икономика по линия на вноса. Осигуряването на условия за гъвкаво, основаващо се на принципа на самоиздръжката и способно за самовъзпроизводство технологично обновяване на промишлената структура е петата причина, която обективно налага преход към политика на качествено нов растеж.

На шесто място стои *проблемът за икономическия механизъм*. Теоретически е ясно, че между целите, преследвани от икономическата политика и средствата, създавани с икономическия механизъм, трябва да има единство: само при това условие последствията от прилагането на един или друг механизъм ще тласкат икономиката в желаната посока. Честата смяна на инструментите на икономическия механизъм свидетелства, че на практика от края на 60-те години, с преминаването към новата система от механизми, това единство беше до голяма степен изгубено. В основата на това разминаване стои институтът на централизираното планиране и безусловният приоритет, с който той се ползва в схемите на действащата икономическа политика. Работата е там, че всеки икономически механизъм, различен от традиционния, т.е. от този, използван до средата на 60-те години, създава по необходимост повече степени на свобода, отколкото предполага системата на централизирано планиране. С други думи, схемата за рაციониране, използвана в процеса на планиране и тази, обслужваща изпълнението на плана съобразно нормите на икономическия механизъм, се оказват по принцип несъгласувани помежду си. Поради това още на етапа на апробиране икономическият механизъм обрства с множество противоречиви, рестриктивни добавки, целта на които е да смекчат степента на несъгласуваност с механизмите на централизирано планиране. Крайният резултат от подобни манипулации е рязкото разминаване между проектната ефективност на поредния икономически механизъм и неговата експлоатационна ефективност. Илюстрация на това състояние на нещата е често срещаното твърдение, че най-добрият икономически механизъм, който нашата икономика познава, все пак е традиционният механизъм. Всичко това създава психологическа ситуация, при която приемането на един икономически механизъм и отхвърлянето на друг се превръща във въпрос на вяра, а не на наука. Това е шестият проблем, който преходът към политика на качествено нов растеж трябва непременно да разреши.

На седмо място *проблемът за поддържане на динамично равновесие* в икономическата структура. По определение, икономическата структура е обект,

елементи на който са всевъзможните структурни съотношения на макроравнище заедно с обективно съществуващите отношения между тях. Поради това тя е много по-подвижна от съставлящите я елементарни обекти. Ако за всеки елементарен обект установяването на равновесие се решава със средствата на икономическата статика, то за икономическата структура като цяло съдържателен смисъл има единствено равновесието в динамика. Това има непосредствено отношение към въпроса за средствата на икономическата политика, способни да осигурят балансиране на икономическата структура в цялост. Законите за запазване в икономическата статика гарантират постигането на равновесие във всеки елемент на икономическата структура с инструментите на краткосрочната икономическа политика: всеки недостиг се уравновесява с помощта на съответна схема за рაციониране. Липсата на съответствие между различните схеми поражда неравновесия, които вече не могат да бъдат преодоляни със средствата за краткосрочна адаптация. Естествена задача на икономическата политика поради това е да поддържа такива съотношения между елементите на икономическата структура, които не увеличават степента на дебалансираност за системата в цялост. Ясно е, че това може да става както за сметка на поддържането на „силни“ неравновесия в малко на брой направления, така и за сметка на едно по-равномерно разпределение на елементарните дебаланси. Във всички случаи обаче възстановяването на динамичното равновесие съществено се опира на свързаността на различните елементи и поради това не може да бъде продукт на прости алгебрични манипулации, както в случая на статично уравновесяване. Поради това и никаква схема за рაციониране не е способна да неутрализира автоматично възникващите дебаланси, а значи и никакви краткосрочни интервенции не могат да си поставят за цел постигането на динамична балансираност.

Задачата за динамично уравновесяване на икономическата структура в този смисъл, който се влага в това понятие тук, е *нова задача* за икономическата политика. Традиционните механизми за регулиране на икономическите пропорции съществено се опираха на различни, несъгласувани помежду си схеми за рაციониране. Поради това в арсенала на икономическата политика преобладаваха инструменти с краткосрочна ориентация. Независимо от факта, че последователното използване на тези инструменти следваше закона за намаляващата пределна производителност, в общи линии и до известно време те бяха достатъчни за постигане приоритетните цели на икономическата политика. С прехода към траектория на качествено нов растеж се променят не само целите и приоритетите на икономическата политика, но и традиционният арсенал от инструментални средства, използван за тяхното осъществяване. Успоредно с излизането на преден план на задача за динамично уравновесяване на икономическата структура, приоритетно място сред инструментите на икономическата политика трябва да заемат тези, осигуряващи дългосроч-

но приспособяване на икономиката към новите обществени и политически реалности.

Основният извод, който анализът на икономическото положение налага, е, че използваният досега модел на растеж и обслужващата го система от икономически приоритети и инструменти *не съответства* на задачите, стоящи за разрешаване пред политиката на качествено нов растеж. Накратко казано, *ние не сме в състояние*:

- да поддържа високи темпове на растеж при съществуващата норма на натрупване,
- да повишим тази норма поради сериозните дебаланси в производствената и инвестиционната сфера,
- да осигурим висок темп на растеж на реалното потребление, поради сериозните диспропорции в икономическата структура,
- да осъществим ефективно и ускорено обновяване на технологичната структура, поради нерационалните принципи, управляващи иновационния процес,
- да осигурим ефективно приспособяване към условията на външните пазари, поради всички тези причини и накрая,
- да конструираме работещ икономически механизъм, способен да обслужва противоречивите интереси на тези цели.

Всичко това показва, че изход от създалото се положение може да се търси не в издигането на една-единствена цел и нейното форсирано осъществяване, а в намирането на такъв балансиран набор от цели, в рамките на който постигането на всяка една цел няма да става за сметка на никоя друга. Иначе казано, придвижването по всяко целево направление ще облекчава и няма да затормозява успешното придвижване по всички останали. Намирането на такъв балансиран набор от цели не е тривиална задача и аз няма да ви заблуждавам, че имам готово решение. „Критичният” характер на очертаните проблеми обаче съществено опростява задачата в едно отношение: ние сме в състояние да си представим доста точно качествените контури на един балансиран в посочения по-горе смисъл, реалистичен набор от цели.

На първо място, могат да се преследват най-много умерени темпове на растеж, което ще рече темпове от порядъка на 3–3.5% средногодишно в петилетен разрез. На второ място, може да се преследва известно повишаване нормата на натрупване с особен акцент върху стабилизирането на инвестиционния процес. На трето място, *не може* да се преследва по-нататъшно увеличаване обема на износа: ударението трябва да падне върху това *какво и защо*

се изнася. Износът на стоки за потребление трябва рязко да се съкрати. На четвърто място, следва да се осигури приоритетно развитие с изпреварващи темпове на т.нар. второ подразделение⁴. Може да се преследва политика на ограничаване растежа на доходите само при условие, че се осигури тотален контрол върху цените. В противен случай следва да се гарантира висока гъвкавост на ценовата система, необходима за да поеме инфлационния натиск от растежа на доходите. На пето място, първоешелонните отрасли на икономиката могат да бъдат оголени от защитата на икономическата политика, така че процесът на технологично обновяване в тях да протича в съответствие с възможностите им да се приспособяват и самоиздържат. Изкуствено поддържаното преразпределение на реални и финансови ресурси между традиционните и прогресивни производства може да бъде поддържано на едно минимално равнище. Преустройството и обновяването аграрния сектор следва да се разглежда като приоритетна цел на икономическата политика. Селското стопанство *трябва* да бъде поставено под изключителната защита на държавата, като му се предоставят всички възможни облекчения, тъй като в съвременния свят пазарите на храни се превърнаха в стратегически пазари, непосредствено свързани с глобалната политика. На шесто място, може да се приеме за естествена ориентацията на икономическия механизъм към укрепване ролята на децентрализираните механизми за вземане на решения *в ущърб* на централизираното планиране. Това трябва ясно да се съзнава, защото запазването на традиционните приоритети на централизираното планиране в условията на новия икономически механизъм минира основните принципи за рационално стопанисване. Директивният характер на плановите задачи може да отстъпи пред косвената принуда, създавана с икономически средства. Освен другото, това ще повиши отговорността при създаването на един и отхвърлянето на друг икономически механизъм. Може да се дават пари за имитиране качествено поведение на всеки кандидат за икономически механизъм преди аprobацията „в бойни условия“ да докаже неговата негодност. Може да се гарантира постоянство и приемственост на икономическите нормативи. На седмо място, при новите условия задачата за балансиране на икономическата структура се превръща в основна задача на икономическата политика. Преходът към демократизация на икономическите и институционални структури трансформира тази задача в главен предмет на дейност на централните планиращи и управленски органи. Ясно е, че децентрализираното вземане на решения ще създаде изключително силен натиск върху всички основни макропропорции. Неутрализирането на този натиск може да стане по два начина: или чрез връщане към традиционната система на централизирано планиране с нейното краткосрочно, локално уравновесяване чрез рациониране или по

⁴В тогавашната терминология – отраслите, произвеждащи предмети за потребление. Бел. ред. на настоящия том.

пътя на постоянно, фино настройване на средствата на икономическата политика към състоянието на икономическата структура. Изборът между тези алтернативи днес е по същество политически избор.

Основният извод, който аз правя, е, че нашата икономика е на кръстопът. Докато все още има възможност за избор трябва да се търси онази реалистична перспектива, приближаването към която ще смекчава вместо да изостря съществуващите проблеми. Отговорността за това пада върху икономическата политика, която трябва да поеме своя дял от преустройството. Формулирането на такава реалистична перспектива е първата задача пред политиката за качествено нов растеж и нека нашите обсъждания тук бъдат сериозен принос в очертаването на нейните контури. Благодаря за вниманието.

Принципите на икономическия механизъм: двадесет години по-късно (1988 г.)

Венцислав Антонов¹

Провежданата днес дискусия по проблемите на собствеността и икономическия механизъм дава повод да отбележим една своеобразна годишнина – през 1988 г. се навършват 25 години от началото на дискусиите за икономическия механизъм и точно 20 години от официалното преминаване към новата система за планиране и управление на икономиката у нас. Навършването на кръгли годишнини винаги е повод за равностетка. Най-малкото, което равностетката на последните двацет години дава, е съзнанието за приемствеността на икономическите доктрини. Разбира се, от днешната равностетка трябва да се очаква и нещо повече – да създаде правилна историческа перспектива, с която можем да съизмерваме нашите днешни постижения и проблеми. Това е първото условие за прогрес както в научната, така и в практическата област.

Темата за собствеността и икономическия механизъм е действително всеобхватна: в известен смисъл тя изчерпва икономическата теория на социализма. Изправен пред такава тема, човек има собствено три възможности: или направо да се удави, или да си потопа перото на плиткото, или най-сетне – подходящо екипиран – да се опита да поплува навътре докъдето му стигат силите. В качеството на такава аналитична екипировка, която ще ми служи като референтна схема, адекватна на сложността на възникващите в тази област проблеми, аз избирам теорията на общото равновесие (ТОР) в нейната съвременна формализация. Този избор естествено не е случаен. Исторически се получи така, че абстрактната икономическа теория на социализма първоначално бе формулирана именно в термините на ТОР; впоследствие тя беше блестящо защитена от Ланге в 30-те години от нападките на австрийската школа² също в контекста на ТОР и най-сетне в хода на дискусиите и реформи-

¹Материал, представен на дискусията по проблемите на обществената собственост и икономическия механизъм, проведена в Икономическия институт на БАН, 17–18 ноември 1988 г. Машинописно копие, съхранявано в личния архив на Румен Аврамов.

²Има се предвид т.нар. Socialist Calculation Debate – остра теоретична дискусия от 20-те и 30-

те от 60-те години в Съветския съюз бе формулирана теорията за оптималното функциониране на социалистическата икономика (СОФИ), която се опира на основните математически факти – подходящо интерпретирани – установени в рамките на ТОР. По-нататъшното развитие на тази абстрактна и поради това достатъчно обща теория дава немалко резултати, осветляващи някои от най-спорните проблеми, пред които днес сме изправени.

Една забележка относно възприетия тук подход. Дискусия по проблемите на икономическия механизъм може да се води на две равнища. Първото равнище, което аз наричам „профсъюзно“, оперира с институционално зададените форми, в които икономическият механизъм се реализира на нивото на ежедневието. Дискусиите на това равнище са полезни като средство за „приземяване“ на постановките на една обща теория и като стъпка към претворяването на тези постановки в живота. От друга страна, обсъжданията на това равнище са по необходимост облечени в литературна форма, което нерядко води до израждане на споровете по същество в дребни езиковедски схватки. Второто равнище оперира с абстрактно зададени форми, които, никъде и никога не се осъществяват, но които позволяват – именно поради това – да се изследва същността на икономическите процеси. Някъде на това равнище, ако перифразираме Маркс, се намира лабораторията на икономиста, която днес без съмнение е значително по-различно и във всеки случай по-богато обзаведена, отколкото в миналия век. Ето защо аз предпочитам да започна изказването си, като стоя именно на това равнище.

Известно е, че икономическият механизъм разпределя блага между различните икономически агенти съобразно едни или други правила. „Правила“ в този смисъл могат да бъдат различни екстремални принципи. Някои от тях са глобални, т. е. засягат поведението на системата в цялост, други са чисто локални, т. е. засягат поведението на всеки агент поотделно. Получаващите се при това разпределения на икономическите блага могат да бъдат различни. Някои от тях са „добри“ в смисъл, че нищо по-добро не може да се постигне при фиксирано начално разпределение на запасите, а други оставят да се желае нещо повече в смисъл, че не използват целия достъпен потенциал на системата. И едните, и другите, разбира се, могат да бъдат еднакво „несправедливи“, но това е етичен въпрос, по който икономистите едва ли могат да кажат нещо смислено. Доколкото все пак такъв род въпроси възникват при оценката на различните разпределения, икономистите са в състояние да покажат, че всяко „несправедливо“ крайно разпределение на благата може да се коригира чрез подходящо преразпределение на началните запаси. Нещо повече, те са

те години на XX в. относно възможността за съществуване на централно-планирана икономика. „Австрийците“ (Фридрих фон Хайек и Людвиг фон Мизес) я отричат, докато някои неокласици и марксиста (най-вече Оскар Ланге, Френсис Тейлър, Аба Лърнър и Морис Доб) защитават принципната възможност и превъзходството на тази система. *Бел. ред. на настоящия том.*

в състояние да докажат, че манипулирането с началните запаси в един много силен смисъл е за предпочитане пред манипулирането със собствено разпределителния, т.е. с. икономическия механизъм. Първото внася предсказуеми промени в икономическата система, без да засяга ефективността на механизма за разпределение на ресурсите; второто внася в нея непредсказуеми промени и същевременно прави икономическия механизъм неефективен.

Причината, поради която си позволявам да спра вашето внимание върху тези достатъчно елементарни и общоизвестни положения на ТОР е, че те позволяват теоретически състоятелно свързване на проблемите за собствеността с тези за икономическия механизъм. От гледище на икономическия механизъм собствеността присъства с нейните чисто функционални характеристики: тя е „начален запас“, който носи дивиденди; с него икономическите агенти могат да спекулират, могат да го придобиват и преотстъпват. За системата в цялост е важно единствено наличието на ненулеви, начални запаси у почти всички агенти: без това някои от най-дълбоките свойства на икономическия механизъм на съдържателно ниво се тривиализират. Моето впечатление е, че дискусиите за собствеността у нас, особено в последните години, добиха един подчертано „философски“ и спекулативен оттенък. Някои като че ли се опитват да откриват колелото. Между това на теоретично равнище въпросът за собствеността има научно решение в рамките на марксистката традиция. Нашият днешен проблем със собствеността, образно казано, се състои в това: как, след като сме вързали вола зад колата, да го развържем и възстановим естественото положение. Това, разбира се, не е теоретичен проблем; това е въпрос на практически действия, при това такива, за които – ако използваме алузията с мисис Куикли³ – всички много добре знаем как стават.

Действителният проблем на икономическата теория на социализма е проблемът за икономическия механизъм. „Икономическият механизъм“ в този контекст следва да се разбира като механизъм за динамично разпределяне на икономическите блага между обособените по някакъв начин агенти, което е ориентирано към постигането на определени, добре дефинирани цели. Прието е – в духа, на СОФИ-стичната традиция – да се постулира съществуването на системна целева функция, максимизирането на която отделя реалните траектории на системата измежду всички виртуални траектории. Реалните траектории, разбира се, са наблюдаеми и човек може да си постави задачата – тази задача има смисъл, тя има и решение – да възстанови целевия функционал на системата по данните на фактически наблюдаваната траектория.

Оказва се, че ако има нещо, към което нашата икономика последователно се стреми, това е – в най-добрия случай – максимизирането на текущия темп

³Препратка към каламбура на К. Маркс от т. 1 на „Капиталът“ – „стойностната предметност на стоките се различава от вдовицата Куикли по това, че човек не знае къде да я хване“. *Бел. ред. на настоящия том.*

на растеж. Това, разбира се, не е тайна. Стандартното разсъждение, свързващо максимизацията на темпа с максимизацията на общественото благосъстояние, което се постулира от основния икономически закон на социализма е, че първото осигурява материалните предпоставки за второто. По-малко известен факт е, че това предложение, което през последните трийсет години е една от неизблемите⁴ аксиоми на икономическата политика у нас, е една от класическите теореми на ТОР, валидна при крайно стеснителни, а ако говорим за нас – абсурдно нереалистични условия. Тази история има една интересно продължение, свързано с направената по-горе уговорка за „най-добрия случай“. „Най-добрият случай“ в този контекст означава, че тия крайно нереалистични условия са били някак си „парашутирани“ при нас или – ако, предпочитате – ние при тях, и в този именно случай, ако сме достатъчно умни и изобретателни да изберем подходящите начални условия, ние действително максимизираме темпа и заедно с това максимизираме благосъстоянието. Оказва, се , че във всички останали случаи опитите за „потенциално“ максимизиране на темпа, са еквивалентни на фактическо максимизиране на структурните неравновесия в икономиката. „Структурните неравновесия“ в този смисъл са агрегирани в някаква достатъчно гладка функция, която на макроравнище и в обобщен вид „снима“ различните микроикономически явления на недостига (дефицита). С други думи, ориентираната към максимизиране на текущия темп неравновесна икономика разпилява съвършено съзнателно и целенасочено своя икономически потенциал и в действителност максимизира не темпа – и толкова по-малко благосъстоянието – а своите собствени проблеми.

Ако разсъждаваме „поведенчески“, т.е. в термините на параметрите, мотивиращи поведението на икономическите агенти, горното означава просто, че за да имаме максимум темп – при това на всяко равнище – е не само достатъчно, но и необходимо да отидем на границата на „ефективните“ неравновесия. Разбира се, когато някой през цялото време се движи по ръба на допустимите неравновесия, вградеността в него индуктивен тип поведение го кара да вижда в тази граница цялото и да мисли за цялото изключително в термините на границата. Тази ситуация с изключителна проникателност е описана във въстъпителната глава на „Мечо Пух“, от която аз ще си позволя да цитирам един малък пасаж. „Ето го най-сетне мечето Едуард, което слиза по стълбите зад Кристофър Робин, а главата му прави бум-бум-бум с всяко стъпало. Доколкото знаеше, това беше единственият начин за слизване по стълби, но понякога мечето си мислеше, че сигурно трябва да има и друг начин, само да можеше да спре да си бумка главата за миг и да помисли. А после си казваше, че всъщност може би няма.“ Нещо подобно става и с нас в последните години, докато слизаме по стълбицата на темповете на икономически растеж. Всички

⁴Непоклатимите. Бел. ред. на настоящия том.

казват, че трябва да има и друг начин за ускоряване на растежа, който не изисква непременно да си удрияме главата в стената на хроничните неравновесия и въпреки това някаква неумолима ръка ни води надолу, а ние се утешаваме, че всъщност този е начинът.

Една от причините за започване на дискусиите по икономическия механизъм беше временното забавяне в темповете на растеж в началото на 60-те години. Проектотезисите за провеждане на икономическата реформа у нас, приети от Политбюро в края на април 1966 г., се позоваваха на очакваната повишена ефективност в резултат от ре-формата като на съществен допълнителен източник на растеж. Нещо подобно се говори и сега в хода на започващото в последните години преустройство на икономическия живот. Съществуването на достатъчно силна обратно пропорционална зависимост между политиката на растеж и политиката на реформи, т.е. обстоятелството, че действителното прилагане на НИМ изисква съответно отслабване на вградените в плана напрежения и създаване на известен „свободен потенциал“, в рамките на който преустройващата се икономика може да маневрира, на практика не занимаваше – не занимава и сега – никого. Между това постоянният натиск за постигане на високи темпове на растеж в една силно неравновесна икономика ката нашата неизбежно моделира и средствата за тяхното постигане. Докато проектореформата от 60-те години, както впрочем и днешните проекти, подчертават ролята на стопанската сметка и икономическите нормативи, ориентацията към максимизиране на текущия темп на растеж свежда икономическите пресмятания до един чисто разчетен формализъм.

Не е трудно да се разбере мотивацията на икономическата политика по този въпрос: в политиката неизменно имат значение непосредствените, краткосрочни резултати или, както казва една стара английска поговорка, „в дългосрочен план политикът е мъртъв“. Поради това независимо от постоянните декларации за необходимостта от преход към интензивен растеж, икономическата политика у нас не прие – не приема и сега – свързаните с това „разноски“ в термините на известно намаляване на индекса на екстензивен растеж. В един по-широк смисъл може дори да се предполага, че такъв преход в действителност никога не е бил сериозно обсъждан, тъй като ние никога не сме разполагали, не разполагаме и сега, с нещо, което да наподобява индекс за „качеството“ на растежа. Това, което някои титулуват „показатели за интензификацията на растежа“ при проверка се оказва просто вариации на тема линейни комбинации от основателно критикуваните екстензивни индекси за растежа. Нещо повече: не е тайна, че цялата система за статистическа отчетност у нас е изградена на принципи, които предопределят именно такава едностранчиво, „екстензивно“ виждане, на растежа. Без сериозно преустройство на тази база а трудно да се очаква промяна във възгледите на икономическата политика, но, от друга страна, за да започне такава преустройство са необходими имен-

но нови възгледи по главните въпроси на макроикономическата стратегия и тактика. В този смисъл, възникващата тук ситуация е сходна със задачата за преодоляване на земната гравитация, която барон Мюнхаузен – както е известно – решил като се подръпвал за връзките на обувките си. Икономическата теория може да бъде полезна на практиката, като посочи, образно казано, къде собствено са обувките и как може да се потеглят връзките им.

В последните години критикуването на икономическия механизъм като цяло стана удобна и даже доходна форма на критика въобще. Естествено, нито теорията, нито практиката могат да извлекат особена полза от тази критика. Архитектурата на икономическия механизъм по принцип не може да бъде въпрос на вкус. Поради това има смисъл да се критикуват от научни позиции принципите на икономическия механизъм, т.е. ония начала, които явно или неявно стоят в основата на предписаните „правила на играта“ и които – за разлика от самите предписания – имат определен научен статус в икономическата теория.

Известно е, че принципите на новия икономически механизъм (НИМ) не се появиха на празно място. Те бяха заченати като продължение и развитие в определена посока на традиционната система за управление на икономиката, при това такова продължение, което при необходимост – чрез подходяща рестрикция на съответните параметри – лесно можеше да бъде свито до изходната система. Ето защо традиционната система, която сега някои наричат Административно Командна Система, не само не бе ликвидирана, но и стана онази естествена база, върху която започна строежът на НИМ. Надстроечният в този смисъл характер на новата система определи вторичния, в много отношения произведен характер на нейните принципи.

Фундаментален принцип на традиционната система беше принципът за социалистическата държава като изключителен, универсален икономически агент. Този принцип не следва от икономически съображения, тъй като опитите за неговото обосноваване или отхвърляне в рамките на икономическата теория се оказаха логически несъстоятелни. От гледище на обсъжданата тук тема този принцип има две важни следствия. На първо място, той предполага, че социалистическата държава може да създава и изменя по свое усмотрение „правилата на играта“, в която участвуват икономическите агенти и на второ място, той предполага, че държавата е в състояние да поражда производни целесъобразни разпределения на „началните запаси“. Ясно е, че като създава и изменя правилата на играта, наречена икономически механизъм, социалистическата държава стои във и над тези правила и в този смисъл заема особено, привилегировано положение. Това, внася определена асиметрия в „играта“ и съществена двойственост в предписанията, реализиращи принципите на НИМ. Устойчивото възпроизвеждане на тази двойственост, макар и

в различни форми, е една от най-типичните черти на развитието в тази област у нас през последните двайсет години. Може да се покаже, че присъствието на подобна асиметрия изпразва „ядрото“ на играта и следователно достигането на ефективни състояния за системата в цялост се оказва невъзможно. Поради това следва да се приеме, че поддържането на такъв дуализъм в регулирането на икономическия живот у нас е първата причина за поредицата от неудачи, преследващи внедряването на НИМ и в по-общ смисъл – за сегашното, невнушаващо особен оптимизъм състояние на нашата икономика. Известно е, че даже при „правилни“ цели и невмешателство в действието на оптималния разпределителен механизъм, неумението да се провежда адекватна политика на манипулиране с началните запаси като правило поражда „несправедливи“, а поради това и неустойчиви финални разпределения. Това стимулира непредсказуеми по своите последствия интервенции в икономическия механизъм, които увеличават ентропията на системата и поставят нейната управляемост под въпрос. Поради това неспособността на икономическата политика да осигури хармонично съчетаване на горните две функции – съвършено независимо от възможните грешки в стратегията и целеполагането – трябва да се счита за втората причина, стояща зад нашите днешни проблеми. Конкретната реализация на тези причини в практиката на внедряването на НИМ е удобно да бъде илюстрирана на фона на трите основни принципа, върху които той бе изграден.

Първият принцип на НИМ е принципът за директивно планиране на основните, ключови макроикономически показатели. Те включват при всички случаи темповете, пропорциите и приоритетите на развитие, за които се предполага, че материализират известни, централно формулирани икономически и социални цели, обосновани в рамките на системата от национални баланси (СНБ). Директивни в този контекст означава, че тези показатели се утвърждават от върховния орган на държавна власт и в качеството си на закон стават задължителни за изпълнение от Министерския съвет, който е в правото си да използва всички инструменти в свое разположение за осигуряване на това изпълнение. Този принцип непосредствено свързва традиционната система с НИМ и гарантира възможност за връщане към нея чрез прости манипулации в обхвата на централизираното планиране.

Вторият принцип на НИМ е принципът за „вграждане“ на система от икономически нормативи и съответни правила за тяхното използване в различните „етажи“ на системата за директивно планиране. Съществуват различни версии за това как може да се осъществи такава имплантация. Всеки конкретен правилник за икономическия механизъм съдържа своя версия, така че за последните двайсет години броят им не е по-малък от дузина. Инвариантна черта на всички опити за „надстройване“ на система от икономически нормативи си остана фактът, че икономическите нормативи се изчисляват като се

изхожда от предварително фиксиран план. Не е трудно да се покаже, че освен в случая, когато този план е точно „правилният“ план, действието на икономическите нормативи съобразно предписаните правила ще саботира изпълнението на плана и ще увеличава хаоса в икономиката. Традиционно силно оръжие за намаляване деформиращото влияние на така определените икономически нормативи е ограничаването на сферата за вземане на решения от стопанските организации. Няма да е пресилено, ако кажем, че през последните двацет години вълнообразното, периодично реставриране на традиционната система по тази линия беше най-осезаемият резултат от реформата.

На практика се оказа, че декларираните в проектотезисите от 1966 г. и поддържани и сега принципи на НИМ не само противоречаха на възприетата стратегия на растеж, но се оказаха по принцип несъвместими със съществуващата система за отчетност и планиране. Цялата реторика по повод засилване значението на икономическите нормативи, с която изобилства литературата от преди двацет и повече години, се оказва просто литературен похват, когато бъде проектирана върху съществуващата система за планиране в термините на „физически“ баланси. Това, че повечето баланси са „физически“ само в един метафоричен смисъл е все още половин беда. Другата половина е в това, че исконно „надстроечният“ характер на финансово-стойностните пропорции в една „полумонетаризирана“ икономика като нашата предопределя вторичния, подчинен, а поради това и неефективен характер на всички и всякакви стойностни инструменти за управление. Задачата за внедряване на НИМ, ако трябва да бъде поставена коректно и с необходимата степен на общност, е задача за монетаризиране на икономическия оборот, а значи и за монетаризиране на интересите на икономическите агенти, които участват в икономиката този оборот. В условията на хроничен недостиг във всички сфери на икономиката тази задача не може да бъде решена – и в действителност не беше решена – без предварително, централизирано и целенасочено уравновесяване на икономическата структура.

Равносметката на последните двацет, години показва, че – за добро или за зло – днес нашата икономика е толкова „монетарна“, колкото и преди „внедряването“ на НИМ, а в някои отношения натурализацията на икономическия оборот се засили и достигна крайни форми. В този смисъл трябва да се констатира, че преходът към НИМ не се състоя. Рубикон не беше преминат. Ако дискусиите по икономическия механизъм искат да принесат някаква полза за следващите двацет години, те трябва да дадат точен и недвусмислен отговор на въпроса защо икономическата реформа у нас от преди двацет години не се състоя.

Третият принцип на НИМ се отнася до универсалността на икономическия механизъм. Предполагаше се, че съществува такъв механизъм за динамично

разпределяне на богатата, който – при „правилно“ избрани цели и при „правилни“ нормативи – е в състояние да изведе икономиката до някакво целесъобразно, желано от обществото, състояние. Ако политиките гледаха на така обещания механизъм като на „пенкилер“ срещу всички проблеми на растежа у нас, то теоретиките доброволно и с подчертано усърдие се заеха да разработят принципната схема на този универсален механизъм. В това отношение между икономическата политика и икономическата теория у нас съществуваше негласно споразумение. В действителност може да се докаже, че не съществува универсален, структурно, устойчив механизъм, способен да координира в динамика – с цената на крайно количество информация – разпределението на богатата между икономическите агенти. Този факт не зависи от това дали координацията се прави чрез цените, чрез количествата или чрез някакво разумно съчетание между тях. Лимитиращ фактор се оказва всъщност изискването за крайност на информацията и за финитна сходимост на алгоритъма в рамките на класа на универсалните итеративни процедури (в частност, те са структурно устойчиви, т.е. не реагират „експлозивно“, по непредсказуем начин, на „малки“ промени в началните условия). Оттук впрочем следва, че проектите за разработване на АСУ⁵, за които у нас беше изградена грамадна за мащабите, на страната, но неефективна система от изчислителни центрове и беше пропиляно огромно количество труд, се основават на логическо недоразумение. Както показват някои последни резултати на границата на теория на числата и теория на алгоритмите, Господ-бог като че ли наистина си играе на зарове. В този смисъл икономистите нямат основание да считат своята област за изключение.

Основният извод, който аз мога да направя, е, че опитите за разработване на съдържателна, логически състоятелна теория на икономическия механизъм на социалистическата икономика досега не са дали краен продукт. Необходимо е безусловно да се стимулират, а това значи преди всичко да се финансират сериозните и перспективни направления в тази област. У нас по традиция неоправдано внимание се отделя на т.нар. научно-приложни разработки. Под това име, както остроумно забеляза навремето Харди, най-често се крият работи, които стоят далеч и от науката, и от практиката. Има особена ирония във факта, че икономистите, които пледират горещо за създаването на пазари за какво ли не, все още отминават с мълчание печалната липса на „пазар“ за техния собствен продукт и със самото това увековечават господстващата в тази област монополия. Ако бъдем последователни, трябва да приемем, че създаването на подобен пазар е първата и – в идеен план най-важната – стъпка към действително преустройство на икономическия живот. Благодаря за вниманието.

⁵ Автоматизирана система за управление. Бел. ред. на настоящия том.

Отвъд магията на словата, или за кого бие камбаната (1989 г., оригинален вариант)

Венцислав Антонов¹

Институт за макроикономически анализи и прогнози

Използвам прозвучалия в резолюцията на пленума на ЦК на БКП от 11–13 декември призив за разгръщане на вътрешнопартийна дискусия по остриите въпроси на икономическия и обществен живот, за да изкажа от трибуната на в. „Работническо дело“ някои съображения.

Вярвам, че обещаният и този път плурализъм няма да се окаже поредната игра на думи. Не мога да мълча. Надявам се да бъда чул и разбран.

Сега всички знаят, че България е в икономическа и социална криза. Що се отнася до икономическата криза, тя не е от вчера. Следвайки установения през последните 30 години модел на растеж, ние влязохме в последната „петилетна“ циклична криза в края на 1985 г. Опитът да се излезе от нея с неадекватни средства изведе страната на ръба на политическа криза. За всички е ясно, че ако в следващите един-два месеца не бъдат предприети радикални мерки, адекватни на сегашното състояние на икономиката, съществуващите огнища на политически напрежения ще прераснат в открита политическа криза. Казано с други думи, по нов – и за много поколения непознат – начин ще бъде поставен въпросът за властта.

Българският народ е в правото си да иска от управляващата партия, която пое отговорността за кризата, да поеме и отговорността за излизане от нея. Разграничаването от предишното ръководство само по себе си не е достатъчно основание новото ръководство да получи нов кредит от народа. Ясно е, че

¹ Оригинал, предоставен от семейството на Антонов, на статията, публикувана във в. „Работническо дело“, 29.12.1989 г. В курсив са пасажите, които редакцията е премахнала в публикацията. Текстовете с получер шрифт в ръкописа са форматираны по същия начин във вестника. *Бел. ред. на настоящия том.*

в политически план въпросът за кредита все още носи метафоричен характер. Със или без член 1 на конституцията, в момента България може да бъде управлявана само от БКП. От гледище на утрешния ден обаче въпросът се поставя така: има ли гаранция, че доверието на нацията и този път няма да бъде измамено? Нуждаем се от ясна, конкретна и реалистична програма за излизане от икономическата криза. Именно поради това особено внимание привличат онези части от приетата на пленума резолюция, в които се очертават новите приоритети и непосредствени задачи на икономическата политика.

От ръководството на БКП се очакваше да представи своята версия за истината в икономическата област, да постави проблемите в правилна перспектива и да посочи една реалистична последователност от стъпки за извеждане на страната от кризата. Внимателният анализ на доклада и резолюцията показват, че тези очаквания до голяма степен не се оправдаха. Стара истина е, че политиката е изкуството на възможното. Да се прави икономическа политика в този смисъл означава да се прави това, което е икономически възможно. За съжаление на икономическата професия отново се предлага да повярва в съществуемостта на множество икономически утопии, които предишното ръководство се забавляваше да „твори“ през последните 25 години. **Ако се съди по предлаганите решения, ръководството на партията все още няма достатъчно ясна представа за действителните мащаби на кризата.** Това може да се обясни единствено с факта, че в продължение на повече от 40 години у нас беше насаждано в най-агресивни форми тотално икономическо невежество, плодовете на което вече събираме.

Няма спор по това, че за извеждането на страната от кризата е необходим пакет от извънредни стабилизационни мерки, позволяващи икономиката най-сетне да бъде поставена под контрол. Отличителна черта на приетия от пленума пакет от мерки е, че в него практически липсва позиция по отношение на основния носител на икономическа информация в една пазарно ориентирана икономика. **Това показва, че независимо от декларираната привързаност към превръщането на България в „социалистическа пазарна икономика“ на последното се гледа като на новата политическа метафора, в която никой няма намерение да влага реално съдържание.** Ключовият въпрос за реформата на цените и заплатите е изведен от контекста на предвижданата радикална реформа и със самото това я изпразва от икономическо съдържание. Какво се предлага в замяна?

На първо място предлага се да се ликвидират напреженията на вътрешния пазар чрез максимално възможното увеличаване на производството на стоки и услуги за населението. Всеки икономист знае, че никакво нарастване на производството само по себе си не е в състояние да се справи с всеобщия недостиг, който цари в нашата икономика. **Реанимирането на**

мита, че увеличаването на производството може да намали недостига, доказва, че на нас отново ни се предлага да не разберем истинските причини за празните магазини. Кой има интерес истината и този път да остане в чекмеджето? Защо от трибуната на пленума звучат клетви за демонтиране на публицистичното чучело, наречено административно-командна система, а в практически план ни се предлага да се опрем на единствения лост, с който тази система десетилетия наред обещава да облече и да нахрани народа? *Известно ли е на партийното ръководство, че* От 1962 г. насам в икономиката се е натрупал инфлационен запас, равен на поне петкратно увеличаване на цените, а ако се отчита и ефектът на мултипликация – индексът на цените, който може да уравни пазара вероятно ще прехвърли 1000 на сто. Как, освен чрез въвеждането на всеобща трудова повинност *в духа на паметния все още Указ за гражданска мобилизация*², е възможно при криза на недопроизводство, която дори фалшифицираните отчети на ЦСУ³ за деветмесечието не успяха да прикрият, да се увеличи производството така, че да се снимат пазарните напрежения?

На второ място, лансира се идеята за създаване на „нова политика на доходите”, която да утвърждава социалната справедливост, да свързва заплащането с крайните резултати и да ограничава инфлацията. Преведено на икономически език, предлага ни се да разработим коктейл от съставки на утопичния социализъм, икономическия либерализъм и новия монетаризъм. *Аз съм убеден, че сравнително широкото разпространение на марксизма в България прави това противоестественно съчетание да звучи нелепо даже за ушите на неспециалиста.* Парадоксално в случая е, че на една комунистическа партия, която стои на позициите на ортодоксалния марксизъм се предлага да изпадне в положение, което беше жестоко осмяно от К. Маркс още в „Критика на Готската програма”. Кой има интерес от разпространяването на ненаучни, митологични представи в областта на разпределението? *Или това е поредният опит с популистка демагогия да се създава видимост за решаването на най-важния, според Д.[ейвид] Рикардо, проблем на политическата икономия?*

Социалната справедливост означава, както е добре известно, заплащане според или приблизително според потребностите. Колкото и да сме различни по своите способности, ние всички имаме приблизително еднакви материални потребности. Социалната справедливост изисква те да бъдат задоволени. Принципът за социалната справедливост така или иначе, със или без извращения, беше утвърждаван у нас повече от четири десетилетия. На ниските етажи на икономическата еволюция, където България в действителност се намира, социалната справедливост няма друг смисъл освен всеобща, тотал-

² Указ, издаден в началото на юли 1989 г. във връзка с катастрофалните последици за икономиката от прогонването и масовото изселване на българските турци. *Бел. ред. на настоящия том.*

³ Централно статистическо управление. *Бел. ред. на настоящия том.*

на уравниловка на всички трудещи се. *Капиталистите плащат според труда. Свързването на заплащането с крайните резултати се прави от пазара на труда, където го има.* Капитализмът разви този пазар и с това уби феодализма икономически. *Ние се опитахме да заобиколим капитализма и затова у нас няма пазар.* А Където няма пазар, там по необходимост свързването на заплащането с крайните резултати се прави от държавата, която съзнателно заема ролята на „пазар“ или по-скоро на меценат за различните стоки, услуги и пр. Поради това именно тя, а не някакъв безличен механизъм определя кое да се смята за краен резултат, а кое не и колко точно да се плаща на единица краен резултат. *Да се твърди, че при това тя може да утвърждава един обективен критерий е стандартният похват, използван за оправдаване на волунтаризма.* Следователно, Да се търси такъв магичен алгоритъм, който обективно да свързва крайните резултати със заплащането без пазар, в условия на грамадни диспропорции и при това да не прави инфлация и да раздава социална справедливост, означава да се иска от икономистите да се занимават с алхимия.

Специален анализ заслужава тезата, че натискът за по-високи заплати води до задълбочаване на кризата. Този въпрос засяга разпределението, а както учи марксизмът, разпределението на доходите следва разпределението на собствеността. **Тъй като държавата у нас е единственият конституционен собственик на средствата за производство, то и лъвският пай при разпределението отива у нея.** Съществуващите деформации на цените и статистиката старателно прикриват този факт. Въпреки това може да се покаже, че само в промишлеността 15 от всеки 16 лева действително заработен фонд работна заплата се прибират в държавната хазна. *Необходима е изключителна степен на невежество или демагогия, за да се твърди,* Трудно може да се твърди, че при произтичащата от това норма на „скрита“ експлоатация от порядъка на 1500 на сто нашата историческа заслуга е ликвидирането на експлоатацията на човек от човек.

Трябва ясно да се разбере, че натискът за увеличаване на работните заплати сега е естествената, все още чисто икономическа реакция на работническата класа за „разкриване“ на действителните мащаби на икономическата и социалната криза у нас. **Преди да бъдат публикувани научнообосновани, алтернативни оценки за равнището на социалния минимум, за разпределението на доходите и за динамиката на скритата и открита инфлация в България, никой претендиращ да изразява интересите на трудещите се не може безапелационно да осъжда натиска за едно по-справедливо, съответстващо на реалния принос на труда, разпределение на националния продукт.** Трудещите се в България десетилетия наред живеят по-зле, отколкото работят, и поради това да се издига лозунгът „както работим, така ще живеем“, означава да не се разбира действителното състояние на нещата.

Всяка криза, а ние се намираме в особено дълбока, продължаваща вече четвърта година криза, изисква да се преодолеят съществуващите в производството и разпределението диспропорции. Кризата е „чистилицето“ за една нормална икономика и ако искаме да излезем от нея, няма как да подминем това чистилице.

На трето място, предлага се да се оцени състоянието на различните губещи предприятия и тези, които не подлежат на стабилизиране, да бъдат ликвидирани. Стабилизирането на губещите предприятия – при съществуващата система от данъци и цени – означава да се обремени държавният бюджет, материалните и трудовите баланси. Ликвидирането на тези предприятия тежи само върху бюджета в размера на социалните помощи за безработни, и на разноските за преквалификация. Ако действително се поставя като приоритет стабилизирането на финансовите баланси, ликвидирането е най-добрата политика. Работата обаче е там, че размерите на една правдоподобна ликвидация трябва да обхванат предприятия, произвеждащи повече от една трета от националния доход на страната. **Освобождаването при това работна сила ще създаде безработица, която в България е била непозната даже по времето на Великата депресия. Няма политическа сила у нас, която днес може да си позволи подобен лукс. Целесъобразно е поради това онези икономисти, които съветват правителството „да въведе най-сетне“ безработица в тази страна, да подадат личен пример.**

На четвърто място, като ключов приоритет на икономическата политика е изведено разрешаването на валутния проблем. В тази област се ширят различни спекулации, поради което е необходима пределна яснота. Валутният проблем за България отдавна вече не е ключов проблем, ако под това се разбира задача, решаването на която открива пътя за решаването на главните проблеми, стоящи пред икономиката. Във всеки случай сравняването на *огласените от Петър Младенов данни* изнесените на пленума данни за чистия външен дълг на страната с тези, които се публикуват от Банката за международни плащания, показва, че поне от края на 1987 г. нашата страна е прехвърлила критичната граница и е влязла в капана на „вечните длъжници“, чийто дълг може само и единствено да расте. **Да се поставя задачата за спиране на нарастване на дълга в краткосрочна перспектива и евентуалното му изплащане до края на века при съществуващото положение в икономиката и на международните финансови пазари е несериозно.** Това е задача, която няма разумно решение. Нещо повече, нейното решаване с цената на крайно напъгане на и без това изтощените сили на икономиката няма абсолютно никакъв икономически или политически смисъл.

Много правителствени икономисти и членове на правителството се опитват да внушат на широката публика че, ако не плаща редовно задълженията

си, България ще загуби репутацията си на редовен платец, че това ще усложни нашето международно положение и т.н. Истината е, че ние винаги сме били изрядни платци, в името на което вече трийсет години постоянно форсираме износа „на всяка цена“, унищожихме селското стопанство, съсипахме леката и хранително-вкусовата промишленост и започнахме да дезинвестираме даже в тежката промишленост. Какви положителни икономически резултати даде провеждането на тази късогледа политика? Къде отидоха приходите от реекспорта на съветския нефт⁴ в десетте години между първия нефтен шок и края на ерата на Брежнев? *Кой прибра дивидентите* Кой имаше полза от изтощаването на националната икономика, къде отидоха милиардите долари, спечелени на гърба на стагниращото вече 12 години реално потребление? Докато не бъде даден отговор на тези въпроси, никой няма правото да иска от българския народ нови лишения, *да го тласка към хлебни бунтове и военна диктатура*. При новите условия са необходими нови решения. **Принципната постановка на въпроса е тази: който иска да реанимира в нови одежди режима на командния социализъм, той пледира за изплащане на дълговете. Който е за радикални реформи, той ще търси и ще намери други решения.** България може още утре да спре обслужването на външните дългове и да започне икономически реформи. България може да се опре на Европейската банка за реконструкция и развитие, може да използва външни помощи, за да възстанови нормалното функциониране на икономиката и чак след това да изплаща последиците на нечии безотговорни решения. Единствено административно-командната система няма да получи външни помощи и поради това тя може да разчита само на продължаващата безконтролна експлоатация на изтощените вътрешни ресурси, на политиката на „затягане на коланите“. Възможна ли е все пак прокламираната на пленума политика на увеличаване на експортните постъпления с около 1 млрд. долара в течение на следващите пет-шест години?

За малкото на брой макроикономисти в България е ясно следното: форсирането на износа „на всяка цена“ е равносилно на паралелно увеличаване на външния дълг и разгръщане на галопираща инфлация вътре в страната, тъй като когато се изнася на всяка цена, в действителност се изнася на ниска цена и следователно условията на търговия се влошават. Съвършено независимо от това поддържането на активно салдо по стокообмена поражда спадане в темпа на растеж, увеличава импортната квота в разпределяния продукт и създава значителен инфлационен потенциал. Стоковото покритие на пазара пада при нашите сегашни условия драстично –

⁴Съгласие, дадено от СССР на България (в края на 70-те и началото на 80-те години на XX в.) да реекспортира съветски нефт и нефтени продукти по международни борсови цени. То временно смекчава ефекта от втория петролен шок върху българския платежен баланс в конвертируема валута и свива (до 1984 г.) задлъжнялостта на страната към Запада. *Бел. ред. на настоящия том.*

което допълнително депресираща производителността на труда и темпа на растеж, а оттук се завърта нов цикъл на мултиплициране на негативните ефекти: по-нататъшно спадане в темпа на растеж, влошаване на условията на търговия, увеличаване на дълга, ускоряване на инфлацията и т.н. *Кой има самоувереността да експериментира в реални условия при какво точно равнище на основните макроикономически параметри този процес ще се окаже сходящ? И откъде произтича подобна самоувереност? За широката публика съществуването на такъв механизъм на мултипликация може да е новост, но в България той се практикува поне от началото на 60-те години и е в достатъчна степен апробиран. Нашата икономика функционира именно така и който не си дава сметка за това просто не познава тази икономика.*

Нелепото в цялата ситуация е това, че за разлика от други години в периода от преди 1985 г. ние се намираме в състояние на особено продължителна и дълбока криза. В основата на цялата стабилизационна програма, формулирана на пленума, стои мълчаливото предположение, че от началото на 1990 г. икономиката някак си ще започне да расте. Непонятното в цялата ситуация е това, че в основата на формулираната на пленума програма стои мълчаливото предположение, че от началото на 1990 г. икономиката някак си ще започне да расте. Защо, под действието на какви сили и по силата на какви закони това може или трябва да стане? Едно от двете: или ние сме в икономическа криза и тогава за увеличаване на производството в такива мащаби през 1990 г. не може да се мисли и значи цялата платформа на стабилизационната програма се основава на магията на словото, или ние сме в подем и тогава растежът на националния продукт е в състояние да поеме предлаганите ускорени инвестиционни програми в селското стопанство и леката промишленост, форсирането на износа и същевременно да не засегне и без това силно орязаното в последните две години реално потребление. Не е необходимо професионалните икономисти да бъдат обвинявани в тесногърдие, когато казват, че днес форсирането на износа ще удари непоправимо по реалното потребление. В икономиката съществуват своеобразни „закони на запазване“, по силата на които от средата на 80-те години тежестта на провежданата икономическа политика започна да се носи от потреблението. В икономиката съществуват своеобразни „закони на запазване“, от които следва, че такава политика може да засегне и потреблението, и натрупването. *Дже най-консервативните икономисти в България успяха да забележат, че след 1979 г., при задържане на реалното потребление на равнището от средата на 70-те години, ударът от влошените условия на търговия и растящия външен дълг беше поет от инвестициите. След средата на 80-те години в редица ключови сектори на икономиката започна процес на дезинвестиране. Именно от този момент тежестта на провежданата икономическа политика започна да се носи от потреблението. Днес вече няма друг педал, който да*

поеме новото форсиране на износа и бремето на дълговете.

Не е аргументирано да се поставя като приоритет едно временно форсиране на износа и стабилизирането на финансовите баланси. Съвършено независимо от влиянието на условията на търговия върху вътрешния дълг, предполагаемото ускоряване на растежа в краткосрочна перспектива може да бъде само инфлационно осигурено, тъй като това е привычният модел, в съответствие с който ние функционираме. Поне от края на 60-те години нашата икономика преминава през фазите на подем и криза само с цената на ускоряване и забавяне на скритата и открита инфлация. В последните години този факт стана дотолкова очебиен, че се проследява с невъоръжено око в публикуваните от ЦСУ отчети за изпълнението на плана. **Възможно ли е при това положение да приемем, че предлаганата стабилизационна програма отговаря на естествените условия за съвместимост и реализъм? Кому е необходимо на думи да се признава, че сме в криза, а на практика да се лансират идеи и мерки, произтичащи от удобната идеология, че ние все пак живеем в най-добрия възможен свят? Не е ли това доказателство, че под маската на фразеологично преустройство на нацията отново се предлага да експериментира добре отработения стар модел за *свое удовольствие*?**

Ясно е, че ако ние като партия искаме да изведем страната от кризата, първото условие за това е икономическата теория и икономическата политика да бъдат незабавно и безусловно деидеологизирани. Между това, даже в приетата на пленума обща ориентация на реформата се срещат идеологически кентаври от рода на „оптималното съчетаване на пазарната самостоятелност с държавното планиране“. Възкресяването на подобни незрели постановки от времето на 60-те години означава, че не се познава съвременната теория за неконкурентните равновесия и доказаната от нея генетична несъвместимост на държавното планиране с пазарните механизми. Старият принцип на римското право, според който непознаването на закона не оправдава, има непосредствено отношение към тази тема. Икономистите, които за последните десет години бяха обвинени във всички земни грехове и на които с височайше позволение им беше „отнета“ даже науката, имат правото най-сетне да поставят някои въпроси: **Докога икономическото невежество във висшия партийно-правителствен ешелон ръководен ешелон ще бъде прикривано с псевдомарксистки, антинаучни словосъчетания?** Възможно ли е в сегашния критичен момент, когато цялата нация очаква от комунистическата партия трезви, разумни решения, способни да обединят обществените сили за излизане от кризата, да се издигат миражни ориентири, напомнящи на по-старото поколение прослудения „развит социализъм“? Докога ще бъде възможно това? И с цената на какво?

Общият извод, който аз мога да направя е, че днес комунистическата партия не разполага с нова икономическа идеология и поради това се задоволява с козметично нюансиране на фразеологията, наследена от предишния режим. Ясно е, че това създава определен вакуум, който няма да бъде търпян дълго. Моето предложение е, без да се поставят предварителни условия, Българската комунистическа партия да стане инициатор на една постоянно действаща „кръгла маса” по икономическите въпроси, в която да участват икономически експерти, представляващи всички политически течения в страната. Непосредствената задача на тази маса да бъде формирането на консенсус по главните въпроси на икономическата стратегия и тактика в хода на радикалната реформа. Ако комунистическата партия иска да остане в авангарда на обществото, тя трябва да овладее новите идеи, преди това да е сторила опозицията. Следователно камбаната бие за нас.

Бел. ред. на в. „Работническо дело”:

Публикацията на тази статия, в която се подлагат на критика партийни документи, включително и решения на пленума на ЦК на БКП, навярно може да се стори необичайна. Това е така, защото просто не сме свикнали с подобен подход. Но новото време го налага, и в това няма нищо неестествено. Сигурно някои от позициите на автора звучат крайно, възможно е да не са формулирани достатъчно конструктивни виждания.

Но в. „Работническо дело” смята, че дискусиата, която сега се води в партията, трябва да намери място на неговите страници. От това разбиране вестникът ще продължава да дава думата и на други мнения.

Анализ на условията на сделката с банките-кредитори от Лондонския клуб към началото на юни 1994 г.

Венцислав Антонов¹

1. Тук се анализират началните разходи, размерът на средногодишните плащания и намаляването на дълга и неговото обслужване в резултат от избора на банките-кредитори между различните опции на Финансовите Предложения на България от март 1994 г. От размера на уточнения дълг са изключени задълженията към руските банки-кредитори и към Полската народна банка на обща стойност от около 540 млн. щатски долара, поради отказа на тези банки да уредят вземанията си от България в рамките на Лондонския клуб. Очевидно отношенията с тези кредитори, които държат около 8 процента от българския дълг към Лондонския клуб ще се решават по други взаимно приемливи начини в бъдеще.

Размерът на третираната главница е 6,110 млрд. щатски долара, в която са включени 60 млн. долара Все още неподадени заявки на десетина малки кредитори. Дължимите и неплатени лихви подлежат на окончателно уточняване към 10 юни 1994 г. Предварителните оценки на Министерството на финансите и Българска външнотърговска банка за размера на тези лихви се движат между 1,887 млрд. долара и 2,050 млрд. долара. В анализа са използвани и двете оценки, т.е. общият размер на третира-

¹ Машинописно копие, съхранявано в личния архив на Румен Аврамов. Документът не е адресиран, но е споменаван (а негови заключения са цитирани) в пресата като „анализ, предоставен на депутатите“ (вж. Л. Василев и П. Шишков, „Правителството се реши да подпише сделката по дълга. Отказът от споразумението ще струва по-скъпо от неговото обслужване, твърди доклад на Венцислав Антонов“, в. „Капитал“, 27 юни 1994 г.). Сделката е подписана от финансовия министър Стоян Александров на 29 юни 1994 г. Пакетът съдържа пет споразумения: с Дойчебанк като председател на банковия консултативен комитет; три със Ситибанк като фискален агент по трите типа държавни ценни книжа; с Федералния резерв – Ню Йорк като депозитар на обезпечението. Впоследствие са подписани приложения към първото споразумение с всяка от банките държатели на български външен дълг (общо около 300), а накрая сделката е ратифицирана от Народното събрание. Таблиците и графиките са представени фототипно от оригинала. *Бел. ред. на настоящия том.*

ния по тази сделка дълг е съответно 7,997 млрд. щатски долара в единия и 8,160 млрд. щатски долара в другия случай.

2. Известно е, че за да осигури приемливо намаление на задълженията към кредиторите от Лондонския клуб България наложи ограничения върху избора на банките като цяло между различните инструменти. Прие се, че облигациите с първоначално намалени лихвени плащания не могат да обхващат повече от 30 процента от главницата на дълга, като остатъкът се подели в произволна пропорция между обратното изкупуване и облигациите с 50%-на отстъпка. В заключителната фаза на преговорите бяха разработени подробни механизми за пренасочване на избора на кредиторите, които гарантираха спазването на наложените ограничения.

Що се отнася до опцията за обратно изкупуване България се задължи и с решение на Министерския съвет от 8 март 1994 г. обяви цената за обратно изкупуване в размер на 25,1875 цента за всеки долар главница и свързани с него коригирани лихви. Беше прието също така, че след първоначалния избор на кредиторите ако размерът на заявеното обратно изкупуване – при обявената от България цена – превишава финансовите ресурси, с които страната може да осигури изпълнението на сделката, заявките на кредиторите в този пункт ще бъдат пренасочени към останалите две опции при спазване на общите ограничения за структурата и осъществимостта на сделката.

3. Получените към края на май заявки покриват около 92% от първоначално уточнения дълг към кредиторите от Лондонския клуб и се разпределят както следва:
 - 12,4% от главницата е заявена за обратно изкупуване, което съответства на 756 млн. долара откупувана главница и почти 199 млн. долара свързани с нея лихви. Общият разход за обратното изкупуване на тези 954 млн. долара дълг е малко над 240 млн. щатски долара.
 - 27% от главницата се покриват от заявки за облигации с първоначално намалени лихвени плащания, което съответства на емисия на такива облигации за почти 1,650 млрд. долара, лихвите по които се обезпечават с краткосрочни ценни книжа за 43 млн. щатски долара и
 - 60,6% са заявки за облигации с 50-процентна отстъпка от номинала, което предполага емисия на такива облигации в размер на 1,853 млрд. щатски долара. Главницата на тези облигации следва да се обезпечи с дългосрочни, 30-годишни книжа на трезора на САЩ за

241 млн. щатски долара, а лихвите по тях с приемливи краткосрочни книжа за 130 млн. щатски долара.

Структурата на сделката съответства достатъчно точно на наложените общи ограничения и на очаквания от Комисията по външния дълг размер на обратното изкупуване в диапазона между 10 и 15% от главницата на дълга.

Пояснение първо. Представата, че България се ориентира към 20% обратно изкупуване отчасти беше създадена от разпространяваните от декември 1993 г. насам примерни разчети на екипа на Международния валутен фонд за България. Тези разчети предполагаха, че България ще получи заявки за обратно изкупуване за около и над 20% от главницата при цена от около 20 цента за долар главница и свързани с нея лихви.

Тази позиция на екипа на МВФ, която не съответстваше нито на обхвата на банките, които доброволно биха „излезли“ от България по този начин, нито на цената, при която те биха излезли може да се обясни с факта, че тя поражда значително по-малка потребност от допълнителни ресурси за подкрепа на сделката от МВФ и Световната банка.

Българската страна отстоя изискването си да контролира последователно във времето привлекателността (чрез цената) и обема (чрез евентуално ограничаване на размера на средствата) на обратното изкупуване, за да бъде в състояние да балансира до последно възможностите на валутния резерв на страната, реално постъпващите допълнителни ресурси за сделката и редукцията на дълга, без да поставя под угроза осъществимостта на сделката с банките от Лондонския клуб. *Край на пояснението.*

4. Представените Таблици 1 и 2 резюмират основните резултати от осъществяването на сделката, като се различават само по размера на коригираните лихви, които все още подлежат на уточняване. Тук е приет за основен вариантът с 1,887 млрд. долара лихви, което съответства на общ обем на третирания дълг от почти 8 млрд. щатски долара, вкл. 30% дължими коригирани лихви.

Редукцията на запаса на дълга се оценява към общия обем на дълга, вкл. лихвите. Редукцията на дълга и неговото обслужване е оценена чрез привеждане към сегашна стойност на всички потоци на плащания през следващите 30 години. Използваният постоянен сконтов процент – 9,3% годишно – може да се интерпретира като средната за този период цена на ресурса на Българска народна банка.

Пояснение второ. Съществуват различни начини за оценяване на редукцията на дълга и неговото обслужване, които – правилно използвани – дават практически еднакви резултати. Ние предпочитаме този начин, който се отличава с прозрачен икономически смисъл и не налага да се борави с хипотетични конструкции.

Представените в края на май 1994 г. от Международния валутен фонд и Световната банка независими първоначални оценки за размера на редукцията практически съвпадат с приведените тук, макар да използват сравняването на предполагаемите разходи по обслужването на „стария“ дълг с очакваните разходи по обслужването на „новия“ редуциран дълг.

Важен показател за оценяване ефективността на използваните ресурси за конверсия на „стар“ дълг в „нов“ е т.н. цена на еквивалентното обратно изкупуване. Тази цена показва колко цента начални разходи (вкл. разходите за собствено обратното изкупуване плюс обезпечаването на главниците и лихвите по отделните инструменти) отиват за получаването на 1 долар обща редукция. Критериите на МВФ за „ефективно използване на ресурсите“ в контекста на Брейди сделки изискват тази „цена“ да бъде под преобладаващата на вторичния пазар цена на дълга към момента на сключване на сделката. *Край на пояснението.*

Приведените в горните таблици резултати показват редукция на запаса на дълга от около 36%, обща редукция на дълга и неговото обслужване от около 48% и цена на еквивалентното обратно изкупуване от 19,3 цента за долар.

Средногодишните разходи по обслужване на дълга за първите седем години, до 2000 г. включително, възлизат на 302 млн. щатски долара в основния вариант и на 314 млн. щатски долара в другия вариант. Реалните, т.е. сконтираните с имплицитната доларова инфлация средногодишни разходи са 250 и 260 млн. щатски долара съответно.

Началните разходи, които включват две плащания на текущи лихви по 30 млн. долара за първите две тримесечия на 1994 г., 3% от коригираните лихви към датата на приключване на сделката, разходите за обратно изкупуване плюс тези за покупка на различните обезпечения възлизат на 770 млн. щатски долара в основния и на 775 млн. щатски долара в другия вариант.

Разходите за обратното изкупуване на лихвите, свързани със заявената за обратно изкупуване главница са отнесени в графата „разходи за обезпечаване на лихвите“ в съответствие с последното тълкуване на МВФ по този въпрос. Срещу двата вида обезпечение са показани сумите, които

МВФ и Световната банка са посочили през декември 1993 г. като реалистична оценка за допълнителната подкрепа, която те могат да предоставят за сделката. Основните траншове по споразумението с Фонда, както и средствата за подкрепа на платежния баланс от Г-24 могат да бъдат използвани за обезпечаване на главницата и за обратно изкупуване, доколкото не се нарушават общите условия и критерии на споразумението с Фонда.

Вижда се, че при пълно и навременно изплащане на заявената подкрепа България би следвало да използва от своите резерви не повече от 200 млн. щатски долара. Разчетите на Комисията по външния дълг в края на 1993 г. бяха тези средства да бъдат изтеглени от ДФРР², поради което средствата по него бяха временно блокирани с решение на правителството. Останалите 400 млн. долара, предвидени с Решението на Народното събрание от декември 1993 г. се предполагаше да бъдат използвани за закупуване на обезпеченията по облигациите с последващо възстановяване от новопостъпващите ресурси от различните официални източници.

Пояснение трето. Представените в средата на декември в Комисиите на Народното събрание таблици и разчети се отличават от приведените тук в две отношения:

- първо, там са използвани няколко хипотетични, очаквани структури на заявките на банките-кредитори по отношение на размера на обратното изкупуване, докато тук са използвани техните фактически заявени количества и
- второ, много по-съществена е разликата в използваната суапова крива за щатския долар, която определя годишните и средногодишните плащания по основните инструменти с плаващ лихвен процент. За прегледност тук са приложени графиките на тези криви от края на ноември 1993 г. и края на май 1994 г.

Известно е, че от началото на 1994 г. Федералният резерв увеличи в няколко стъпки доларовите лихви, като фазирането на тези промени изпревари с около две тримесечия консенсуалната прогноза на интервюираните от „Бизнес уик“ специалисти от края на 1993 г. От гледище на българската сделка това поевтинява – към този момент – покупката на обезпеченията по главницата на основния инструмент с около 2,5 цента за долар или общата икономия спрямо декември е около 45 млн. щатски долара. Същевременно това оскъпява средногодишните плащания за

² Държавен фонд за реконструкция и развитие. Бел. ред. на настоящия том.

първите седем години номинално с близо 60 млн. долара и реално, т.е. приведени към днешна дата, с около 44 млн. долара.

За прегледност тук привеждам Таблица 3, която оценява сегашния фактически избор на кредиторите при преобладаващите в края на ноември-декември лихвени условия за щатски долари. Вижда се, че при същата редукция на запаса на дълга, общата редукция – изчислена чрез сконтиране на потоците на плащанията с 8% годишно – е 50.5%, началните разходи са 810 млн. щатски долара и средногодишните плащания за първите седем години възлизат на 238 млн. долара номинално и 207 млн. долара реално. Цената на еквивалентното обратно изкупуване за сделката като цяло естествено е по-висока (19,7%). *Край на пояснението.*

5. Анализът на теоретичните или „справедливи“ цени на отделните инструменти, който тук не привеждам показва, че цената на обратното изкупуване е правилно определена в контекста на общата ценова структура на сделката. Може да се твърди, че по-висока котирана цена би увеличила разходите за получаване на единица редукция, без да увеличи общия размер на редукцията.
6. Важен е въпросът за вписването на сделката с кредиторите от Лондонския клуб в общия поток от дължими плащания по външния дълг на България в средносрочна перспектива, т.е. до края на века.

В средата на декември миналата година на Комисиите в Народното събрание бяха представени оценки за поносимостта на общото дългово бреме, базиращи се на сценарий за 3% средногодишен цикличен растеж на БВП в доларово изчисление и 6,2% средногодишен цикличен растеж на износа, отчитащи дължимите погашения по кредити, отпуснати до средата на 1993 г.

Тук прилагам Таблица 4, която илюстрира поносимостта на базовия вариант на сделката с Лондонския клуб (1,887 млрд. коригирани лихви) в контекста на един още по-консервативен сценарий за икономически растеж до края на века, а именно 2,8% растеж на БВП, измерен в долари и 5% средногодишен цикличен растеж на износа. За базисни оценки за БВП и износа са приети последните оценки на НСИ за 1993 г. По износа тези оценки занижават оценките по банковата статистика с точно 1 млрд. щатски долара, докато при вноса отклонението е само 200 млн. долара в същата посока.

Включени са и леко завишени оценки за обслужването по разсрочените в третия Парижки клуб кредити, т.к. там двустранните споразумения предстои да бъдат подписвани.

Използвана е актуализираната справка на БНБ от 2.6.1994 г. за схемата на обслужване на главници и лихви по официалните кредити за платежния баланс на България, координирани в рамките на Г-24. Схемата на погашения по облигациите в германски марки и японски йени е по данни на БВБ и повтаря данните от декември 1993 г. Включен е и ред, отразяващ обслужването на „смес“ от кредити от около 300 млн. долара, евентуално отпуснати за подкрепа на сделката и невключени все още в сметките на БНБ.

Забележка. В представената от Българска народна банка схема на погашенията по официални кредити, ред втори на справката, очевидно са изпуснати погашенията по главницата на заема от Световната банка в размер на 214 млн. щатски долара. Все пак тук са използвани данните от тази справка.

Резултатите показват средногодишни разходи по обслужването на дълга извън този към Лондонския клуб от 521 млн. долара с пик в 1997 г. или общо 835 млн. щатски долара средногодишно като се отчита и сделката с Лондонския клуб във варианта с 314 млн. средногодишни разходи. Критичен е периодът между 1995–1997 г., когато кумулират три погашения към фонда, едно масивно погашение по заема от Европейската общност и едно погашение към обслужваните и досега от Българска външнотърговска банка „стари“ облигации в марки.

Отношението на общите разходи по обслужването на външния дълг към износа в тези три години се движи между 19–29% при средно 19% за периода, а към БВП от 8,7 до 14,3% при средно 9% за периода до края на века. Собствено разходите по обслужването на сделката с Лондонския клуб се движат около средната за периода, която е 3,3% към БВП и 6,9% към износа.

Пояснение четвърто. Начинът, по който тук са включени плащанията по сделката с Лондонския клуб съществено завишава средногодишните разходи и съответните производни показатели, тъй като неявно се приемат пълни плащания за първата година на сделката, 1994 г., докато в действителност там може да има само 1/2 годишни плащания. Това е направено за бърза сравнимост и по-голяма прегледност при съпоставяне с предишните аналитични таблици по сделката.

Точната оценка предполага „изместване“ с 6 месеца напред по суап-овата крива, което за първите няколко периода означава лихви средно с 38 базисни точки под използваните тук, както и свалянето на половината от предвидените за 1994 г. пълни плащания. Тъй като дългът с плаващи лихви е 3,5 млрд. долара, а пълното обслужване в първата година

е 250 млн. долара, това означава – грубо казано – намаляване на средногодишните разходи по обслужване на сделката с Лондонския клуб до 2000 г. вкл. с 13,3 + 17,7 млн. щатски долара или средногодишните фактически разходи ще бъдат около 270 млн. щатски долара. Именно това показват разчетите, приведени в материала на Д. Костов, внесен за обсъждане в Комисиите на Народното събрание. Така обаче не се осигурява пряка сравнимост на пълни периоди по съответните участъци на кривата с предишните анализи, поради което тук използвам пълните плащания за първата година. *Край на пояснението.*

7. В заключение някои нетехнически съображения относно сделката с Лондонския клуб като цяло.

Общата преценка за поемането или отказването от дълг в крайна сметка е политически мотивирана и по това аз не съм в състояние да бъда полезен. От икономическо гледище е важно да се отчитат правилно следните обстоятелства:

- сделката с Лондонския клуб при предложените от България условия и направения от кредиторите избор е добре структурирана, осигурява достатъчна редукия на дълга и неговото обслужване на приемлива цена (цената на еквивалентното обратно изкупуване е малко над 19%) и урежда основната част от наследения дългов проблем на България. Това открива пътя за постепенно нормализиране на външноплатежните отношения на страната, укрепва доверието в основните държавни институции и задава определена дисциплинираща рамка за провежданата фискална, парична и валутна политика.
- сделката с Лондонския клуб изменя съществено пропорцията на дълга към Парижкия клуб и дълга към Лондонския клуб, с което създава основа за практическо използване на по-благоприятните условия за третиране на официалния дълг в рамките на Парижкия клуб при бъдещи разсрочвания. Заместването на дълг към Лондонския клуб с такъв към официалните кредитори като елемент на сделката се извършва в съотношение, което все още намалява общия размер на задлъжнялостта на страната. Трябва да е ясно, че практически няма алтернатива на такова решение на проблема с наследената задлъжнялост на България.
- рисковете, свързани с евентуално проваляне на сделката с кредиторите от Лондонския клуб са твърде големи, за да бъдат поети от България в този период на преходни икономически и политичес-

ки структури. Най-вероятната реакция на международната финансова общност на евентуален провал е поетапното, но достатъчно бързо „глобализиране” на понятието български длъжник, като обект на прихващания станат постъпленията по кореспондентски сметки не само на Българска външнотърговска банка, но и на всички по-големи български банки. Много от тях и сега имат сериозни проблеми със своята задлъжнялост. Действителното предприемане на подобни действия би имало пагубни последствия за българската финансова система, която бездруго не е в добро състояние.

- реакцията на официалните кредитори, извън оттеглянето на МВФ и Световната банка, вероятно ще бъде в указаната през тази година посока, а именно императивни искания за безусловно разширяване кръга на т.н. официален дълг до размерите на задлъжнялостта на всички преобладаващо държавни – и дори на големите частни – банки, фирми и предприятия. Това по друг – и за България по-неблагоприятен – начин ще неутрализира ефекта от провалянето на договореностите с кредиторите от Лондонския клуб.
- поносимостта на общата задлъжнялост на страната, както показват приведените в Таблица 4 данни, не се поставя в критично положение от сделката с Лондонския клуб, а от кумулирането на недобре синхронизирани падежи по новите заеми от МВФ и ЕО³, заедно с някои стари и досега обслужвани от БВБ облигационни заеми, които не са обект на сделката. Облекчаването на критичността на периода 1995–1997 г. изисква фокусиране върху реструктурирането на тези плащания и изглаждането на кривата на погашенията по един равномерно мерен начин.
- отказът от сделка с Лондонския клуб сега няма да намали, а напротив ще задълбочи критичността на плащанията в този период, тъй като ще се прекъснат за известно време нормалните канали за договаряне на разсрочването на тези плащания и рязко ще падне доверието в способността на българските държавни институции да водят сериозни преговори по този кръг въпроси.
- като цяло може да се твърди, че отказът от сделка с кредиторите от Лондонския клуб сега е свързан с повече разходи, отколкото са разходите, произтичащи от самата сделка.
- трябва да е ясно, че „изгазването от блатото на дълга”, ако това въобще е възможно, е продължителен процес, който предполага смяна на опорните точки в процеса на движение към целта.

³Европейска общност. Бел. ред. на настоящия том.

- единственият сигурен начин за сериозно отсрочване на решаването на дълговия проблем на България е разпалването на гражданска война в страната с последващо разпадане на държавната общност на враждуващи райони. От друга страна, не е изключено процесът да може да бъде задвижен и в обратната посока при наличието на достатъчно силен външен импулс.

Отчитането на всички тези обстоятелства, както и на много други вътрешно- и външнополитически, и в последна сметка геополитически съображения трябва да позволи възприемането на добре балансирана и разумна стратегия по фазирането на отделните стъпки в решаването на българския дългов проблем и в частност на проблема за приемането или отхвърлянето на сделката с кредиторите от Лондонския клуб.

5 юни 1994 г.

Изготвил:.....

Венцислав Антонов

Revised 2.6.94/12:30am

Таблица 1

BULGARIA 1994 FINANCING PROPOSALS
SUMMARY OF TERMS AND CREDITORS' ELECTIONS

Total Eligible Debt, o/w:	7.997	IV. Discount Bonds			
- Principal	6.110	Face value per unit	50.00%		
- Interest Arrears	1.887	Amount of new issue	1.853		
- Short-Term Debt	1.606	Terms:			
		30y bullet/Rate 6m LIBOR+ 13/16			
		Collateral, o/w:	0.371		
		- principal	0.241		
		- interest	0.130		
Brady Deal Options:					
I. Repurchase Option Share	12.4%	V. Short-Term Debt Option			
- Money Pledged	0.240	Amount Covered	1.606		
- Debt Repurchased:	0.954	Eligible Short debt treated at			
- Principal	0.756	0,5% over the Tirb and Discount bond rates.			
- Interest Arrears	0.199				
- Buy-Back Price	25.188%				
		Memorandum Items:			
II. Past Due Interest Bonds		(a) Principal Coll	0.241	0.155	IMF + WB
Amount covered	1.632	(b) Interest Coll	0.223	0.275	IMF + WB
Terms: 17/7 grace		- Total Coll Cost	0.463	0.140	G-24
Rate 6m LIBOR+ 13/16		(c) Buy-back Money	0.190	0.570	COMMITTED
Collateral - none		(d) I/A Prepayment	0.057		
		- Total Take-off	0.770	0.200	BULGARIA
III. TIRBs		(e) Average annual payments:			
Share of Tirbs	27.0%	-- years 1-5	0.291		
Amount of Tirbs	1.649	-- years 5-10	0.484		
Terms: 18/8 grace		-- years 10-15	0.728		
Year 1	2,0%	-- years 16-20	0.493		
Year 2	2,0%	-- years 20--30	0.157		
Year 3	2,25%	-- implied USD inflation	4.8%		
Year 4	2,25%	(f) first 7-year average	0.302		
Year 5	2,50%	-- PV of 7-year average	0.251		
Year 6	2,75%				
Year 7	3%	(g) Net Debt Stock Reduction			
Year 8-18	6m Libor+ 13/16	at Closing	35.8%		
Collateral, o/w:	0.043	(h) Overall Debt & Debt Service			
- Principal	0.000	Reduction	48.6%		
- Interest	0.043	(i) Buy-back Equivalent Price	19.3%		

OVERALL SUMMARY Ventsi Antonov

Revised 2.6.94/12:30am

КЪМ ТАБЛ. 1

DEBT REPAYMENT CASH-FLOWS UNDER BULGARIA'S 1994 FINANCING PROPOSALS

(bn USD)

Total Committed Debt, o/w:	7.997	Buy-back money	0.240	TIRBs & DBonds	5.354
- Principal	6.11	I/A Bought back	0.199	Share of Tirbs	27.0%
- Interest arrears	1.887	Princip Repurchased	0.758	PDI over 3 years	30.0%
Total Take-off Payments:	0.770	Buy-back price	25.19%	Implied BB price	25.1%
- I/A Down Payment	0.057	Discount Face value	50.0%	Buy-back Share	12.37%
- Princip & Interest Coll	0.413				
		PDI's coll	1.632 none	SHORT-TERM Bonds	1.806
				Short Discounts	0.558
				Short Tirbs	0.495
				FLIRBs	1.649
				Long FLIRBs	1.154
				Coll Princip	0.000
				Coll Interest	0.043
				DISCOUN	1.853
				Long Discs	1.297
Year:	Total:	Prin	Interest	Interest	Interest
1994	0.249	0.120	0	0.047	0.018
		0.129	1	0.052	0.019
1995	0.278	0.136	2	0.055	0.020
		0.142	3	0.058	0.021
1996	0.299	0.148	4	0.059	0.022
		0.151	5	0.061	0.022
1997	0.309	0.153	6	0.062	0.022
		0.156	7	0.063	0.023
1998	0.318	0.159	8	0.063	0.023
		0.160	9	0.064	0.023
1999	0.327	0.163	10	0.064	0.023
		0.164	11	0.065	0.024
2000	0.335	0.167	12	0.065	0.024
		0.168	13	0.066	0.024
2001	0.455	0.227	14	0.016 0.066	0.024
		0.228	15	0.016 0.067	0.024
2002	0.624	0.312	16	0.016 0.067	0.024
		0.313	17	0.016 0.067	0.024
2003	0.677	0.314	18	0.016 0.067	0.024
		0.364	19	0.065 0.068	0.024
2004	0.695		20	0.068 0.136	0.049
2005	0.647		21	0.068 0.136	0.049
2006	0.745		22	0.196 0.136	0.049
2007	0.745		23	0.196 0.136	0.049
2008	0.807		24	0.258 0.136	0.049
2009	0.869		25	0.320 0.136	0.049
2010	0.869		26	0.320 0.136	0.049
2011	0.413		27		0.049
2012	0.157		28		0.049
2013	0.157		29		0.049
2014	0.157		30		0.049
2015	0.157		31		0.049
2016	0.157		32		0.049
2017	0.157		33		0.049
2018	0.157		34		0.049
2019	0.157		35		0.049
2020	0.157		36		0.049
2021	0.157		37		0.049
2022	0.157		38		0.049
2023	0.157		39		0.049

Total flows: 11.542

Notes:

- (i) PV of flows 4.112
(ii) Stock DR 35.6%
(iii) Overall DDSR 48.6%
(iv) BEP w/ PDIR 19.3%

1. The DM and Yen bond issues are serviced as originally scheduled and not included in debt service totals.
2. Principal and interest arrears as currently reconciled.
3. Cashflows discounted at an implied cost of funding of the BNB of 9.3% p.a.
4. The cost of collateral assumed 13 cents, i.e. 7.05% LB stripped yield.
5. Downpayment on interest arrears equivalent to 3% of adjusted converted interest arrears at closing.
6. Eligible short-term debt is 30% of selected FLIRB and Discount bonds options.
7. USD swap curve as of May 30, 1994.

OVERALL SUMMARY: Yards 10000

Revised 2.6.94/12:30am

Таблица 2

BULGARIA 1994 FINANCING PROPOSALS
SUMMARY OF TERMS AND CREDITORS' ELECTIONS

Total Eligible Debt, o/w:	8.160	IV. Discount Bonds		
- Principal	6.110	Face value per unit	50.00%	
- Interest Arrears	2.050	Amount of new issue	1.853	
- Short-Term Debt	1.606	Terms:		
		30y bullet/Rate 6m LIBOR+ 13/16		
		Collateral, o/w:	0.371	
		- principal	0.241	
		- interest	0.130	
Brady Deal Options:				
I. Repurchase Option Share	12.4%	V. Short-Term Debt Option		
- Money Pledged	0.240	Amount Covered	1.606	
- Debt Repurchased:	0.954	Eligible Short debt treated at		
- Principal	0.756	0,5% over the Tirb and Discount bond rates.		
- Interest Arrears	0.199			
- Buy-Back Price	25.188%			
II. Past Due Interest Bonds		Memorandum Items:		
Amount covered	1.790	(a) Principal Coll	0.241	0.155 IMF + WB
Terms: 17/7 grace		(b) Interest Coll	0.223	0.275 IMF + WB
Rate 6m LIBOR+ 13/16		- Total Coll Cost	0.463	0.140 G-24
Collateral - none		(c) Buy-back Money	0.190	0.570 COMMITTED
		(d) I/A Prepayment	0.061	
		- Total Take-off	0.775	0.205 BULGARIA
III. TIRBs		(e) Average annual payments:		
Share of Tirbs	27.0%	-- years 1-5	0.302	
Amount of Tirbs	1.649	-- years 5-10	0.499	
Terms: 18/8 grace		-- years 10-15	0.757	
Year 1	2,0%	-- years 16-20	0.510	
Year 2	2,0%	-- years 20--30	0.157	
Year 3	2,25%	-- implied USD inflation	4.8%	
Year 4	2,25%	(f) first 7-year average	0.314	
Year 5	2,50%	-- PV of 7-year average	0.261	
Year 6	2,75%			
Year 7	3%	(g) Net Debt Stock Reduction		
Year 8-18	6m Libor+13/16	at Closing	35.2%	
Collateral, o/w:	0.043	(h) Overall Debt & Debt Service		
- Principal	0.000	Reduction	47.8%	
- Interest	0.043	(i) Buy-back Equivalent Price	19.4%	

Revised 2.6.94/12:30am

Към Табл. 2

DEBT REPAYMENT CASH-FLOWS UNDER BULGARIA'S 1994 FINANCING PROPOSALS

(bn USD)

Total Committed Debt, o/w:	8.160	Buy-back money	0.240	TIRBs & DBonds	5.354
- Principal	6.110	I/A Bought back	0.199	Share of Tirbs	27.0%
- Interest arrears	2.050	Princip Repurchased	0.756	PDI over 3 years	32.5%
Total Take-off Payments:	0.775	Buy-back price	25.19%	Implied BB price	25.1%
- I/A Down Payment	0.061	Discount Face value	50.0%	Buy-back Share	12.37%
- Princip & Interest Coll	0.413				
		PDI's coll	1.790 none	SHORT-TERM Bonds	1.806
				Short Discounts	0.556
				Short Tirbs	0.495
				FLIRBs	1.649
				Long FLIRBs	1.154
				Coll Princip	0.000
				Coll Interest	0.043
				DISCOUN	1.853
				Long Discs	1.297
Year:	Total:	Prin	Interest	Interest	Interest
1994	0.259	0.125	0	0.052	0.018
		0.134	1	0.056	0.019
1995	0.289	0.141	2	0.060	0.020
		0.146	3	0.063	0.021
1996	0.311	0.153	4	0.065	0.022
		0.157	5	0.067	0.022
1997	0.321	0.159	6	0.068	0.022
		0.162	7	0.069	0.023
1998	0.331	0.165	8	0.070	0.023
		0.166	9	0.070	0.023
1999	0.339	0.169	10	0.071	0.023
		0.170	11	0.071	0.024
2000	0.347	0.173	12	0.072	0.024
		0.174	13	0.072	0.024
2001	0.471	0.235	14	0.018 0.073	0.024
		0.236	15	0.018 0.073	0.024
2002	0.641	0.320	16	0.018 0.073	0.024
		0.321	17	0.018 0.074	0.024
2003	0.698	0.322	18	0.018 0.074	0.024
		0.377	19	0.072 0.074	0.024
2004	0.717		20	0.107 0.149	0.049
2005	0.669		21	0.107 0.149	0.049
2006	0.777		22	0.215 0.149	0.049
2007	0.777		23	0.215 0.149	0.049
2008	0.845		24	0.283 0.149	0.049
2009	0.913		25	0.351 0.149	0.049
2010	0.913		26	0.351 0.149	0.049
2011	0.413		27		0.049
2012	0.157		28		0.049
2013	0.157		29		0.049
2014	0.157		30		0.049
2015	0.157		31		0.049
2016	0.157		32		0.049
2017	0.157		33		0.049
2018	0.157		34		0.049
2019	0.157		35		0.049
2020	0.157		36		0.049
2021	0.157		37		0.049
2022	0.157		38		0.049
2023	0.157		39		0.049

Total flows: 11.913

Notes:

- (i) PV of flows 4.259
(ii) Stock DR 35.2%
(iii) Overall DDSR 47.6%
(iv) BEP w/ PDIR 19.4%

1. The DM and Yen bond issues are serviced as originally scheduled and not included in debt service totals.
2. Principal and interest arrears are currently reconciled.
3. Cashflows discounted at an implied cost of funding of the BNB of 9.3% p.a.
4. The cost of collateral assumed 13 cents, i.e. 7.05% LB stripped yield.
5. Downpayment on interest arrears equivalent to 3% of adjusted converted interest arrears at closing.
6. Eligible short-term debt is 30% of elected FLIRB and Discount bonds options.
7. USD swap curve as of May 30, 1994.

OVERALL SUMMARY: Ventislav Antonov

Revised 2.06.94/12:30am

Таблица 3

BULGARIA 1994 FINANCING PROPOSALS - CREDITORS' ELECTIONS
SUMMARY OF TERMS AND FINANCIAL IMPLICATIONS UNDER
NOVEMBER-DECEMBER 1993 INTEREST RATE ENVIRONMENT

Total Eligible Debt, o/w:	7.997	IV. Discount Bonds	60.7%
- Principal	6.110	Face value per unit	50.00%
- Interest Arrears	1.887	Amount of new issue	1.853
- Short-Term Debt	1.606	Terms:	
		30y bullet/Rate 6m LIBOR+13/16	
		Collateral, o/w:	0.410
		- principal	0.280
		- interest	0.130
Brady Deal Options:			
I. Repurchase Option Share	12.4%	V. Short-Term Debt Option	
- Money Pledged	0.240	Amount Covered	1.606
- Debt Repurchased:	0.954	Eligible Short debt treated at	
- Principal	0.756	0,5% over the Tirb and Discount bond rates.	
- Interest Arrears	0.199		
- Buy-Back Price	25.19%		
		Memorandum Items:	
II. Past Due Interest Bonds		(a) Principal Coll	0.280 0.145 IMF
Amount covered	1.631	(b) Interest Coll	0.223 0.225 WB
Terms: 17/7 grace		- Total Coll Cost	0.503 0.230 G-24
Rate 6m LIBOR+13/16		(c) Buy-back Money	0.190
Collateral - none		(d) I/A Prepayment	0.057 0.600 COMMITTEE
		- Total Take-off	0.810 0.210 BULGARIA
III. TIRBs		(e) Average annual payments:	
Share of Tirbs	27.0%	-- years 1-5	0.226
Amount of Tirbs	1.649	-- years 5-10	0.410
Terms: 18/8 grace		-- years 10-15	0.658
Year 1	2,0%	-- years 16-20	0.446
Year 2	2,0%	-- years 20--30	0.129
Year 3	2,25%	-- Implied USD inflation	3.5%
Year 4	2,25%	(f) first 7-year average	0.238
Year 5	2,50%	-- real 7-year average	0.207
Year 6	2,75%		
Year 7	3%		
Year 8-18	6m Libor+13/16	(g) Net Debt Stock Reduction	
Collateral, o/w:	0.043	at Closing	35.8%
- Principal	0.000	(h) Overall Debt & Debt Service	
- Interest	0.043	Reduction	50.5%
		(i) Buy-back Equivalent Price	19.7%

Revised 2.08.94/12:30am

Към Табл. +3

DEBT REPAYMENT CASHFLOWS UNDER BULGARIA'S 1994 FINANCING PROPOSALS
AND NOVEMBER-DECEMBER 1993 INTEREST RATE ENVIRONMENT
(bn USD)

Total Committed Debt, o/w:		7.9966	Buy-back money		0.240	TIRBs & DBonds		5.354
- Principal		6.1100	I/A Bought back		0.199	Share of Tirbs		27.0%
- Interest arrears		1.8866	Princip Repurchased		0.756	PDI at closing		30.0%
Total Take-off Payments:		0.810	Buy-back price		25.19%	Implied BB price		25.1%
- I/A Down Payment		0.057	Discount Face value		50.0%	Buy-back Share		12.37%
- Princip & Interest Coll		0.453						
		PDI's	1.631	SHORT-TERM Bonds		1.806	FLIRBs	1.649
				Short Discounts		0.558	Long FLIRBs	1.154
							Coll Cost	15.1%
							Coll Interest	0.043
								0.130
Year:	Total:		Princ	Interest		Interest	Interest	Princip
								Interest
1994	0.193	0.064	0	0.035	0.013	0.006	0.012	0.028
		0.069	1	0.037	0.014	0.006	0.012	0.030
1995	0.210	0.103	2	0.039	0.015	0.006	0.012	0.031
		0.107	3	0.041	0.015	0.006	0.012	0.033
1996	0.229	0.113	4	0.043	0.016	0.007	0.013	0.034
		0.116	5	0.045	0.017	0.007	0.013	0.035
1997	0.241	0.119	6	0.046	0.017	0.007	0.013	0.037
		0.122	7	0.047	0.017	0.007	0.013	0.038
1998	0.254	0.126	8	0.048	0.018	0.007	0.014	0.038
		0.128	9	0.049	0.018	0.007	0.014	0.039
1999	0.264	0.131	10	0.050	0.018	0.008	0.016	0.040
		0.133	11	0.050	0.019	0.008	0.016	0.040
2000	0.274	0.136	12	0.051	0.019	0.009	0.017	0.041
		0.138	13	0.052	0.019	0.009	0.017	0.041
2001	0.369	0.184	14	0.056	0.025	0.017	0.037	0.042
		0.186	15	0.053	0.019	0.017	0.037	0.042
2002	0.543	0.270	16	0.054	0.020	0.018	0.025	0.058
		0.272	17	0.054	0.020	0.018	0.025	0.058
2003	0.600	0.275	18	0.055	0.020	0.018	0.025	0.059
		0.326	19	0.058	0.020	0.018	0.025	0.059
2004	0.619	20	0.068	0.111	0.041	0.056	0.049	0.079
		0.579	21	0.068	0.111	0.056	0.049	0.059
2006	0.677	22	0.196	0.111	0.041	0.036	0.049	0.059
		0.677	23	0.196	0.111	0.056	0.049	0.059
2008	0.739	24	0.258	0.111	0.041	0.036	0.049	0.059
		0.801	25	0.320	0.111	0.056	0.049	0.059
2010	0.801	26	0.320	0.111	0.041	0.036	0.049	0.059
		0.370	27		0.041	0.056	0.049	0.059
2012	0.129	28			0.041			0.089
		0.129	29		0.041			0.089
2014	0.129	30			0.041			0.089
		0.129	31		0.041			0.089
2016	0.129	32			0.041			0.089
		0.129	33		0.041			0.089
2018	0.129	34			0.041			0.089
		0.129	35		0.041			0.089
2020	0.129	36			0.041			0.089
		0.129	37		0.041			0.089
2022	0.129	38			0.041			0.089
		0.129	39		0.041			0.089

Total flows: 9.995

Notes:

(i) PV of flows	3.957
(ii) Stock DR	35.6%
(iii) Overall DDSR	50.5%
(iv) B E P w/ PDIR	10.7%

1. The DM and Yen bond issues are serviced as originally scheduled.
2. Principal and interest arrears as currently reconciled.
3. Cashflows discounted at an implied cost of funding of the BNB of 8% p.a.
4. The cost of collateral assumed 15 cents, i.e. 6.5% LB stripped yield.
5. Downpayment on interest arrears equivalent to 5% of adjusted converted interest arrears at closing.
6. Short-term debt is 50% of elected Flib and Discount bonds options.
7. USD swap curve as of 17 November 1993.

3.06.1994/23:30pm

Таблица 4

DEBT SERVICE AND PROJECTED DEBT SERVICE TO EXPORTS AND GDP UNTIL THE YEAR 2000 (mln USD)									
Year	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	7 YEAR AVERAGE
1. IMF	27.4	109	278.4	252.6	104.5	114	137.2	75.9	153
2. IBRD	11.5	15	19.5	30.4	30	29	28.5	27.2	26
3. G24 (EC+EFTA+JAPAN)	14	32	43.2	53.2	387.5	25	29	121.5	99
- IFIs TOTAL: 1)	52.9	156	339.1	336.2	522	168	194.7	224.6	277
4. Paris Club, o/w 2)	84	36	36	36	36	92	165	181	83
- PC I 17.04.91	66	19	19	19	19	75	128	125	
- PC II 14.12.92	18	2	2	2	2	2	21	41	
- PC III 13.04.94	0	15	15	15	15	15	15	15	
- TOTAL G-24 & Paris Club:	98	68	79	89	423	117	194	302	182
5. DM & Yen Bonds 3)	25	25	45	188	59	59	59	0	62
6. Former CMEA banks	0	0	0	0	0	0	0	0	0
- SUBTOTAL (1-6 incl.)	176	249	463	611	1004	344	447	527	521
- LC Debt Service 5)	53	259	289	311	321	331	339	347	314
- Exports 4)	3700	3811	4040	4363	4625	4856	5002	5202	4557
- GDP 6)	8750	8750	8881	9103	9467	9751	10097	10601	9522
DDSR DEAL FINANCING	0	25	25	25	25	25	60	65	36
- LCD Service/exports	1.4%	6.8%	7.1%	7.1%	6.9%	6.8%	6.8%	6.7%	6.9%
- LCD Service/GDP	0.6%	3.0%	3.3%	3.4%	3.4%	3.4%	3.4%	3.3%	3.3%
- TOTAL DS/Exports	6.2%	14.0%	19.2%	21.7%	29.2%	14.4%	16.9%	18.1%	19.1%
- TOTAL DS/GDP	2.6%	6.1%	8.7%	10.4%	14.3%	7.2%	8.4%	8.9%	9.1%

Notes:

1. IFIs & G-24 debt service based on funds disbursed until mid-1994, as reported by BNB on June 2, 1994.
2. Paris Club debt service as per 1991, 1992 and 1994 reschedulings.
3. DM and Yen bond service as originally scheduled.
4. Exports projections based on a cyclical pattern of 5% average growth until 2000.
5. Debt service to commercial banks based on creditors' elections dated May 26, 1994 under Bulgaria's 1994 Financing Proposals.
6. GDP projections based on 2.8% average growth until 2000.

3.08.1994/23:30pm

Към Табл. 4

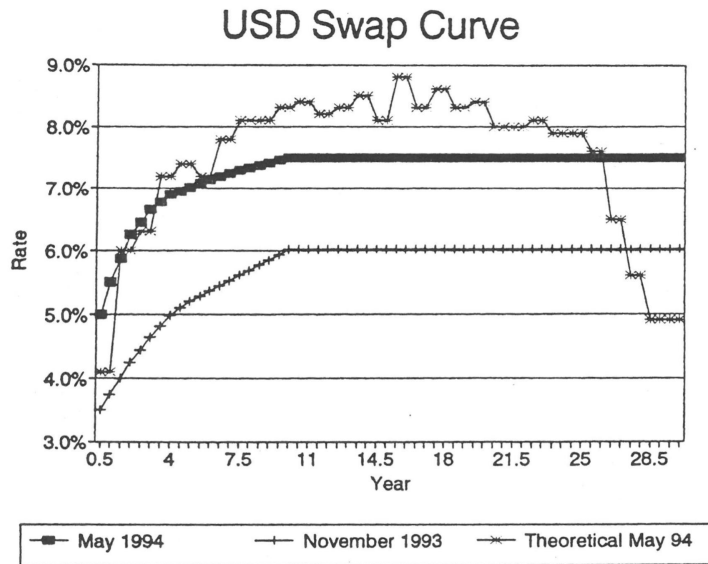
DEBT SERVICE AND PROJECTED DEBT SERVICE TO EXPORTS AND GDP UNTIL THE YEAR 2000
(mln USD)

Year	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	7 YEAR AVERAGE
1. IMF	27.4	109	276.4	252.6	104.5	114	137.2	75.9	153
2. IBRD	11.5	15	19.5	30.4	30	29	28.5	27.2	26
3. G24 (EC+EFTA+JAPAN)	14	32	43.2	53.2	387.5	25	29	121.5	99
- IFIs TOTAL: 1)	52.9	156	339.1	336.2	522	168	194.7	224.6	277
4. Paris Club, o/w 2)	84	36	36	36	36	92	165	181	83
- PC I 17.04.91	68	19	19	19	19	75	128	125	
- PC II 14.12.92	18	2	2	2	2	2	21	41	
- PC III 13.04.94	0	15	15	15	15	15	15	15	
- TOTAL G-24 & Paris Club:	98	68	79	89	423	117	194	302	182
5. DM & Yen Bonds 3)	25	25	45	186	59	59	59	0	62
6. Former CMEA banks	0	0	0	0	0	0	0	0	0
- SUBTOTAL (1-6 Incl.)	176	249	463	611	1004	344	447	527	521
- LC Debt Service 5)	53	249	278	299	309	318	327	335	302
- Exports 4)	3700	3811	4040	4363	4625	4858	5002	5202	4557
- GDP 6)	8750	8750	8881	9103	9467	9751	10097	10601	9522
DDSR DEAL FINANCING	0	0	0	0	0	0	0	0	0
- LCD Service/exports	1.4%	6.5%	6.9%	6.9%	6.7%	6.6%	6.5%	6.4%	6.6%
- LCD Service/GDP	0.6%	2.9%	3.1%	3.3%	3.3%	3.3%	3.2%	3.2%	3.2%
- TOTAL DS/Exports	6.2%	13.1%	18.3%	20.9%	28.4%	13.6%	15.5%	16.6%	18.1%
- TOTAL DS/GDP	2.6%	5.7%	8.3%	10.0%	13.9%	6.8%	7.7%	8.1%	8.6%

Notes:

1. IFIs & G-24 debt service based on funds disbursed until mid-1994, as reported by BNB on June 2, 1994.
2. Paris Club debt service as per 1991, 1992 and 1994 reschedulings.
3. DM and Yen bond service as originally scheduled.
4. Exports projections based on a cyclical pattern of 5% average growth until 2000.
5. Debt service to commercial banks based on creditors' elections dated May 26, 1994 under Bulgaria's 1994 Financing Proposals.
6. GDP projections based on 2.8% average growth until 2000.

Графика 1

ЧАСТ IV

ПРИЛОЖЕНИЯ

Библиография на Венцислав Антонов

Румен Аврамов и Камен Генов (съст.)*

Академични публикации

- Антонов, В. (1985). Производствени функции с обобщени фактори. *Икономическа мисъл*, 30(7), 106–118.
- Антонов, В. (1986). Обобщенный подход к спецификации переменных в рамках динамических производственных функции. *Экономическая мысль*. БАН.
- Антонов, В. (1986). Структурен анализ на външната търговия от позицията на националната икономика. *Икономическа мисъл*, 31(1), 44–56.
- Антонов, В. (1987). Някои характеристики на структурните промени в икономиката. *Икономическа мисъл*, 32(5), 13–27.
- Антонов, В. (1987). Външната търговия, икономическата структура и ефективността на националния стопански комплекс. В *Анализ на структурните изменения в националния стопански комплекс*. НИИПСИР, разпространяван от Държавния комитет за изследвания и технологии (ДКИТ).
- Антонов, В. (1987). Политика на доходите, външнотърговска политика и стоково покритие на потенциалното платежоспособно търсене. В *Анализ на структурните изменения в националния стопански комплекс*. НИИПСИР, разпространяван от Държавния комитет за изследвания и технологии (ДКИТ).
- Антонов, В. (1988). Проблеми на икономическия растеж в България и непосредствените задачи на икономическата политика. *Годишник на ВИИ „Карл Маркс“*, 2(1), 43–77.
- Антонов, В. (1989). Неравновесие и икономически растеж: въздействие на структурните неравновесия върху темпа на растеж. *Икономическа мисъл*, 34(2), 72–85.
- Антонов, В. (1989). Неравновесие и икономически растеж: модел на цикличен растеж в икономика с устойчиви структурни неравновесия. *Икономическа мисъл*, 34(5), 82–95.
- Антонов, В. (1990). Теоретични основи на инфлацията при социализма. *Икономика*, 6, 16–28.

* Библиографията за материалите в медиите не е изчерпателна. Заглавията на публикуваните във вестници интервюта и разговори са на редакциите.

- Антонов, В. (1992). Кризата и преходът към пазарна икономика. В С. Савов (Ред.), *Истини, без които не можем*. [Сб. студии]. Кн. 1. Кризата. УИ „Св. Климент Охридски“, с. 195–212.
- Аврамов, Р., & Антонов, В. (Ред.). (1994). *Преходът*. Агенция за икономическо програмиране и развитие.
- Антонов, В. (2025). Проблеми на икономическия растеж в България и задачите на икономическата политика, произтичащи от прехода към траектория на качествено нов растеж в икономиката [Материал, представен на дискусиата по проблемите на качествено новия растеж в икономиката, София, БАН, 9–10 юни 1987 г.]. В настоящия том: *Икономическо (не)равновесие, инфлация цикличност* (с. 181–188). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.
- Антонов, В. (2025). Принципите на икономическия механизъм: двадесет години по-късно [Материал, представен на дискусиата по проблемите на обществената собственост и икономическия механизъм, проведена в Икономическия институт на БАН, 17–18 ноември 1988 г.]. В настоящия том: *Икономическо (не)равновесие, инфлация, цикличност* (с. 189–197). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.
- Антонов, В. (2025). Анализ на условията на сделката с банките-кредитори от Лондонския клуб към началото на юни 1994 г. В настоящия том: *Икономическо (не)равновесие, инфлация, цикличност* (с. 209–227). София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет, 2025 г.
- Antonov, V. (1988). A Structural Analysis of Foreign Trade from the Standpoint of the National Economy. *Soviet and Eastern European Foreign Trade*, 24(2), 38–54.
- Antonov, V. (1991/1992). Some Implications of Stable Structural Disequilibrium: Cyclical Growth, Suppressed Inflation, Dynamic Inefficiency, and the Pattern of Comparative Advantage in a CPE. *Soviet and Eastern European Foreign Trade*, 27(4), 55–70.

Печатни медии

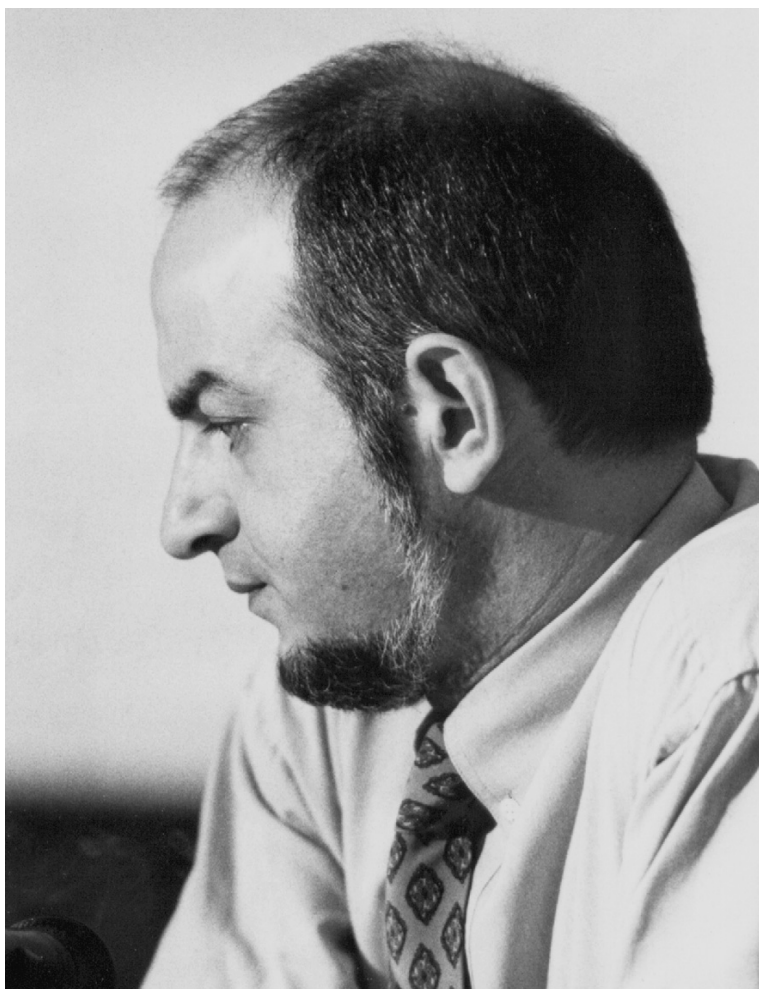
- Антонов, В. (1989). Отвъд магията на словата, или за кого бие камбаната. *Работническо дело*, 29 декември 1989 г.
- Антонов, В. (1992). Външният дълг не ще плащане, а сделка. *Континент*, 18–19 юли 1992 г.
- Антонов, В. (1992). Магическо решение не съществува, разговор с В. Антонов. *Икономика*, 9, 13–15.
- Антонов, В. (1992). Предстои да опита хиперинфлацията, за да усетим горчивия вкус на социалния натиск, интервю. *Континент*, 13 ноември 1992 г.
- Антонов, В. (1994). Седмичата, която може да провали цялата година, стенограма на разговор на В. Антонов и Стоян Александров с Мария Михайлова и Красимир

- Лаков в предаването „Плюс-минус“ на БНТ. *Капитал*, 10 януари 1994 г.
- Антонов, В. (1994). Фиксираният курс ще дръпне икономиката назад, отговор на В. Антонов. *Капитал*, 5 декември 1994 г.
- Антонов, В. (1995). Банковата система като цяло не може да бъде приватизирана [Експозе пред Седмата банкова среща в Шумен]. *Капитал*, 5 юни 1995 г.
- Антонов, В. (1995). Решенията на правителството са резултат от емоционална нагласа. *Банкеръ*, 23(112), 12 юни 1995 г.
- Антонов, В. (2008). За основата на пирамидата, която стои на върха си. *Култура*, 34(2782), 14–15, 10 октомври 2008 г.
- Антонов, В. (2008). Кратка теория на парите за филолози. Пролог и предварителни сведения. *Култура*, 40(2788), 10–11, 21 ноември 2008 г.
- Антонов, В., & Аврамов, Р. (1994). Агенцията за икономическо програмиране и развитие, разговор в сп. *Икономика*, 1, 4–8.

Допълнение: Телевизионни интервюта в архива на БНТ

- Разговор на В. Антонов и Чавдар Кънчев с Тома Томов в предаването „Наблюдател“ на БНТ, декември 1993 г.
- Разговор на В. Антонов и Иван Костов с Дияна Грозданова в предаването „Отзвук“ на БНТ, 22 март 1994 г.
- Разговор на В. Антонов и Муравей Радев с Иван Гарелов в предаването „Панорама“ на БНТ, октомври 2000 г.

Φοτογραφιι

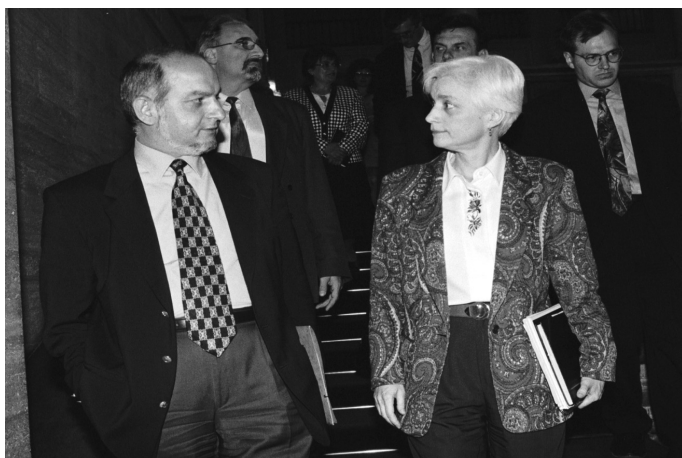
Представяне на сборника „Преходът“, издаден от Агенцията за икономическо програмиране и развитие, ноември 1994 г. Около масата, от ляво надясно: Румен Аврамов, Ренета Инджова, Венцислав Антонов, проф. Любен Беров, проф. Тодор Вълчев.

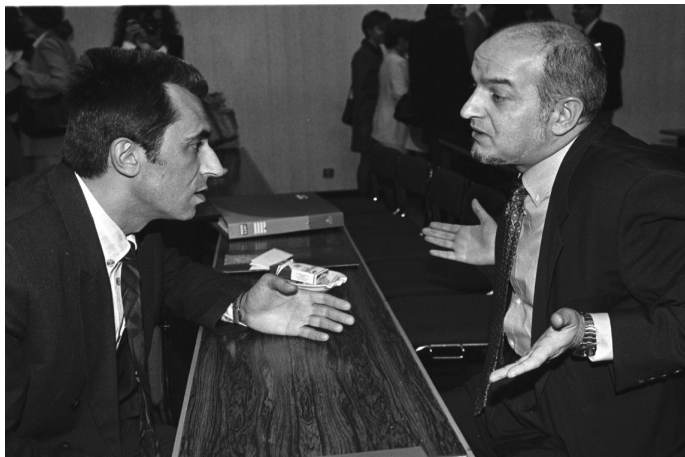
Представяне на сборника на Агенцията за икономическо програмиране и развитие „Преходът“, ноември 1994 г. От ляво надясно: Проф. Тодор Вълчев, проф. Любен Беров, Венцислав Антонов.

Чавдар Кънчев и Венцислав Антонов.

Венцислав Антонов и Ан Макгърк (ръководител на мисията на МВФ за България), 1997 г.

Пламен Орешарски (зам.-министър на финансите) и Венцислав Антонов, 1997 г.

Икономическо (не)равновесие, инфлация, цикличност

Българска
Първо издание

Дизайн на корицата:
Веселин Праматаров

Езикова редакция:
Иванина Манчева

Предпечат:
Калоян Ганев

Формат: 70/100/16
Печатни коли: 15.5

Софийски университет „Св. Климент Охридски”,
Стопански факултет

ISBN 978-619-7819-05-2

ИКОНОМИЧЕСКО (НЕ)РАВНОВЕСИЕ, ИНФЛАЦИЯ, ЦИКЛИЧНОСТ

Материали от научна конференция, посветена на 70-годишнината
от рождението на Венцислав Антонов (1955–2014)

*

Четири непубликувани текста на Венцислав Антонов

Венцислав Антонов (1955–2014) е забележителен учен, финансист и човек, оставил ярка интелектуална следа през годините на залеза на комунистическата система и при последвалия Преход у нас. До 1990 г. той открито предизвиква догматизираната българска икономическа мисъл с изследвания, основани изцяло върху универсални научни принципи и методология, като новаторските му публикации се фокусират върху *икономическото (не)равновесие, цикличността и инфлацията*. След краха на режима е основател и ръководител на Агенцията за икономическо програмиране и развитие към правителството (1991-1994); ключов участник в преговорите по реструктуриране на външния дълг на България след обявяния през март 1990 г. мораториум, както и в конструирането на паричния съвет през 1997 г.; член на ръководството на Българска външнотърговска банка (1994-2000). Впоследствие е отстранен от държавните институции, но продължава размислите си върху най-дълбоките пластове на икономическото познание.

Томът включва материали от конференцията, посветена на 70-тата годишнина от рождението на В. Антонов, проведена на 20 юни 2025 г. в Стопанския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, четири особено важни непубликувани негови текста и библиография на Антонов.